

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS IRÁNYA.*

1. A LIBERALIZMUS.

T. Hölgyeim és Uraim!

A midőn hozzálátok ama reám rótt feladat megoldásához, hogy Önök előtt a liberalizmus rendszerét képviseljem s megvédjem az ellene körünkben felmerülő támadásokkal szemben, nagyon is érzem azokat a nehézségeket, melyekkel meg kell küzdenem. Tudom, hogy a liberalizmus csillaga széles e világon letűnt s elvesztette régi varázserejét. A miért száz év előtt emberhekatombákat áldoztak, abban most, néhány évtizeddel az elért diadal után, hibát hiba mellett találunk, a mi nagyapáinknak majdnem elérhetlen célként lebegett szemük előtt, azt már-már kiindulási pontul is alig akarjuk elfogadni, a mi egykor tökéletesnek tűnt fel a legmagasabb szellemek előtt, azt ma a legapróbbak is foltozgatni akarják. Nyíltan beszélnek mindenütt a liberalizmus csődjéről, az igazán szabadelvű pártok egész Európában visszafejlődésben vannak és két front ellen lévén kénytelenek küzdeni, mind szűkebb és szűkebb körökre szorulnak, helyükbe pedig új eszmék, új irányok lépnek. A helyzet kétségkívül nem hálás arra nézve, ki ma a liberalizmus védelmére vállalkozik és — bocsássák meg — engem is némileg bátortalanná tesz, már pedig egy küzdő, ki a győzelemben kételkedik, majdnem legyőzött számba megy.

Az a szomorú fejlődési folyamat, melyet az imént vázoltam, kétségtelenül nem új az eszmék történetében. Egy kis argonauta-csapat elindul valahol az aranygyapjú felkeresésére és meghódítására. És ha végre hosszú fáradságos út után elérkezett a harc színhelyére, ha ott az eke elé fogott tüzes

* E cím alatt a »Társadalomtudományi Társaság« négy előadásból álló ciklust rendez, a melyet viták fognak követni. Jelen számunkban adjuk a ciklus két első előadását, mely a társaság f. é. február hó 14-én, illetve 21-én tartott ülésén olvastatott föl.

lehelletű bikával felszántotta az ugart és megküzdött a sárkányfogakból kikelt ellenségek ezreivel; ha biztonságba helyezte azt, a miért életét tette kockára, akkor attól a pillanattól kezdve a diadal jutalma elveszíti számára egész értékét. Az aranygyapjú sem hoz senkinek boldogságot, küzdeni érte szebb volt mint élni vele, végre elássák valahová, hol feledésbe megy és az argonauták *ivadékai* már más célokért küzdenek. Ilyen természetű volt a liberalizmus aranygyapjáért folytatott harc is. A míg akadályokba ütközött, egy világot volt képes megmozgatni, mihelyt meghozta azt a szabadságot, melyet meghozhatott, csalódást szült. De azért ez a szabadság, melyet a liberalizmus küzdött ki számunkra, most is megvan, ha nem is érezzük többé naponta értékes voltát, úgy vagyunk vele mint a férjek, kik ha hosszasan egy háztartásban élnek azzal, kit ifjúkorukban ideálként tiszteltek, lassankint észreveszik, hogy választottjuk csak képzeletükben volt az abszolút tökéletesség, valójában azonban nem az, s tán eljön az az idő is, mikor hitveseik előnyei iránt válnak vakokká s csakis hibáikat érzik. Körülbelül ilyen a liberalizmushoz való viszonyunk is. Pár évtizede, hogy Európa összeházasodott vele, de a házasság után nagyon hamar új eszményképek után kezdett szaladgálni, ma pedig már mindenfelől csak a hibákat vetik szemére, elfelejtvén a jót, mit magával hozott.

A kérdés, a melyre már most ily körülmények között meg kell felelnem, az lesz: betöltötte-e a liberalizmus teljesen feladatát vagy alkalmas-e arra, hogy tovább is küzdjünk érte; nyújtott-e nekünk már mindent, a mit csak nyújthatott, vagy remélhetünk még valamit tőle, befejezte-e világtörténeti szerepét, vagy várnak-e reá még új feladatok?

1. A liberalizmus történelmi fejlődése.

Mielőtt azonban e kérdésekre megfellelnénk, meg kell állapodnunk abban, mi voltaképen a liberalizmus? E tekintetben a fogalmak igen zavarosak, a mi természetes is, mert a liberalizmus etikettejét igen gyakran használták fel kivált a praktikus politikusok mindenfelé arra, hogy különböző, épen nem liberális dugárukat csempészszenek a közéletbe. Ma már ott tartunk, hogy röviddel ezelőtt egy előkelő állásban levő professzor vallotta be, — épen egy a mi Társaságunk ellen folytatott polémiában, — hogy ő a liberalizmusról a Brockhaus-

lexikonból csak annyit tud, hogy az egy spanyol politikai párt volt, mely a múlt század első felében az u. n. servilis párttal küzdött a hataloméért. Viszont mások, — ugyancsak a liberalizmus ellenségei, — a liberális eszméket azonosítják a legridegebb manchesterizmussal, a mi körülbelül annyira jogosult, mintha egy magát klerikálisnak valló tudóst azzal vádolnék, hogy ő el akarja égetni az eretnekeket. De viszont a magukat liberálisnak valló államférfiak és politikusok is hozzájárultak a fogalomzavar növeléséhez. Így voltak és vannak, kik a liberalizmust a progresszív törekvésekkel azonosították, a melyekkel a történeti fejlődés egy bizonyos stádiumában kétségtelenül azonos volt, kik tehát minden reformmozgalmat liberálisnak kereszteltek, holott ez csak némileg jogosult, mert minden liberális irány progresszív ugyan, de nem minden progresszív irány liberális. Voltak ismét mások, kik a liberalizmust a demokratikus törekvésekben keresték és minden demokráciát a liberalizmus megtestesülésének vettek, holott itt ismét úgy áll a dolog, hogy minden igazi liberalizmus egyúttal demokratikus is, de nem minden demokrácia liberális, a mint ezt, — hogy egyebet ne említsek — a szociáldemokráciának már elnevezése is bizonyítja. Hogy megértsük és körülhatárolhassuk, mi a liberalizmus, be kell állítanunk a liberális eszméket abba a történeti fejlődési folyamatba, melynek egy részét alkotják, mert bizonynyal csak azokat az eszméket vonhatjuk a liberalizmus körébe, a melyeket a tisztultabb tudományos és politikai közfelfogás az idők folyamán azonosított vele.

A liberalizmus alapjában véve nem volt egy elméletileg kieszelt rendszer, mely az emberiséget megragadta és a melyet elvi előnyeinel fogva akartak azután a gyakorlatba átültetni, hanem keletkezett bizonyos kulturális és gazdasági tényezők eredményeként, melyek új szellemet teremtettek meg az egész világon. Előbb csak negatív természetű volt, lerombolván a régi bálványokat, pozitív rendszerré csak később alakult ki. Történelmileg véve a liberális törekvések oda irányultak, hogy szétverjék azokat a hatalmas békókat, melyekkel az abszolutisztikus rendszerek lekötve tartották az emberiséget. Nincs időnk arra, hogy az abszolutisztikus eszmék eredetét itt behatóbban kutassuk. Gyökerek kétségtelenül a fizikailag erősebb túlsúlyában keresendő. Stabilizált, mintegy megkövesített ökol-joggal van dolgunk. Azok, kik egy adott időben az erősebbek voltak, minek bebizonyítására a középkor háborúiban széles

tértik nyílt, ezen túlsúlyokat maguknak s utódaiknak oly pillanatokban, melyek erre alkalmasak voltak, állandósították, intézményileg biztosították, mire médiumul az ingatlan vagyon szerzése kínálkozott. Ennek következménye volt, hogy erőjük *növekedett*, mert a mi addig egy ember kezének súlyához volt kötve, bizonyos tekintetben a közfelfogásnak védelme alá helyeztetett, de *állandósult* is, úgy hogy a túlsúly apáról fiúra szállt, tekintet nélkül arra, hogy a fiuk s unokák saját erejükből a túlsúlyt fenn tudták volna-e tartani, vagy nem. A hosszabb időn át fennálló intézményeknek megvan az a hatásuk, hogy megalkuszunk velük, s így ezek a mesterségesen megkonstruált abszolutisztikus intézmények is a végén egész természeteseznek és nélkülözhetleneknek tűntek. fel. Pedig ez intézmények szörnyű súlyukkal majdnem agyonnyomták azokat, kik nem tartoztak az uralkodó osztályhoz. Az abszolutisztikus rendszer nem ismert el emberi jogokat és a jogokat, hol ilyeneket saját érdekében statuált isteni eredetből vagy a múltból vezette le, tehát nem ismert jogegyenlőséget. Ennek folyománya volt, hogy nem túlságos skrupulozitással örködött az egyesek szabadsága felett, ezt csak annyiban ismervén el, a mennyiben ez saját érdekében állott, tehát *az egyéni szabadság ellen* irányult. Az abszolutizmus továbbá, hogy az egyéneket gazdaságilag függőségben tarthassa, azt az elvet állította fel, hogy a kis emberek jóllétéről a nagyoknak és hatalmasoknak kell gondoskodni, mert ők rendelkeznek erre a megfelelő erővel, (melyeket igen ritkán használtak fel ily célból), s ezért az abszolutizmus a gazdaság terén a szabad versenyt elfojtotta és helyébe egy bizonyos, a hatalmasok jóindulatára épített patriarchalizmust léptetett, tehát a *gazdasági szabadság ellen* is irányult. Az abszolutizmus, hogy saját fenmaradását biztosítsa, a hatalmat erősen központosította, hogy annál könnyebben egy kézben tarthassa, s e célból úgyszólván kibérelte a katonai és polgári államhivatalokat az uralkodó osztály részére, melynek érdekei az abszolutizmus fenmaradásával párhuzamosan haladtak, tehát *antidemokratikus* is volt. Az abszolutizmus, mint minden mesterségesen megkonstruált rendszer, félt attól, hogy egyes intézményeit megbolygassa, mert ezáltal az intézmények egyensúlya megbillenhetett volna, és azért konzervatív, *antiprogresszív* is volt. Végül az abszolutizmus, egy központnak fejlesztésére irányítván minden figyelmét, melynek tekintélye a többi államoknak elismerteté-

sétől függött, szükségszerűleg támadó jelleggel bírt kifelé, annál inkább, mivel a külháborúk nagy vér- és pénzáldozatait óriásilag túlnyomó részében nem az uralkodó osztály viselte, és azért agresszív, hogy egy újabb szóval éljek, *imperialisztikus* jellegű volt. Ezek az alapsajátságok csak részleteikben változtak az u. n. felvilágosodott abszolutizmus korában is és a mai valójában konzervatív pártok — pl. Németországban — ma is ezen államfelfogás még fenttartható, meglehetősen apró roncsaiból igyekeznek maguknak tudatosan kiformálni egy modernebb, legfelsőbb osztály javára szolgáló állami felfogást.

Ennek az abszolutisztikus felfogásnak üzent harcot a liberalizmus még pedig, ismét történetileg véve egy másik osztály, a középosztály érdekében. A liberális irány megerősödésének előfeltétele volt ennek a középosztálynak szellemi fellendülése, mely felkeltette azt a tudatot, mily méltatlan dolog, egyszerű eszközévé válni mások érdekeinek, de előfeltétele volt különösen a középosztály gazdasági megerősödése. Az életviszonyok megváltoztak és a fizikai túlsúly helyett a gazdasági túlsúly jutott nagyobb jelentőségre. Maguk a háborúk, melyekben a fizikai túlsúly oly soká a döntő szerepet játszotta és a melyekben megalakult a régi rend, mindinkább váltak függökké gazdasági momentumoktól s mivel az uralkodó osztály gazdaságilag hanyatlott, a középosztály pedig ugyanolyan arányban megerősödött, magában abban, mi az abszolutisztikus rendszert megalapította, az erők nyers mérkőzésében a gazdasági erők léptek a fizikai erők helyébe. Így megindult a harc az abszolutizmus ellen, még pedig, mivel az abszolutizmusnak a változott viszonyok között legérezhetőbb hátrányát a szabadság hiánya képezte, a szabadság a liberalizmus jegyében. De a történelmi fejlődés folyamán ismét nem a tiszta eszmék győzedelmeskedtek, mert azok, kik az adott viszonyok közt a legerősebbek voltak, a középosztály, ismét intézményileg igyekeztek jogaikat biztosítani, hogy ezzel túlsúlyukat erősítsék és állandósítsák. A középosztály így kiküzdötte az ember létjogainak elismerését és alaptörvényekben biztosította ezeket, különösen a személyi sérthetlenséget, szabad mozgást és a véleményszabadságot. Kiküzdötte a gazdasági szabadság elismerését (itt természetesen csak nagyjában beszélünk), mivel a gazdaságilag erősek érdekei épen a teljes szabadság mellett érvényesülhettek legjobban a gazdaságilag gyengékkel szemben, és egyidejűleg biztosította a gazdasági túlsúlynak az egyeseknél

való megmaradását, mire a nagy ingó vagyonok, a tőke ép oly alkalmas médiumul kínálkoztak, mint az abszolutisztikus korszakban a címek és rangok, melyek a régi privilegizált osztályt illették, a velük járó földbirtokokkal. Fölállította és kiegészítette a jogegyenlőség elvét, hogy magát a hatalmon levők túlkapásai ellen megvédhesse, de itt meg is állt és az egyenlőség nagy eszményét pusztá jogegyenlőséggé zsugorította össze, mert az elv minden kiterjesztése, bármennyire hangoztatták szükségét a középosztály érdekeibe ütközött volna. A hatalmat decentralizálta s demokratikus alapokra fektette, hogy szintén befolyása legyen rá, és hogy az ellene ne legyen fordítható, a törvényhozást, a bíraskodást és a közigazgatást megnyitotta saját tagjainak, sőt igyekezett azt választási alapon szervezni. A haladástól kevésbé kellett félnie, mint a sokkal mestersegebb s merevebb abszolutisztikus rendszernek s azért az intézmények újjáalakításától nem tartott. Végül pedig határozottan békésebb jellegű volt, mind az abszolutizmus, mert a háborúkért a pénz és véráldozatokat nagyrészen saját magának kellett viselnie. Körülbelül ezek voltak a középosztály törekvéseinek céljai és ezekből szűrődik le az, a mit liberalizmusnak nevezünk. Látjuk tehát, hogy ez a liberalizmus a maga tisztaságában nem valósulhatott meg, hanem összeforrt a középosztály érdekpolitikájával és ebből erednek a praktikus liberalizmus legsúlyosabb hibái, oly hibák, melyek gyakran magát a liberális eszményt sértették.

A fejlődés nem állt meg ezen a ponton. Az, a mit a liberalizmus címén megvalósítottak, megint csak egy osztály érdekében történt, a középosztály érdekében. S azért utóbb ismét be kellett következnie annak, mit a liberalizmus megszületésénél láttunk, csak hogy most nem a középosztály volt a támadó, hanem a legalsóbb osztály, a munkásosztály, a középosztály pedig a megtámadott lett. Az alsóbb osztály szellemileg felvilágosodott, érezte, hogy nem játszsza azt a szerepet, mely őt a társadalomban megilletné, hogy munkája gyümölcseinek nagy részét nem ő élvezi. De egyúttal gazdaságilag is nőtt jelentősége és ereje, kivált miután a gazdasági szabadság korában és annak behatása alatt a nagyipar kezdett kialakulni és megindult a szocziálista mozgalom. Ha a liberalizmus a szabadság zászlajával vonult harczba, a szocziálisták az egyenlőség jelszavát írták lobogójukra, — két eszme, mely oly viszonyban áll egymással, mint a nap és hold — mihelyt

az egyik előbukkan, a másiknak kell eltűnnie, mert teljes szabadság mellett az emberek sohasem lesznek egyenlők és teljes egyenlőségben soha nem lehet őket tartani, ha teljes szabadságot adunk nekik. Ezért a szocializmus eltérőleg a liberalizmusnak egyéni szabadságra való törekvéseitől, ismét az állami hatalom erősítésére fektette a fősúlyt, csak hogy nem egyeseknek kezébe adta azt, de demokratikus alapon az egész nép számára akarja megtartani. A liberalizmustól, mely defenzívába szorult és azért kezdett arra törekedni, hogy konzerváljon, a helyett, hogy a haladást tűzte volna ki céljául, mert a szocializmus vette át a progresszív irányt, melytől a középosztály annál féltékenyebben húzódott vissza, minél erősebb támadásokkal lépett fel vele szemben a munkásosztály. Ugyanezt látjuk a demokratikus törekvések terén is. A jogegyenlőség elvét a szocializmus átvette a liberalizmustól, de felfedezte, hogy ez elv kiépítése közben számos hiba csúszott be a középosztály, a vagyonosok érdekében, melynek kiküszöbölését tűzi ki céljául. A hol a liberalizmus következetes nem volt, mint például az imperialisztikus tendenciák megtűrésében, ott a szocializmus teljes erélyvel lép fel támadólag. Mindezekben a szocializmus voltaképpen a liberalizmus talaján marad és azt követeli, a mit a valódi liberalizmus is mindig követelt. Ellenben teljesen elveti a szocializmus a gazdasági szabadság elvét, mely csak a gazdaságilag erősnek kedvez.

Az utójára említett pont kivételével a szocializmus és a liberalizmus elméletileg érintkezik. Elvi ellentét köztük nincs, mivel az ellentétek csak abból alakultak ki, hogy a liberalizmus történetileg a középosztály által saját érdekei céljából szerveztetett, a szocializmus pedig a munkásosztály által saját érdekeiből kiindulólág az osztályérdektől megtisztult liberalizmus — és csak ez valódi — nem támaszthat kifogást az ellen, mit a szociálisták a jelen liberális pártoknak antidemokratikus, antiprogresszív hajlamaiban, a jogegyenlőség nem teljes kiépítése ellen, vagy az imperialisztikus tendenciák ellen felhoz. Itt a szocializmus csak a liberalizmus mulasztásait, elveinek téves alkalmazását ostorozza és e téren könnyű lesz a liberalizmusnak oly formát adni, mely a szocializmus szempontjából is kielégítő. Az ütköző pont a szabadság, kivált a gazdasági szabadság kérdésében rejlik és e pontban kell a liberális és szociális rendszert egymással összehasonlítani.

2. Liberalizmus és szocializmus.

Egyik igen tisztelt barátomnak lesz feladata, a szocializmus rendszerét kifejteni, nekem pár általános megjegyzéssel lehet csak vázolnom céljait. A szocializmus, mely mint láttuk, főleg a gazdasági szabadság kérdésében tér el a liberalizmustól, lényegében véve céljául tűzte ki, hogy a semmi más által, mint a szabad verseny által szabályozott magántermelés helyébe oly termelést léptessen, mely a társadalom tagjainak közös kollektív tulajdonává teszi az összes termelési eszközöket és ennek alapján a nemzeti munka egységes organizációját viszi keresztül. Ezt az organizációt az állam vezetné, melynek ennél fogva nagy központi hatalommal kellene rendelkeznie. Ez a hatalom az egyesek gazdasági tevékenységébe avatkoznék be, igen kényelmetlenül, tehát éppen abba, a mi az emberi életnek legfőbb tartalmát adja meg, naponta érezhető nyomás formájában érvényesülne és jelentékeny mértékben korlátozná azt, a mi egyéni szabadságukhoz hozzátartozik és mely egyéni szabadság mindnyájunkra nézve becses, nemcsak, mert magát a szabadságot szeretjük, de azért is, mert minden a központi hatalomra, a tekintélyre fektetett rendszer eddig számos inkonvenienziával járt. A különbség az abszolutizmus és szocializmus közt a polgár helyzete szempontjából csak az volna, hogy nem a privilegizált felső százezer önkényesen, de az alsóbb néposztályok milliói törvényesen gyakorolnák a nyomást. Elég nagy különbség, elismerem, de a nyomás érzete szempontjából mégis csekély. Mindenütt, hol a tekintélyhez folyamodunk, hogy a polgárok tevékenységét szabályozzuk vagy irányítsuk, kétségtelen, hogy az engedelmességre tartozóknak egész élete, úgyszólván restringálva, korlátozva van, mert legfontosabb létérdekeikben idegen akarattól függnék. Ugyanakkor meg van a veszély arra is, hogy azok, kiknek a tömegek ezt az erős központi hatalmat kezükbe adják, visszaélnék vele és azzal a hatalommal, melyeket esetleg csak demagógikus képességeikkel vagy egyéb ügyességükkel megszerettek, így az egyik oldalon az élet össze lesz szorítva, részben a hatalom által, részben azáltal, hogy az egyesek, kiknek önálló kezdeményezésre kevés alkalmuk fog nyílani, elernyednek, másfelől pedig félő, hogy egyesek az élvezett előnyöket jogtalanul kiterjesztik a többiek rovására. Ehhez járul, hogy minden a tekintélyen alapuló rendszerben az egyénnek meg van nehezítve, hogy önmagától, belső vágyainak megfelelőleg fejlődjék, mert

a jók felelőssége annyira összekeveredik a rosszak felelősségével, hogy azok nem nyernek jutalmat a jóért, a mit tesznek, ezek nem szenvednek büntetést a rosszért, a mit elkövetnek. Javulás az emberek életében csak általános javulás esetében állhatna be, mindenki tehát kénytelen volna erre várni és önmaga, saját erejéből, nem segíthetne magán. Ha mégis törekednék arra, folytonos czívódásoknak kellene bekövetkezniük az egymáshoz túlszoros kapcsokkal összefűzött egyének között, kik cselekvési és gondolkozási függetlenségünkben is korlátozva vannak. A legnyugodtabb, belviszályoktól legkevésbé zaklatott társadalmak eddig mindig azok voltak, melyekben a szabadságnak a legtöbb tere nyílt, mert ezekben az egyes tekintélyvel felruházott vagy fel nem ruházott egyének gyöngeségeinek legkevesebb káros hatásuk van. Következétesen kifejtve, a szociális állam a nagy tömegek zsarnoksága volna, melyet első sorban a kiválóbbak éreznének, kiknek rovására a gyengébbek és tehetetlenebbek jobban élhetnének, tehát ismét egy osztály élvezne érdemtelenül előnyöket a többiek felett, de éreznék a nyomást magának a tömegnek egyes tagjai is, kik egyenkint semmik sem volnának és kik a majoritás rabszolgáivá lennének magánviszonyaikban is.

Mindezen alapnál fogra a szocialista elv, a szociális állam teljes kiépítése, nem növelné az emberi jóllétet és boldogságot, sőt valószínű, hogy nagymértékben csökkentené. Az egyoldalú és túlmessze vitt liberalizmus hibái elkerülhetők volnának, de helyettük ugyanannyi más súlyos baj nehezednék az emberiségre. Fel kell tehát merülnie annak a kérdésnek, hogy a liberalizmus és a szocializmus által egyaránt okozott nagy bajokat miként lehetne jóvá tenni? A merev liberalizmus és a tiszta szocializmus egyaránt sértők és bántók, az egyik, mert az egyenlőség vágyára nincs kellő gonddal, a másik, mert a szabadságszeretetet sérti. A kérdés csak az, melyikből lehet kellemebb, az emberiség jóllétét és haladását jobban biztosító rendszert kovácsolni. Itt döntő szempont lesz, hogy a szocializmusnak már *alapelve*, a gazdasági tevékenységnek az államra való ruházása sérti az emberiség egyik legelevenebb ösztönét, a szabadságszeretetet, míg a liberalizmus csak *túlmerev alkalmazásánál* fogva sérti az egyenlőségre való vágyát. Ez tehát a liberalizmus javára szól. Ha a történelmileg kifejlődött liberalizmus hibáit a liberalizmusban el tudjuk kerülni, akkor ennek két óriási előnye lesz minden szociális állameszme felett.

Először az, hogy ez a rendszer az egyéni szabadság respektálásával sokkal jobban megfelel az emberek egy mélyen fészkelő ösztönének, mely külső korlátokat nem szívesen tűr meg és a melynek kielégítése nélkül az emberi boldogságot is nehéz elképzelni. Másodsor az, hogy ez a rendszer aránytalanul jobban biztosítja az emberiség fejlődését, melyet eddig is az egyesek szabad tevékenysége, a kiválóbbak megjutalmazása vitt leginkább előre.

3. A liberalizmus elmélete.

A liberalizmust az imént a történet világánál fejtegettük. Nem mint elméletet állítottuk oda, de úgy a mint az idők folyamán jelentkezett. Az eszmékkel is úgy vagyunk, mint a nemes érczel, tisztán ritkán találjuk őket a világban s sok salak tapad hozzájuk egyéni és osztályérdek formájában, de értékük természetesen nem a salak szerint igazodik. Mert már kötelességünk a liberalizmus elveit az élet salakjából kiválasztani s őket tisztán egymagukra odaállítani, csak úgy lehet velük az elméletek terén operálni.

A fent előadottakból levonhatjuk azt a következtetést, hogy a liberalizmus azt az irányt jelöli, mely az egyén lehető legteljesebb szabadságának biztosítását tűzte ki céljául. Azzal, hogy történetileg ez voltaképpen a középosztály egyéni szabadsága volt, most nem törődünk, a tiszta liberalizmus mindenkinek egyenlő szabadsága. Ennélfogva oda törekszik, hogy mindenki teljesen szabadon, önmaga legyen ura akaratának, hogy mindenki önmaga viselje a felelősséget tetteinek jó vagy rossz következményeiért és személyes szabadságában csak annyiban korlátoztassék a társadalom által, hogy saját szabadságának kifejtése által mások hasonló szabadságukban sérelmet ne szenvedjenek. Ezért szerinte a társadalom nem kényszeríthet senkit, hogy tegyen valamit, vagy eltűrjön valamit, csak akkor, ha cselekedetei és tényei másoknak kárt okoznak. A mi csak őt magát érinti, abban függetlensége abszolút természetű. A régi liberális doktrína ebből azt a következtetést vonta le, hogy az állam nem kényszeríthet senkit, hogy másnak jót tegyen, másért áldozatot hozzon, szerinte a társadalom hatásköre véget ér akkor, ha megakadályozta, hogy valaki mással rosszat követhessen el. A jelzett körön belül a társadalom mindenkivel egyformán bánik el a teljes *jogegyenlőség* alapján, mely jogegyenlőség természetesen csak akkor bír értékkel, ha a *jogbiztonság* járul hozzá. A szabadság megóvása céljából a

liberalizmus a *demokratikus* államformát honosítja meg, hogy az, mi mindenki érdekében áll, az összesség által tartassák fenn, sőt beleviszi a demokratikus szervezetet az igazságszolgáltatásba is — az esküdtbíróóságok útján — és a közigazgatásba is, decentralizált autonóm szervezetek létesítése formájában. A liberalizmus továbbá, az egyének szabad fejlődését tartván szem előtt, eminenter *progresszív*, mert az egyének mindenkori életszükségleteihez kell simulnia és végül teljesen békés irányú, mert az egyének jóllétét, biztonságát tartotta szem előtt, felismerte

... how wide the limits stand

Between a happy and a splendid land

és teljességgel nem törődik azzal, hogy valamely állam kifelé milyen szerepet játszik, ha csak polgárai biztonságban vannak. Ezekben csúcsosodnak ki körülbelül a tiszta liberalizmus alapelvei, bár — ismételten elismerjük — a gyakorlatban a liberális államférfiak majdnem minden elv ellen vétettek egyszer-mászor többnyire a középosztály érdekében, mely nagyobb intelligenciájánál fogva a demokratikus szervezet mellett könnyen magához ragadhatta a hatalmat és azt saját érdekében használta ki, ily irányban gyakorolván befolyást a vezető államférfiakra is. A liberalizmus tehát elismer bizonyos korlátokat és azokat ott keresi, a hol valaki saját szabadságának élvezetében mások hasonló szabadságát korlátozza. A hibát a liberalizmus, nézetünk szerint, akkor követte el, a mikor ezeket a korlátokat pusztán a mások fizikai hatalmának túltengése ellen való védekezésben kereste, a mikor is az egyéni szabadság más által, mint a büntető törvénykönyv és bizonyos rendőri szabályokkal alig lett volna korlátozható. Ez a felfogás túlságosan szűk. Vaknak kell lennie, ki nem látja, hogy ez az egyoldalúan felfogott egyéni szabadság is korlátozza mások szabadságát, kivált gazdasági téren, hol az erősebbeknek nagyon is sok eszköz áll rendelkezésükre, hogy a gyengébbek felett a modern rabszolgaság egy nemét alapítsák meg. A kár nem ott kezdődik, hol valaki könnyű vagy súlyos testi sérülést szenved, ugyanolyan, sőt nagyobb a kár, ha az erősek kihasználják hatalmukat és erejüket, hogy a gyengébbeket igazságtalan adórendszerrel kiszipolyozzák, ha oly drágává teszik számukra a nevelést, hogy egyenlő feltételek mellett nem konkurrálhatnak a kedvezőbb sorban levőkkel, ha munkaidő s munkabér dolgában aknázzák ki a gyengéket s i. t. A liberalizmus épen mivel mindenkinek egyenlő szabadságára, törekszik, ezekkel az állapotokkal meg nem alkudhatik és ha

megalkudott vele, hibásan tette ezt. A liberalizmus, ha tisztultan fogjuk fel, nem tűrhet osztályállamot, sem a felső osztály, sem a középosztály, sem az alsóbb osztály államát, s azért kötelessége a gazdaságilag gyengéknek védelmét magára vállalni azon károk ellen is, melyet a gazdaságilag erősebbek okoznak nekik. A gazdasági szabadság elvét így keresztültörte a nagy szociálpolitikai elv: bizonyos handicap terhet kell az erősebbekre rakni és bizonyos terhet a gyengéktől elvenni, hogy egyenlő feltételek mellett, egyforma, esélyek között indulhassanak neki a nagy életharcznak, melyben egyéniségüknek méltó helyet küzdhetnek ki maguknak.

Ezt az elvet előbb-utóbb a liberalizmusnak is el kell ismerni és ezzel korántsem válik hűtlenné önmagához, csak kiterjeszti azon elvet, hogy a gyengéket a mások által okozott károk ellen megvédi, a direkt fizikai károktól az indirekt gazdasági károkra is. Az osztályelőítéletekben felnövekedett liberalizmus is már mindinkább erre a felfogásra jut és önfentartási ösztöne hozza magával, hogy erre a felfogásra térjen át, mert a jövő liberalizmusa vagy *szociális* liberalizmus lesz, vagy egyáltalában elpusztul. Óriási társadalmi bajok is mindinkább ez irányba terelik. Stein Lőrincz dithyrambokban énekelte meg a kolerát, mely az emberekben felkeltette azt a tudatot, hogy csak az összesség gondoskodása mentheti meg az egyeseket, és ugyanígy beszélhetnének azokról az óriási gazdasági harcokról, melyek rikító színekben demonstrálják az alsóbb néposztály nyomorát és oly részvétet keltenek, mely utóvégre is oda fog vezetni, hogy a jelen állapotok tűrhetetlenségét mindenki be fogja látni.

Azzal, hogy a liberalizmus kereteit megtöltjük szociálpolitikai eszmékkal, a liberalizmus tartalmilag is nyerni fog. A mit eddig a liberalizmus folyományaként elismertünk, az többnyire negatív természetű elv volt. Nem tűzni, korlátokat az egyéni szabadság, a gazdasági szabadság ellen, nem viselni háborúkat, nem állni útját a haladásnak, az mind csak negatív értékű dolog, sőt a hatalom demokratikus kezelésének, a jog-egyenlőség biztosításának munkája is inkább formai természetű volt és annak biztosítását célozta, hogy bizonyos dolgok ne történhessenek meg. A liberalizmus így egy bizonyos keretet alkotott, melyből sok minden ki volt zárva, de a melynek magában tartalma alig volt, ezt a tartalmat az egyesek teljesen szabad tevékenysége adta meg neki. A liberalizmus ezért nem

képezte garanciáját annak, hogy az abszolút jót el fogja érni, de akadályát annak, hogy az abszolút rosszra forduljon a dolog. Ez érthető. Sohasem tudjuk egész biztosan mit akarunk, de nagyon is jól szoktuk tudni, mit nem akarunk. A változás vágyának be kell állania, mihelyt világos lesz, hogy az egyének szabad tevékenysége nem ad kielégítő tartalmat a keretnek, hogy a cél, az emberek jólléte, melyet az egyének szabadsága *nélkül* el nem képzelhetünk, *egyedül* ezzel még mindig nincs elérve, sőt a *lehető legjobban* sincs elérve. Eddig csak azt tudtuk, mit kell kerülni. De:

What to avoid does not great knowledge need
But what to follow is a task indeed.

És ezért felmerül a kérdés, milyen legyen a modern szociálpolitikai liberalizmus pozitív tartalma?

4. A szociális liberalizmus.

A régebbi liberális politika hiányain az a kár és szenvedés, melylyel az erősebbek a szabad verseny mellett a gyengébbeket sújtották, az az intézményes elnyomás, melyben a gazdagok gyakran kiszipolyozták a szegényeket, az az egyenlőtlenség, mely a külső segédeszközökkel bőven ellátott gazdagok és az előmenetelükben és haladásukban minden külső segédeszköz nélkül önmagukra utalt szegények életkonjunktúrái között fennáll, kétségtelenül széles rétegekben felkeltették azt az érzetet, hogy ezeken a bántó igazságtalanságokon segíteni kell. E célból a régi liberalizmus, mely a közvetlenül okozott kár meggátlásán kívül semmi más befolyást az egyéni életbe meg nem tűr, csak két eszközt tudott ajánlani: a gyengék tömörülését és a jótékonyt. Elegendő-e ezek az érintett bajok csökkentésére?

A tapasztalatok mutatják, hogy nem. A munkáselem tömörülése terén Angolország fényes eredményeket ért el, de a szociális bajokat velük teljesen el nem enyhíthette. Már magok azok a harcok, melyek a tömörült munkások és a munkaadók közt kifejlődtek, és a melyek nem az ügy igazsága, de pusztán a gazdasági nyers erő szerint dőltek el, távol állnak attól, hogy az eszmény szempontjából kielégítőnek mondathassanak. Ez a gazdasági ököljog egy neme. Ehhez járult, hogy a tömörülés bizonyos áldozatokat kívánt meg, melyre a legszegényebbek megint képtelenek voltak, úgy hogy magában az alsóbb rendben ismét rendek képződtek. Nagyobb

sztrájkok alkalmával előfordult, hogy a tömörült munkások a szakszervezetektől kapott anyagi támogatásból megéltek ugyan, de a segédmunkások, kik szegénységüknél fogva nem tömörülhettek és nem gyűjthettek tartalékot sztrájk esetére, egyenesen az éhenhalásnak voltak kitéve, mert a sztrájk következtében az ő foglalkoztatásukat is be kellett szüntetni. Végül fenforog az a veszély, hogy a munkásokhoz hasonlólag a munkaadók is szervezkednek, a mikor a harcz köztük megint egyenlőtlennek válik. Ez után tehát lehetséges haladást elérni, de teljes szanálását a bajoknak nem.

Viszont nem várhatjuk a baj orvoslását a jótékonyágtól sem. Az a szép szó, mely szerint; *la charité doit être le chemin, qui mène à l'équité*, nem lesz soha kellő orvosság. A jótékonyágnak már fogalma hozza magával, hogy mindig rendszertelen és ha a különböző jótékonyági egyesületeknek működését szerveznők is — mire égető szükség volna — a jótékonyág még mindig csak bizonyos bajokat orvosolhatna. Enyhíthetné a szegénységet, a nyomort, kiképezhetne itt-ott egy tehetséges szegény gyermeket, de a bajok legnagyobb része fönnmaradna.

Nincs tehát más mód, minthogy a jelzett körön belül a leghatalmasabb szervezet, az állam nyúljon közbe és mindig figyelemmel arra, hogy az egyéni szabadság korlátozása veszélyes és káros volna, a szabadságnak a gyengébbekre való káros hatását enyhítse. Ha ezt következetesen viszi keresztül, el fog érni arra a pontra, hogy azok, kik ma segédforrásokkal nem rendelkezvén teljes meztelenségükben nem konkurrálhatnak a gazdagokkal, kik az élet küzdelmébe tetőtől-talpig felvértezve mennek bele, versenyképesekké fognak tétetni, a nélkül, hogy az egyesek egyéni szabadsága, önrendelkezési joga, sérelmet szenvedne. E cél elérésére azonban az államnak közvetlenül támogatólag kell fellépni a szegények érdekében. Ennek a liberalizmus keretén belül is beláthatatlanul tág tere van.

Általános szólamokkal itt kevésre jutunk és azért legyen szabad néhány szóval kiterjeszkednem, néhány példával illusztrálnom a liberalizmus szociálpolitikai programját. Ott van mindenekelőtt a népoktatás. A kötelező iskolalátogatások behozatala mindenkor *par excellence* liberális követelmény volt, bár bizonyos kényszer rejlik benne. Az elemi iskoláztatás azóta a gyermekeknek állami költségen való részbeni felneveltetésévé lett. Ebből a szempontból az állam nagyon sokat tehet, hogy

a tanterv alkalmas beosztásával a gyermekeket tényleg azon szellemi fegyverek birtokába juttassa, melyekre az életben szükségük lesz. E téren azonban a kezdet kezdetén vagyunk. De sehol sincs megírva az sem, hogy az állam gyermeknevelési kötelessége megszűnik, ha a tanulók egy népiskola hat osztályát elvégezték. Továbbképzésükről is kell gondoskodni és semmi sem zárja ki azt, hogy az állam a tehetséges szegény tanulók egy részét minden évben saját költségén képeztesse ki abban, miben tehetségük van. Viszont alkalmazzanak szigorú mértéket a vagyonosak gyermekei képességeinek megítélésében. Mindez nagy mértékben kiegyenlítené az esélyeket gazdagok és szegények között, a nélkül, hogy az egyéni szabadságnak sérelmet kellene szenvednie. A *közegészségügy* terén az állam szigorú építkezési rendszabályok egyenesen kényszerítheti a háztulajdonosokat arra, hogy a szegényebb osztály legalább higiénikus szempontból rosszabbul ne lakják, mint a vagyonos osztály. A gyógyszerek magas árának leszállítása a mostani privilegizált gyógyszerügyi rendszer megszüntetése útján, kellő számú orvosnak az ország egész területén való szétosztása, kórházak létesítése, esetleg a nagyon magas temetkezési költségeknek az állam vagy község számlájára való átvétele megannyi intézkedés, mely az alsóbb osztályok helyzetét kiegyenlíti a vagyonos osztályok helyzetével. Az *igazságügy* terén a kis pörök költségei leszállítandók, mert ma sok esetben a perköltségek akadályozzák meg az embereket, hogy joguk bírói elismertetésére folyamodjanak. A szegényeknek ingyenes jogvédelméről való gondoskodás a liberalizmusnak is egyik főkövetelménye. A *mezőgazdasági jogpolitika* terén majdnem felesleges sok szót vesztegetni a birtokok megkötésének igazságtalan voltára. Ez annál; inkább érezhető, mivel nálunk a kötött birtok legnagyobb részét óriási latifundiumok képezik. A tulajdonképeni baj a latifundiumok nagyságában rejlik, hogy megvannak kötve, az csak súlyosítja a bajt és megnehezíti az orvoslását. A járadék birtok intézményét, a törzsöröklési rendszert s mindazokat a rendszabályokat, melyeket konzervatív és agrárius részről vetettek fel a kisbirtokosok helyzetének erősítésére, szintén nem ítélnénk el feltétlenül a liberalizmus szempontjából, ha a szegény birtokos osztályt velük megmenthetjük a zülléstől, hibás a kisbirtok szabad forgalmának korlátozása csak ott lesz, hol arra használják ki, hogy a mezőgazdasági munkásokat az által, hogy törpe birtokot adnak nekik, úgyszólván röghöz akarják kötni. Az *adóügy*

terén ma már a régi iskolához tartozó legdoktrinairebb politikusok is alig tagadják a progresszív adóknak jogosult voltát. Régebben találkoztak olyanok, akik ebben az egyenlő teherviselés elvének sérelmét látták, ma úgyszólván mindenki elismeri, hogy a teherviselési képesség a vagyon nagyságával progresszióban halad. A progresszió elve lehetőleg minden adónemre kiterjesztendő. A fényűzési adók ellen liberális részről felhozott ellenvetések szintén nem alaposak. Semmi ok nincs rá, hogy az állam a fényűzésnek adóprivilegiumot adjon. Az *ipar* terén különbséget kell tenni azon rendszabályok között, a melyek a kézműiparost versenytársaitól egyszerűen meg akarják szabadítani, és azok közt, melyek a kézműiparost versenyképesebbé teszi. Az előbbiek ellen liberalizmus joggal küzd, az utóbbiakat támogatnia kell. Az iparfelügyelet megjavítása elsőrendű követelménye a liberalizmusnak. A női munka szabályozását, az iparban foglalkoztatott gyermekek védelmét ma már liberális szempontból is alig támadja valaki. El fog jönni az az idő, mikor az állam bérminimumok megállapításával, munkaidő szabályozásával s hasonló intézkedésekkel fogja elejét venni a munkások kizsákmányolásának. E téren — nem nálunk, de különösen Ausztráliában — már igen messzemenő állami beavatkozási kísérletek történtek a munkásosztály védelmére és az a tudat, hogy az ilyen intézkedések szükségesek, annyira elterjedt, hogy senki egyéni szabadságának korlátozását nem érzi abban, hogy az állam őt visszatartja a munkások kiszípolozásában. Azért elég tere nyílik mindenkinek, hogy egyéni erőit fokozza és fejleszse és magának képességeihez méltó helyet szerezzen a társadalomban. Egyáltalában az ausztráliai államok e téren sok tanulságot nyújtanak. Ott desztillálják számunkra azokat a politikai igazságokat, melyek egyszer a világ többi részének orvosságul vagy méregül fognak szolgálni. És ott szolgáltatják a legfényesebb bizonyítékot arra, hogy egyáltalán nincs szükség az egész közgazdaság államosítására, az államnak e nélkül is elég eszköz áll rendelkezésére, hogy a szegényeken segítsen, a bántó egyenlőtlenséget szegények és gazdagok közt kiegyenlítse és az Európában oly egyoldalúlag életbe léptetett liberalizmus hibáit megjavítsa, nem a liberalizmus feladásával, de annak tökéletesítésével és kiegészítésével.

5. Konklúzió.

Összegezzük fejtegetéseink eddigi eredményét. Láttuk, hogy a liberalizmus miként küzdötte fel magát fényes pozícióba azzal, hogy lerombolta az emberi szabadság útjában álló korlátokat és hogyan sülyedt az emberiség apprecziációjában, a mikor arra lett hivatva, hogy pozitívet alkosson. Láttuk, hogy a liberalizmus sülyedésének két oka van, mely magában hordja orvosszereit is. Ez okok elseje az, hogy a liberalizmus nem belső tartalmánál fogva, de a történeti fejlődés folyamán, bizonyos adott históriai konjunktúrák között, egy erősen feltörő osztály, a középosztály érdekeivel forrt össze, mely kihasználta a liberális eszmékét saját egyoldalú érdekeinek biztosítására. Azokat a hibákat, melyek a liberális elméletekbe ennek következtében becsúsztak, ki kell küszöbölni, hogy a liberalizmus azzá váljon, a minnek azok a fenkölt szellemek, kik azt megkonstruálták, akarták. A második ok az, hogy az elmélet terén is a liberalizmus túlmereven vitte keresztül az egyéni szabadság biztosítására irányuló és magukban véve bizonyynyal helyeslendő törekvéseket, a mikor az egyéni szabadságnak csak ott állított korlátokat, hol a szabadsággal való élés mások fizikai létét vagy jóllétét sértette, ott azonban nem, hol az mások gazdasági jóllétére gyakorolt káros befolyást.

Fejtegetéseink további során arra a meggyőződésre jutotunk, hogy a szocializmus azzal, hogy az államnak mindennapi életünk szabályozására kiható hatalmat ad, oly súlyosan sértő volna egyéni szabadságunkra nézve, hogy abban személyes jóllétünk, jólérzésünk biztosítását ép oly kevésbé találhatnók meg, mint bármely más rendszerben, mely zsarnokilag beleavatkozik magánügyeinkbe. A szocializmus ezért alapelvénél fogva sértő jóllétünkre, a liberalizmus csak hibáinál fogva, oly hibáknál fogva, melyek egyenesen a liberalizmus ellen lettek elkövetve és a melyek mindenesetre kiküszöbölhetők.

A szocializmus az emberszeretet nagy jelszava alatt támad, — most szabadságszeretőnek mutatkozik, hogy megnyerhesse a hatalmat, de megszűnnék az lenni, mihelyt hatalomra jutott. A liberalizmus a szabadságszeretetet hirdeti, de emberszeretőbbé kell válnia, hogy megtarthassa a hatalmat, mely kezéből már-már ki kezd siklani. E célból meg kell

tölteni a liberalizmus üres kereteit pozitív szociálpolitikai tartalommal. A liberalizmusnak csak úgy van jövője, ha gazdasági téren fölveszi a gondoskodást a gyengék, szegények és elnyomottak érdekében és soha sem felejt el, hogy az éhező ember természetén alapuló jogot formálhat jóllakott embertársainak kenyerére.

Dr. Gratz Gusztáv.

II. AZ ANARCHISMUS.

Anarchizmus — uralomnélküliség — alatt azon társadalmi rendet kell értenünk, mely minden külső hatalom és erőszak nélkül tisztán az emberek szabad, testvéri együttélésén alapul. Az erőszakon épülő uralmi rendszer helyett, mely a tulajdon, jog és állam kényszerintézményeiben nyer kifejezést, az anarchikus társadalom formái az emberek természetében rejlő szolidaritás és az ebből folyó szabadság, egyenlőség és önkéntes összeműködés által jönnek létre.

Szükségesnek tartottam az anarchizmus fogalmának ezen meghatározását előrebocsátani, mert tudom, hogy különösen nálunk a legnagyobb tájékozatlanság és legtevésebb nézetek uralkodnak róla. Sokan vannak, a kik még mindig királygyilkossággal és bombamerényletekkel azonosítják azt, vagy legalább is általános felfordulást és chaoszt képzelnek alatta. Azok közül, a kik az anarchizmus fentvázolt czéljait ismerik, egyik rész az emberi kultúrának túlhaladott alacsonyabb fokára való visszaszülyedést lát benne, egy másik rész pedig az embereket sokkal gyarlóbbaknak tartja arra, hogy ezen ideált elérhessék. Mindketten tehát szükségesnek és elkerülhetetlennek tartják a rend, béke és műveltség fentartására, hogy az emberek egy konstituált felsőbb hatalomnak és árt nem hágható jogszabályoknak legyenek alávetve, melyek uralmukat szükség esetén erőszakkal is érvényesíthessék.

Két homlokegyenest ellenkező világnézet és társadalmi elmélet áll itt szemben egymással. Az egyik a természet és társadalom rendszerességének és harmóniájának forrását a jelenségeken kívül keresi. Egy felsőbb lény, központi erő vagy absztrakt törvényben látja a szabályozó hatalmat, mely az összességet igazgatja, az egyének mozgását kormányozza és meggátolja azok összeütközését és az összhang megbomlását. A másik magukban az egyéneken látja az összhang forrását: nem keres egy felsőbb hatalmat vagy törvényt, mely a jelen-

ségeken kívül állana; hanem az egyéni erők szabad mozgásában és érvényesülésében, egymással való társulásában és szükségleteik szerint való alkalmazkodásában és az így létrejövő, folyton ingadozó egyensúlyban teljesen biztosítva látja az összesség rendszerességét és harmóniáját.

Az elsőt theokratizmusnak nevezhetjük, mert hogy az-uralmi elv egy isten fogalmában, vagy egy gazdasági monopóliumon alapuló kiváltságos osztály uralkodásában, vagy végre az állam mindenhatóságában van-e megvalósítva, az a dolog lényegén nem változtat. A másik az anarchizmus. És a mint egyik vagy másik uralkodik az emberek meggyőződésén, a szerint fog alakulni a társadalom.

A theokratizmus és anarchizmus közötti küzdelem nem mai keletű. De az utóbbi teljes öntudatos kifejlődését mégis csak az utolsó ötven év tudományos és erkölcsi átalakulása által nyerte.* Tekintsük például a változást, mely a csillagászati ismereteinkben néhány évtized óta végbement. Azelőtt a nap központi erejének vonzását tekintették bolygórendszerünk egyedüli szabályozójának, ez a központi erő szabta meg az égitestek pályáinak változhatlan törvényeit, ebből sugárzott ki az energia, mely minden életnek forrása volt. Ma a tudomány az egész világűrre betöltő finom anyagot vizsgálja; és ezen parányi atomok mozgásában, melyek a tért minden irányban átszelik, összeütköznek, tömörülnek és szétbomlanak, keresi az égitestek eredetét és azok összes életjelenségeinek magyarázatát. A világegyetemről alkotott egész felfogásunk megváltozik ezzel. A világot kormányzó erő, előre megállapított törvény, átgondolt összhang képzete eltűnik, hogy helyt adjon annak a harmóniának, mely számlálhatatlan anyagrészecskék rendetlen és összefüggéstelen mozgásából ered, melyeknek mindegyike saját útján halad és valamennyié egyensúlyban tartja egymást.

Ugyanígy alakulnak át a többi tudományok is. A fizikában nincsen szó többé a hő és elektromosság egységes ismeretlen erőiről, melyek egy élettelen anyagra hatnak; a tudomány a testben és körülötte a végtelen kis atomok mozgását és rezgését figyeli meg, melyeknek önálló élete, rezgései, sűrűlődsük és

* A felolvasásomban felhozott természettudományi és történelmi tényeket és bizonyítékokat túlnyomó részben *Kropotkin* különböző műveiből vettem át, a mit a szövegben azért nem juttattam kifejezésre, hogy az előadás folytonosságát ne zavarjam.

mozgásuk hozza létre a hő, elektromosság stb. jelenségeit. A szerves világot tárgyaló tudományok a faj és annak változásai helyett az egyént és változásait kutatják. A botanikus és zoológus az egyént vizsgálja, annak életét és környezetéhez való alkalmazkodását. A változások, melyeknek az éghajlat, időjárás és táplálkozásmód azt alávetik, hozza létre a fajt; és a fajok változásaiban a biológia manapság csak eredőket lát, azon változások összegét, melyen minden egyes egyén külön-külön átment. A milyenek az egyedek, olyan lesz a faj és minden egyes számtalan befolyásnak van kitéve, melyekre mindegyik a maga módja szerint reagál. És ha a fiziológia ma egy állat vagy növény életéről beszél, abban inkább számtalan különálló egyén összességét látja, mint egy egységes és oszthatatlan egyéniséget. Emésztési, érző és mozgási szervek egyesüléséről beszél, melyek mind igen szoros kapcsolatban állanak egymással; mindegyik megérzi a másik egészségének vagy megbetegedésének következményeit, de azért mindegyik saját életét éli. És minden szervet és ennek minden részét újból önálló sejtek alkotják, melyek a megélhetésükre kedvezőtlen viszonyok legyőzésére egyesülnek. Egyszóval, az egyén magában véve a szervek kozmosa és ezek újból a sejtek és atomok kozmosai; és az egész bonyolult szervezet jólléte az összes részecskék jóllétének összegétől függ. Ezzel egész revolúció megy végbe az élet filozófiájában.

De főképp a pszichológia az, a melyben ezen változás legnagyobb fontosságú. Nemrégben a pszichológusok még mint egységes lényről beszéltek az emberről, a kit tulajdonságai szerint jónak vagy rossznak, okosnak vagy ostobának, önzőnek vagy altruisztikusnak mondtak. Ki beszél még így manapság? A mai pszichológia az emberben a különböző tehetségek, önálló törekvések nagy tömegét látja, melyek egymásközt egyenlők, nyilvánulásaiban egyenlő erejűek és folytonos libegő egyensúlyban tartják egymást. Egészben véve az ember nem egyéb, mint folyton változó eredője ezen különböző tehetségeinek és törekvéseinek. Valamennyi oly szorosan kapcsolódik egybe, hogy nyilvánulásaik folyton visszahatnak egymásra; de azért mindegyik saját életét éli, a nélkül, hogy egy központi erőnek alá volnának vetve.

A tények, melyekből mindeme következtetéseket levonjuk, nem újak; csak új szempontból nézzük azokat. És ezen szempontból a természet harmóniáját a legteljesebben látjuk érvé-

nyesülni; csakhogy nem akarjuk azt többé egy előre meghatározott tervszerűség és ebből folyó örök törvények által magyarázni. A mit azelőtt természeti törvénynek neveztek, nem egyéb, mint a jelenségek közötti összefüggés, melyek törvényszerűségét azok időbeni egymásutánja állapítja meg: nincs törvény, mely jelenségeken kívül állana, minden jelenség azáltal lesz meghatározva, a mely azt megelőzi és nem egy felette uralkodó törvény által.

A mit a természetben összhangnak nevezünk, abban nincs semmi, a mi előre meg volna határozva: az egyes részek érintkezésének és összeütközésének véletlene elég ahhoz, hogy ezt létrehozza. Az egyik jelenség évszázadokig tart, mert az alkalmazkodás és egyensúly, melyet képvisel, évszázadokon át alakult ki; a másik egy pillanat alatt megy végbe, mert csak pillanatnyi egyensúlyt képvisel. Így a világegyetem összhangját mint az ugyanazon helyen és ugyanegy időben érvényesülő összes erők egyensúlyát kell felfognunk — mint időleges alkalmazkodást; és ezen egyensúly csak egy feltétel alatt lehet állandó: hogy t. i. folyton változik, hogy minden pillanatban valamennyi egymásra ható erő valódi rezultansát képviseli. Ha csak egyike ezen erőknek meg van gátolva cselekvési képességében, az összhang megbomlik. Az erő hatása felgyülemlik; érvényesülnie kell neki; és ha ebben más erők gátolják, nem lesz ezek által elnyomva, hanem végtére a fennálló rend felforgatásával és az összhang szétszakításával utat tör magának, hogy egy új egyensúlyt, az alkalmazkodásnak új formát találjon. Ez megy végbe egy villamos szikra kipattanásánál vagy egy vulkán kitörésénél; ugyanez történik az emberi meggyőződés vagy a társadalom forradalmaiban.

Természetes, hogy ezen új felfogás a társadalomtudományokat is teljesen átalakítja. A történelem, miután kezdetben az uralkodók, később az államok és nemzetek története volt, most az egyéni emberek életét kezdi vizsgálni és az egyének belső meggyőződéseiből, szükségleteiből, mindennapi életükből magyarázza meg a történelmi tényeket. Ép így a nemzetgazdaságtan és szociológia, mely a népek és társadalmak jelenségei helyett mindinkább az egyének szükségleteivel és törekvéseivel foglalkozik és arra a következtetésre jut, hogy a milyen az egyén, olyan lesz a társadalom is.

Ezen tudományos és filozófiai alapokon épül fel és válik öntudatossá az új erkölcsi világnézet. Ép úgy, mint a természet

rendszeressége és összhangja nem egy felsőbb akarat műve és nincsen absztrakt merev törvények által szabályozva, hanem az által jön létre, hogy minden legkisebb rész szabadon a maga útján halad, úgy az ember sem valamely felette álló erkölcsi törvény szerint jó vagy rossz, hanem összes tulajdonságainak, hajlamainak és tehetségeinek egyenlő mértékben való kifejtése és szabad érvényesítése által válik harmonikus egyéniséggé; és a társadalom rendje és békéje szintén nem egy előre meghatározott törvényszerű jelenség, melynek fentartására külső hatalom és kötelező jog szükséges; hanem a társadalmi összhang is csak magából az emberek természetéből, az egyének korlátlanul szabad életnyilvánulásaiából és szükségleteik szerint folyton változó alkalmazkodásából állhat elő. És ép úgy, a mint a természeti erők egyensúlya megbomlik, ha közülök valamelyeket hatásában meggátoljuk, ép úgy megszűnik a béke a társadalomban, ha az egyének egymásközi viszonyát egy autoritatív hatalom igyekszik merev jogszabályok által szabályozni és ezzel korlátokat szab az egyéni kifejlődésnek, szabad társulásnak és önkéntes összműködésnek.

Ezen új világnézetből tehát szükségkép azon praktikus konzekvenciát kell levonnunk, hogy minden intézmény, mely az emberek önmeghatározási jogát és egymáshoz való viszonyuk szabadságát korlátozza, gyökerestől eltörlendő; és ennek lehetőségét és a helyökbe lépő társadalmi formák czélszerűségét saját erkölcsi meggyőződésünk erősíti meg. Ha a világegyetem parányainak szabad egyensúlyából létrejött összhangot felfogtuk, egy kívülünk álló felsőbb hatalom képzete lehetetlenné válik; és ezzel minden alávetettség érzete megszűnik. Mint a mindenség egyéni atomja, egynek és egyenjogúnak érezzük magunkat az egészszel és valamennyi más egyéni atommal; nem korlátozhat többé semmi, de ép oly lehetlenné válik számunkra is, hogy mi uralkodjunk mások felett. Az által, hogy mindenki saját szükségleteinek és hajlamainak megfelelően cselekszik, jön létre az erők azon egyensúlya, mely egyenlő, szabad emberek testvéri együttélésében, a legideálisabb társadalmi harmóniában nyer kifejezést. Az az egyetlen erkölcsös cselekedet, mely legjobban elégíti ki saját boldogságérzetünket. Nem azzal, hogy saját énünket alárendeljük valamely felsőbb hatalomnak, sem azzal, hogy azt elnyomjuk és feláldozzuk másokért, de egyedül azzal, hogy azt szabad, hatalmas, teljesen kifejlett egyéniséggé engedjük fejlődni, tesszük a társadalomnak

a legnagyobb szolgálatot. És az egyetlen igazi út ahhoz, hogy felebarátunkat úgy szeressük, mint saját magunkat; csak így lehet boldog az emberiség.

A theokratikus rendszerek képviselői bonyolult szisztémákat és szörnyűséges igazgatási gépezeteket találtak fel, hogy az egyén érdekeit a társadalom érdekével összeegyeztessék. De elfelejtik, hogy a társadalom egyáltalán nem jöhetett volna létre és nem állhatna fenn, ha az egyén érdeke és boldogulása kezdettől fogva nem lett volna azonos az összességével.* Az ember egyesül embertársaival, segíti őket munkában, szükségben és veszélyben, tiszteli jogait és a társadalom békéjét, mert ebben találja legnagyobb megelégedését és egyéniségének legteljesebb kifejezését. Ez a szolidaritás az ember valódi természet, mely kezdettől fogva ösztönszerűen nyilvánul benne és mely öntudatosá válva az emberi méltóság tiszteletében ég az univerzális emberszeretletben kulminál.

A fejlődéstani és történelmi tények hosszú sorozata bizonyítja, hogy az emberiség sohasem létezett izolált, egymással küzdő egyének vagy családok alakjában, hanem egy vagy más formában mindig társas életet élt és hogy ott, a hol az autoritás és mesterséges egyenlőtlenség az emberi természetet nem szorította korlátok közé, a szolidaritás és a kölcsönös segítség gyakorlása mindig harmonikus boldog társadalmi életet hozott létre és hogy ezen korszakok mindig a művelődés és haladás egy-egy lépcsőjét képezték; míg ellenben azon idők, melyekben egy uralkodó kisebbség theokratikus előítéletek vagy erőszakhatalmi rendszer által megfosztotta az embereket azon képességüktől, hogy saját életüket maguk igazgassák, mindig pusztulást, eldurvulást és nyomort hoztak magukkal.

Már az állatvilágban azt látjuk, hogy a magasabb fejlettségű fajok túlnyomó többsége társas életet él és az egyesülésben és kölcsönös segítségben találja a létért való küzdelem legjobb fegyvereit — a mi alatt nem a pusztta megélhetésért való harcot, hanem a fajnak kedvezőtlen összes természeti tényezők elleni védekezést kell értenünk. A faj, melyben az egyének közti küzdelem a legkisebb mértékre lett szorítva és a kölcsönös segítség gyakorlása legjobban kifejlődött mindig a legerőteljesebb, legintelligensebb és legfejlődésképesebb volt.

Így került az ember az állatvilág lépcsőjének legfelsőbb fokára. Legelső kezdeteiben csoportokban és törzsekben együttélve találjuk őt, a mit a kőkorszak maradványai bizonyítanak.

És ha a manapság még élő primitív népek életmódját tekintjük, — mely nagyjában megfelel a kőkorszaknak — látjuk, hogy a törzs a legalacsonyabb műveltségi fokon is a társadalmi intézmények egész sorozatát hozza létre. A primitív ember tényleg egy a törzsszel és társaitól sem a tulajdon, sem az autoritás korlátai nem választják el. Szemtanúk egybehangzó leírásai szerint ezek a »vademberek« a legjobb indulatú, legőszintébb és legönfeláldozóbb lények, a kiket képzelhetünk; anarchikus kommunista társadalmuk a legteljesebb békés harmónia és legderűsebb boldogság képét mutatja.

A primitív törzsből, ennek társadalmi formáiból és szokásaiból fejlődött ki a barbár népek falusi közössége; és a társadalmi szokások új, tágabb köre, a kölcsönös segítség gyakorlásának tökéletesebb formái és számos intézmény, melyek részben még ma is fennállanak, jöttek létre általa. A falusi közösség lényegét egy közösen bírt — és gyakran közösen művelt — terület és ennek közös erővel való védelme teszi. Az ezen területen együttélők önjogúlag intézték saját ügyeiket, és közös akaratukat a falusi gyűlés döntéseiben fejezték ki, melyek a község összes tagjainak megegyező határozataiból állottak. Ez volt az egyetlen közigazgatási és bírói fórum, melynek azonban nem volt hatalmi sankciója, hanem annak mindenki önként vetette magát alá. A főtörékvés mindig az volt, hogy a község tagjai közt felmerülő viszályok békésen és röviden intéződjenek el és hogy a jogorvoslatokban a bosszú helyett a compensatio elve érvényesüljön. A községek féltékenyen őrizték ezen szabadságukat a feudális urak és az állam beavatkozása ellen; és saját erejükből minden felsőbb gyámkodás nélkül a földművelés és ipar, jog és közigazgatás olyan rendszerét fejlesztették ki, melyet a következő korok majdnem változatlanul vettek át.

És mikor a nagyobb művelődés szükséglete az embereket szorosabb együttélésre készítette, létrejöttek a középkor szabad városai, melyek a területi egységeknek (falusi közösségeknek), és a közös munka és kölcsönös támogatás céljából alakult egyesüléseknek — a czéheknek, fraternitásoknak és szomszédságoknak — kettős hálózatát képezték. Ezen autonóm szervezetek rendszere, melyek mind többé-kevésbé kommunisztikusak voltak és egy, autoritás nélkül, csupán szabad megegyezésen nyugvó föderációban egyesültek, alkotta a középkor virágzó városait, melyekre ma is, mint a történelem egyik legragyo-

góbb korszakára tekintünk vissza. Az egyéniség szabad érvényesülése és az összetartás és szolidaritás, mely az egyeseket az egészhez és egymáshoz fűzte, a műveltség és jóllét páratlan föllendülését eredményezte. De idővel az uralkodók és később az állam magának arrogálta a hatalmat, hogy alattvalóik minden ügyét csakis ő rendezze és boldogulásukról egyedül ő gondoskodjék; a minnek eredménye a czéhek és községek bürokratikus rendszabályozása, később pedig önjogú bíraskodásuk és szabadságuk megszüntetése, vagyonuk és közbirtakaik elkobzása és a népeség általános proletarizációja volt.

Ez a központosító abszolút-uralmi tendenzia még sem vezetett sikerre. Az állam, mely csak szétszórt egyének aglomerációján alapult és ezeket csak saját központi hatalma igyekezett összetartani, nem felelt meg céljának. A függetlenségre és »partikularizmus«-ra való törekvést nem sikerült kiirtania. A szolidaritás és kölcsönös segítség érvényesülése áttörte az állami korlátokat; újra feltámadt és alakot öltött a modern. élet számtalan egyesülésében, melyek az állam mellőzésével vagy egyenesen ellentétben vele a mindennapi élet minden ágában felsarjadzottak, mihelyt megszűnt főbenjáró vétségnek lenni, ha az emberek saját dolgaikkal törődnek és a célból egyesülnek. A mai ember is legkülönbözőbb szükségleteinek kielégítését, legyen az tudományos munka, önkéntes közszolgálat, pénzszerzés vagy mulatság, legjobban szabad társulás által, látja elérhetőnek; és ezen egyesüléseknek nincs szükségük kötelező jogszabályokra vagy egy felsőbb hatalom védelmére és támogatására, hogy tagjaik egymással szemben vállalt kötelezettségeit teljesítsék és hogy céljukat elérjék. És az egész hatalmas munkásmozgalom, bámulatos szervezettségével, melyből mégis minden kényszer hiányzik, mely az államot ignorálva kimondta, hogy a proletariátus felszabadítása csak a proletariátus műve lehet: mi más ennek éltető ereje, mint az általános szolidaritás?

Így hát újból bebizonyítva látjuk, hogy nem az autoritás, nem erkölcsi és jogi szabályok, nem kényszerintézmények biztosítják a rendet, műveltséget, boldogságot és haladást a társadalomban; hanem hogy mindez az emberi természetben rejlik, az egyének szabad érvényesülése által jön létre. És az igazság újból és újból utat tör magának. Az egyenlőtlenség és elnyomatás korszakaiban feltámad az emberekben valódi lényegük és természetes állapotuk tudata és a törekvés, hogy az ezt gátló korlátokat ledöntsék. A tulajdon és autoritás szentsége meg-

szűnik, ez helyt ad az emberi szabadság, egyenlőség és testvériség szentségének. Ez volt eszménye Jézus tanításának és az őskereszténységnek; a XIII. és XV. század eretnekségeinek és parasztlázadásainak és első kezdeteikben az újkor forradalmainak is. Erre törekszik leguniverzálisabb kiterjedésében és legkonzekvensebb kifejtésében az anarchizmus.

Csak röviden akarom ezek után vázolni az új társadalom képét, melyre a világnézet és emberi ideál átalakulása vezetni fog. A fönt tárgyalt filozófiai, etnikai és társadalom-fejlődési premisszákból önként következnek annak fővonásai. Részleteinek kifejtését nem fogom megkísérteni, ezeket — ha csak nem utópiát írunk — nem láthatjuk előre. Kérem azokat, a kik álláspontomat esetleg bírálat tárgyává teendik, hogy kritikájukat ne az anarhizmus praktikus megvalósítására, hanem annak alapeszméjére alkalmazzák; és vegyék figyelembe, hogy az anarchizmus felsőbbsege a többi társadalmi elméletekkel és reformprogramokkal szemben ép abban áll, hogy az nem minden részletében merev elvek szerint kidolgozott, az emberekre oktrojálendő rendszer, hanem magukból az egyes emberekből, azok egyéni természetéből és meggyőződéséből fakadó organikus fejlődés és hogy a társadalmi formák, melyeket létrehoz, az egyéni erők érvényesülésének és alkalmazkodásának folyton változó egyensúlyából állanak. Hogy ez az egyensúly milyen alakban fog létrejönni, arról eltérhetnek a nézetek, még anarchisták között is. De a ki kétségbevonja, hogy a szabad egyensúly és harmónia egyáltalán *lehetséges* az emberek közt, az magában az emberi természetben kételkedik. Az, ha nem is vallja be magának, az emberekben csak önzést, haszonlesést, uralomvágyat és kegyetlenséget lát, egyszóval, vadállatoknak tekinti őket, melyeket csak vasszigorú fegyelem és egy felsőbb hatalomtól való félelem gátolhat meg abban, hogy egymást folytonos véres küzdelemben fel ne emészszenek; az az egyének érdekét alapjában véve ellentétesnek képzei a társadalom érdekével és a bellum omnium contra omnest tartja az emberiség eredeti és természetes állapotának.

Elvitázhatlan tények bizonyítják, hogy ennek ép az ellenkezője igaz. De hogy ha igaz volna, akkor csak egy társadalmi rend volna lehetséges: egy földöntúli malaszt által megvilágosított kisebbség abszolút despotikus uralma és a többi emberek *teljes* rabszolgasága; és ennek az emberiség lehető legnagyobb boldogságára kellene vezetnie. De nézzük csak a rabszolgaságot

az ókori Rómában és a XVIII. századbéli Amerikában, a jobbágyságot Európában, mindenütt a legborzasztóbb nyomort és kegyetlenséget látjuk.

Alig is akad manapság valaki, a ki ezen korszakokat kívánná vissza; de a konzekvenciák, melyek az ellenkező világnézetből következnek, egyik társadalmi irányzat sem akarja elismerni; valamennyi csak enyhíteni akarja ezen elvet és az autoritást és az emberi természet korlátozását egy vagy más irányban okvetlenül szükségesnek tartja; és így mindegyik ellentmondásba jön önmagával. Még a konzervatív is emberi jogokról beszél manapság, a patriarchalizmus pedig pláne a kereszténységet vallja alapjának, melynek főtétele, hogy mindnyájan Isten fiai vagyunk. De hogy egyeztethető ez össze a mai társadalmi rend fentartásával és az autoritás és osztályuralom kiterjesztésével? A liberalizmus az egyéni szabadságot és egyenlőséget hirdeti; miért ragaszkodik tehát oly görcsösen a tulajdonhoz és gazdasági egyenlőtlenségekhez, mely a szegényt a gazdag uralmának veti alá? Miért akarja fentartani a jogot és az államot ennek biztosítására? Az autoritár szocializmus a kollektivistikus társadalmat akarja megvalósítani: mi szüksége van akkor ennek fentartására bonyolult gazdasági és közigazgatási gépezetre, mely végül az állam hatalmát a mostaninál sokkal szélesebb körűvé és despotikusabbá teszi; nincs bizalma az emberek szolidaritás-érzetében és azt képzei, hogy e nélkül egyáltalán lehetséges a szocializmus?

Az anarchizmus egyetlen antitezise a teokratizmusnak. Ha egyszer megvagyunk győződve az ember fundamentális szabadságáról, egyenlőségéről és szolidaritásáról, akkor *minden* korlátozás és *valamennyi* uralmi forma jogosulatlan és mint az emberi természet szabad kifejlődésének akadálya, káros a társadalom fejlődésére. Az összes társadalmi rendszerek reform-programmjai céltalanok és hatástalanok; az emberiség életének teljesen új alapra kell helyezkednie és ez az új alap csakis az anarchizmus lehet.

Ennek megfelelően az anarchizmus gazdasági téren a tulajdon megszüntetésére és a teljes kommunizmusra törekszik. A tulajdon és következményei legerősebb korlátja az ember szabadságának, egyenlőségének és testvériségének és fentartása a legnagyobb erőszak és kényszer alkalmazását teszi szükségessé. Az anarchikus társadalomban meg fog szünni ezen kényszer; mindenki saját erejéhez mérten és saját hajlamait követve fog

dolgozni; mindenki saját szükségletei szerint fog a közös munka eredményében és a múlt nemzedékek munkája által felhalmozott társadalmi vagyomban részesedni. Szabad emberek önkéntes egyesülései és ezek minden irányban való szövetkezései fogják ellátni a társadalmat mindennel, a mi az egészséges és kellemes élethez szükséges; a javak bármily rendszer szerint való felosztása, értékelése és cserélése feleslegessé fog válni; mindenki szabadon és korlátlanul élvezheti azokat. Ez lehetséges lesz azon óriásilag fokozott termelőképesség mellett, mely létre fog jönni, ha mindenki dolgozik (és ez által a szükséges munkaidő napi 3—4 óránál nem lesz több), továbbá, ha mindenki szellemi és testi munkával, földművelési és ipari termeléssel egyaránt foglalkozik; így minden munka könnyűvé és kellemessé válik és a tudományos és technikai haladás az eddiginél sokkal hatalmasabb impulzust nyer. Ha pedig valamely rendkívüli esetben egyik vagy másik szükséglet korlátlan kielégítése mégis lehetetlenné válnék, úgy ezen nehézségen testvéri szeretetben együttélő emberek könnyen át fognak haladni.

Politikai téren az anarchizmus a jog, közigazgatás és állam teljes elvetését jelenti. A polgári és büntetőtörvénykezés egész gépezete és az erőszak, mely keresztülvitelére szükséges, csak a tulajdon védelmére szolgál, ha ez megszűnik, az egész magától feleslegessé válik. És ugyanez áll a represszív jogszabályokra, melyekkel ma, a társadalom egyesek antiszociális cselekedetei ellen igyekezik védekezni; mert ezen cselekedetek csakis a mai igazságtalanság, nyomor, és egészségtelen életviszonyok következményei és a represszív büntetések legfeljebb visszatartják azokat, hogy azután újból erősebben törjenek ki.

Hogy az állam mennyire ellentétben áll az emberi természet tendenciáival, azt a történelmi fejlődés folyama bizonyítja. A szabad egyéni érvényesüléssel és egyensúlylyal megcsontosodott uralmi szervezetét állítja szembe, még akkor is, ha nem csupán az osztálykiváltságok és gazdasági kizsákmányolás védvára, mint manapság. Az által, hogy az emberek szükségleteinek kielégítését és életviszonyaik szabályozását központilag, saját hozzájárulásuk nélkül igyekezik megvalósítani meglazítja az emberek közti természetes kapcsolatot és elnyomja az egyének sajátosságait és szabad érvényesülését. Ezzel egyenesen saját állítólagos céljai ellen dolgozik, mert az emberek *egyéni* szükségleteit — melyek abban összpontosulnak, hogy az ember saját hajlamait

és tehetségeit szabadon kifejthesse — képtelen kielégíteni és népboldogító törekvéseit szükségkép a legnagyobb igazságtalanság és erőszak által kell az emberekre rákényszerítenie. Mesterséges területi határai által pedig a nemzeti ellentétek, militarizmus és háború folytonos kútforrása. Az állam helyett az emberek újból maguk fogják kezükbe venni saját életük rendezését; közös hajlamok és érdekek, közös terület vagy közös foglalkozás által összekötött szabad egyesüléseket fognak alkotni, melyeknek egyetlen kapcsa és törvénye az emberi szolidaritás lesz. A közgazgatás, bíróság és rendőrség nehézkes gépezetére nem lesz többé szükség; univerzálisabb, magasztosabb formában fog újra feltámadni a múlt idők törzsi élete; leszármazás, terület és nemzetiség nem fogja azt többé határok közé szorítani hanem az egység érzete ki fog terjedni az egész emberiségre; a szabad közösségek föderációja az egész földet be fogja hálózni.

Ez fővonásaiban az anarchizmus ideálja, mely meg fog valószínű, mihelyt az alapját képező világnézet az emberiség többségének meggyőződésévé vált. De csakis akkor. Minden mozgalom, mely csak a társadalom külső formáin változtat és nem alapul az emberek bensejének megváltozásán, csak a régi társadalom viszonyait fogja újra létrehozni; és ugyanez áll minden erőszakos kísérletről, mely a fennálló társadalmat kívülről igyekszik megdönteni. Természetes, hogy merényletekkel és pucscsokkal nem lehet új társadalmat csinálni; de a ki előadásomat végighallgatta, tudni fogja, hogy semmi sem áll az anarchizmus lényegétől távolabb, mint ez. Ámbár majdnem általánosan a terrorizmussal azonosítják, alapjában egyenes tiltakozás és orvosság az *uralkodó* erőszak és terrorizmus ellen. És ha egyes anarchisták kétségbeesésükben csakugyan bombához és törhöz nyúltak, ennek anarchizmusukhoz semmi köze sincsen.

Mindazonáltal az anarchizmus forradalmi mozgalom. A szabadság és szolidaritás oly mélyen gyökerezik az emberi természetben, hogy csak a létező hatalom és kényszer nyomásúnak kell megszűnnie, hogy azok újból teljes erejükben érvényesüljenek; ehhez nem szükséges egy évszázados evolúció. Az uralkodó világnézet aránylag rövid időn belül teljesen megváltozhatnak és ez a régi alapjaiktól megfosztott társadalmi formák hirtelen összeomlását eredményezheti. Az emberek tömegesen fognak új szabad egyesüléseket alkotni — ennek kezdetét már ma látjuk; ép oly tömegesen fogják magukat az állam és kapitalizmus uralma alól kivonni igyekezni; mindez

előfogja készíteni a talajt az anarchizmus teljes megvalósítására, mely végül esetleg a tulajdon expropriációjával és hatalmi korlátok ledöntésével válik perfektté.

Mindebben semmi nincs, a mitől félni kellene: forradalom nem jelent vérengzést és gyújtogatást. És az új társadalomba való átmenet annál inkább fog rázkódások nélkül végbemenni, mennél tisztábban látják az uralkodó osztályok a fejlődés menetét és mennél jobban tudnak hozzá alkalmazkodni.

Gróf Batthyány Ervin.

OROSZ-NÉMET SZÖVETSÉG BRITANNIA ÉS NIPPON ELLEN?

A háború kitörése óta a lapok telve vannak szokatlan, alig hihető hírekkel. Íme. Egy ázsiai kis állam hadat mer üzenni egy elsőrendű európai hatalomnak! Egy ifjú kis ázsiai nemzet kikötni merészel Európa rettegett óriásával! Azzal, a mely ellen, a modern technika minden művészetével fölfegyverzett, legjobban szervezett nemzetek állandó szövetséget kötöttek. Mely ellen való folytonos fegyverkezéseikkel megnyomorítják gazdaságilag saját népeiket, hogy alkalomadtán alázasan meglapuljanak a muszka óriás előtt! Az osztrák és magyar állam, a hármass szövetséggel; Britannia világhatalmával nem merte addig megállítani hódító útjában! És a kicsiny, ifjú Nippon »megállj«-t kiáltott *annak* a hatalomnak! »Tünetényszerű!« Negyven millió, száznegyven millió ellen mondják! S a negyven millió első győzelme lángra lobbantja a kontemplatív ázsiai lelkeket. Lélekzetet fojtva lesik a sötét Ázsia minden zugában azt a mérközést, mely még a legmaradibb »*Osservatore Romano*«, a pápa lapja szerint is két kontinens, két civilizáció leszármolásának első küzdelme. Hányadik kísérlet ez már! . . .

És az ázsiai faj első sikerétől megittasulnak a lelkek. Ázsia nyolczszáz millió emberében századokig szunnyadó energia megmozdul. Először egyesíti *óhajtásait* egy közös érzelm könnyű szele. Talán csak azért, hogy játszva tovasuhanjon? Avagy a közeledő orkánnak gyors szárnyú első hírnöke? Ki tudná megmondani? Érintésére azonban megmozdulnak a milliók: Kína, India, Mongólia, Tibet és Perzsia téréin. Milliók, melyekről azt tudtuk eddig, hogy vannak és még sem számítanak önmagukban, miként a nullák önmagukban. És e milliók csendes, fásult lelke, Kínában, Nipponban *először* tör ki haza-

fias énekben. Először, évszázadok óta — dobban össze »az ázsiai faj győzelmének« egyesítő érzésében.

Mongolia nagy kánja, Kublaj — a ki 1269-ben hiában kérte követei, a három *Polo* testvér, Nicolò, Maffeo és Marco Polo által IV. Kelemen, majd 1271-ben X. Gergely pápát, küldene neki száz bölcs és buzgó keresztyén férfiút, népének, a keresztyén hitre való térítésére; s a ki midőn az elutasítás miatti bosszújában a muzulmán hitre tért, megfenyegette Európát: a nagy kán íme most kikelt sírjából!

De a német nemzetnek sem kell már várnia — a legenda szerint — Barbarossa Frigyes visszatérésére. Lelke modernizálódva él a németek tüzes császárijában, elűzve, legyűrve a nagy Mommsen békítő szellemét. Hattyú dalában: »*Ein Deutscher an die Engländer*« (1903 okt.), hiában intette Mommsen nemzetét, vigyázz: »*Wir stehen vor einer ersten Gefahr, wenn es so weiter geht mit dem gegenseitigen Misstrauen, dem Aufbauschen Geringfügiger Meinungsverschiedenheiten und Collisionen zu Staatshändeln der englischen wie der deutschen Presse.*« S ha a két nemzet komoly férfiai ezen nem változtatnak »*so gleiten wir hinein in einem Krieg, zwischen denselben.*« E komoly veszélytől aligha fél Germánia. Különben nem indította volna meg újra rágalom-hadjáratát, lapjaiban, a brit nemzet ellen. A császárral élén, hízeleg, szerelmet vall, vigasztalást küld a »minden oroszok urának«, ugyanakkor a rágalom mérges törével szűr a »perfid Albion«-ba és szövetségésébe »az alattomos, orvul támadó« Nipponba.*

Honnan ered ez a heves német-orosz szerelmi lángolás és fogsattogtató mű-dühe Britannia ellen?

* Szemünk láttára szervezi a német sajtó háborúját Britannia ellen. *Bebizonyított tény*, hogy 1900—1902-ben Londonban német pénzen kitarított „Laptudósító irodát” tartott fenn, a mely ott Londonban elferdítette a kapott híreket; máskor hamisan kommalta; igen sok *hazug hírt* gyártott, a britek brutalitásáról, kegyetlenkedéséről stb. E híreket Londonból a hét vége felé küldték meg a német és francia lapoknak. A lapok közölték, mint „kiküldött londoni tudósítójuk” híreit; máskor átvették egymástól. A hazug hírek szombaton, vasárnapon a czáfolás lehetősége nélkül terjedtek el, bejárták a világot. S mikor a következő hét elején Londonból megczáfolták, a legtöbb lap a czáfolatot mellőzte, vagy pár sorra szorította. *Most* is így tesznek. »Keletről saját tudósítóiktól” már közölgetik is híreiket Anglia beavatkozásáról; angol hajóknak japáni lobogó alatt való harcizolásáról; a semlegesség megtöréséről stb. stb. Óva intjük a magyar lapokat, ne üljenek föl nekik megint, miként két év előtt! Informáljuk a magyar közönséget lehetőleg híven. *És nézzük az eseményeket a magyar*

Mi alapja van mindkettőre? Bekövetkezhetnék-e, hogy az oroszellenes hármasszövetség vezérlő állama: erkölcsi, diplomáciai vagy anyagi segítségben részesítse az ellenséges Oroszországot? Kérdezzük, valóban változtak az idők, »a vizek fölfelé folynak s a bárány fohászkodik a farkas győzelméért?«

Bizony ilyen idők járnak. A bárány *kínálja* szövetségét a farkasnak. A német sas szövetséget kínál a muszka medvének. Oh, de nem a gall kakas, sem a japáni tigris fölfalására. Nemesebb prédára lesnek. A muszka medvének fáj a foga a brit oroszlánra; a német sasnak pedig mind a *kettőre*. Németországnak *orosz-barát* politikát és brit-ellenes magatartást *kell* követnie: 1. érzelmi; 2. gazdasági; 3. politikai; 4. világhatalmi hiúsági okokból.

1. Hosszasan felsorolni fölösleges azt a százados kapcsolatot, mely az abszolút Poroszország és abszolút Oroszország uralkodói között volt. A két nemzet szomszédos, összevegyült, átlátogatott egymáshoz, üzleti viszonyban volt régóta; szlávok élnek a keleti poroszok között, németek a Balti szlávok között.

Viszont hagyományos, talán a német vérbe született irigységgel s keserű gyűlölettel néz a német nép a britekre. Legtöbbet tanult tőlük, s ezért legjobban gyűlöli a briteket. Maga Mommsen is kénytelen bevallani békítő iratában ezt: * »Tagadhatatlan, hogy az »alldeutsch«-oknak külön teuton Ádámjuk van, a ki szerintök az emberi szellem minden glóriáját a német szellemben testesíti meg. »Wir haben neben dem Wunsch im *Handelsverkehr* in der *Meerbeherrschung*, in der *Besiedelung der nicht europäischen Gebiete unseren Platz an der Sonne einzunehmen und zu behaupten, auch bösen Neid und Hass gegen ältere und glücklichere Concurrenten*«..

Az anglophobiának és irigykedésnek ezerszeres példáit idézhetnék a németek velük született gyűlöletére. Ez érzelmi momentumot mélyíti és mérgecsíti a gazdasági és politikai életnek minden alakulata, a két nemzet között. Melyről alább lesz szó.

2. Németország orosz-barát politikát követ *gazdasági érdekből*. Erre utalja geográfiai fekvése, és a német-orosz-szibériai vasutak kiépítése.

érdekek szemüvegét Pillanatra se feledjük el, hogy most Magyarország és Németország érdekei sem nem azonosak, nem is párhuzamosak, hanem teljesen ellenkezesek és összeütköznek!

* The Independent Review. London, 1903 okt.

Tudjuk a Franciaországtól kapott ötezer millió hadi zsákmány s a kifejlődött német vasúti rendszer vetették meg alapjait annak, hogy Paris helyett Berlin lett Európa pénzügyi és kereskedelmi középpontja. Európa, még csak nem is olyan régen, be volt zárva egyfelől a tenger, másfelől Ázsia járhatatlan sivatagjai köré. Közép Európa vasútrendszere, tehát kereskedelme Parisban csoportosult, Paris volt a csere főhelye, a pénzforrás és munka középpontja. Észak-Európa forgalmának alapja kelet felé Köln volt. *Ma Breslau lett azzá.*

S a nemrégén Nisni-Novgorodnál végződött vasútrendszer ma átszeli az Uralt, s magához öleli Szibériát, Mongóliát, Perzsiát, Mandsuriát és Pekinget is. Innen tovább halad majd déli és keleti Kínába, Sanszába a leggazdagabb vas- és kőszéntelepek területére, s Hankauba a világ legnépesebb s Kína legiparosabb középpontjába. Tervbe van véve a Perzsiát és Indiát összekötő vasút is. A mi pénzt, munkaerőt, vállalkozó kedvet a német és orosz megtakarít, az mind kelet felé vándorol. A francziáktól kölcsönzött két milliárdos orosz kölcsön is mind errefelé vándorolt. S egy olyan sűrűsödési folyamat kezdődött itt meg, mely az eddigi *tengeri kereskedelem* (angol, amerikai) kárára, *szárazföldi szállítási rendszerében két világrészt ölel át*, s vasútjával egyetlen gazdasági rendszerben igyekszik cenzuralizálni a világ legnagyobb fogyasztó területét, a nyersanyagokban legdúsabb területtel és a világ legolcsóbb munkaerejével. Képzeld el csak azon egy ténynek hatását, ha *Sanszi* tartományának, *Richthofen* báró által 630 000 millió tonnára becsült kőszénét bányászni kezdték európai vezetés alatt, az olcsó kínai munkaerővel! *E gazdasági rendszernek*, ha majd kialakul, a közel jövőben *természetes középpontja, csak Berlin lehet.* A német ipar, német kereskedelem, német tőke, német intelligencia, német szervezettség uralma Európában kétségtelen (Angliát kivéve). Ha Oroszország most nem győz is keleten, szibériai vasútjával magához öleli Szibériát, Mandsuriát, északi Kínát gazdaságilag.

Oroszország azonban maga is agrikultur állam, még jó ideig nem veheti hasznát az ázsiai nyersterményeknek; ipara nincs, mely idegen területek nyersterményekre szorult volna; nincs ipara, melylyel az ázsiai népek szükségletét kielégíthetné. Ha a megépített vasutat, mely több mint 2500 millió koronájába került, használatlanul heverhetni nem akarja — a mi képtelenség — tért kell engednie az iparos, kereskedő, nála

fejlettebb nemzeteknek. Földrajzi helyzete, gazdasági és intellektuális fejlettsége Németország hivatásává teszi az orosz és ázsiai orosz területeknek gazdasági kihasználását. Elkerülhetetlen volna ez még akkor is, ha az orosz és német politika barátságtalan volna egymás iránt. Ennek a *kényszerítő szükségnek* hatása alatt nyomulnak a poroszok keleti Oroszországba, Ott letelepednek, tért hódítanak állandóan. De nem azért, hogy mint lapjaink írták, elnémetítsék az orosz határt. Hanem, mert németeknek keleti Oroszországban való megtelepülése, és épen a határon való megtelepülése, nyitja meg azt a kaput, szolgáltatja azt a biztos közvetítő területet, a hol — orosz földön, németajkú népességen át, — kelet felé özönlik az európai ipar és nyugat felé, Európába jut, az ázsiai olcsó nyersanyag.

Németország ipara, forgalma, közvetítése látja ennek legfőbb hasznát.

Németország így két hatalmas rendszernek: a szárazföldi és tengeri forgalmi rendszernek ütköző pontján áll, a mely a főnicziákon, punokon, görögökön, rómaiakon át a jelenig, többször mérte össze fegyvereit.

A tengeri forgalom rendszere Amerikán nyugodva, egyik szárnyát Calaisig nyújtja, a másikat Jangcekiang és Hanghó folyó vidékeire, Indiára igyekszik kiterjeszteni, hogy ez is a maga részére konszolidálhassa azon területeket.

Íme Németország oroszbarátságának ez a nyitja, a mai krízisben. Ez okból »vérzik a német szív az áruló japáni támadások« miatt; mert egy esetleges japán-győzelem késleltetné a remélt gazdasági konszolidációt; s Mandsuria elvételeivel elszakítaná a gazdag Kínát is. Míg az orosz győzelem a német »barátnak«, talán szövetségesnek megnyitná e sóvárgott területeket. A német falánkság, önzés, irigység és exkluzív politika orgiáit ülhetné a deszpota orosz politikával a távol keteten» A német ipar nem tűri a versenytársakat. A hol lábát a német kereskedő megveti, ügyesség, szép szó, erőszak, csalás, fufang mind jó fegyver a versenytárs tönkretételére; onnan kipusztít minden más nemzetet.

A művelt világnak, Német- és Oroszországon kívül, kevés haszna lenne az orosz győzelemből.

3. Azon gazdasági hasznon kívül, melyet az európai és ázsiai Oroszország nyújthat az iránta barátságos német nemzetnek, *orosz-barát* politikát csinál Németország *politikai okokból is*. Mert biztonsága követeli ezt. Tegyük föl például az ellenkező

esetet, melynek lehetőségéről csak nem oly régen is, sokat írtak a lapok, az angol-német együttes akcióról Venezuelában és a Jangcekiang völgyére vonatkozó angol-német egyezség idején; tegyük föl, hogy Németország Britanniával szövetkezne Oroszország ellen. A »Near East« és a »Far East« területein első sorban érdekelt két hatalom Britannia és Oroszország, száz év óta készül az élet-halál harcra. Végső leszámolásra kerülvén a sor, Németországot angol szövetségese miatt két tífz közé szorítaná Oroszország és Franciaország hadereje a szárazföldön s megtámadná az egyesült francia-orosz hajóhad az Északi-tengeren akkor, mikor Anglia hadserege a Földközi-tengeren, vagy Kelet-Ázsiában volna lekötve, nem említve Afrikát és Indiát.

Német-brit szövetségről tehát szó sem lehet.

4. Orosz barátságra utalja Németországot továbbá terjeszkedő politikája is. E terjeszkedésre ismét népességének és iparának rendkívüli szaporodása készíti. Könnyen átláthatjuk ezt magunk is, ha ráemlékezünk, hogy Németország népessége *1800-ban huszonnégy millió* volt; 1850-ben már 35 millióra; 1890-ben 50 millióra és *1902-ben pedig 58 millióra* emelkedett Száz év alatt közel megháromszorosodott a lakossága. Hivatalos adatok szerint 1902-ben két milliónál több születés, és egy milliónyi halálozás történt a Német-birodalomban. A mi jelenti azt, hogy a német lakosság évente mintegy 900,000 lélekkel szaporodik; másodsor, a mi sokkal fontosabb, hogy a német lakosság általános jóléte növekedett; jobb a lakás; egészségesebb a táplálkozás, ruházkodás; a vagyon eloszlás és a gyermekek gondozása. Mert nemcsak a sok gyermek születése a fontos ipari, gazdasági s általános szempontból, hanem fontosabb a megszületett gyermekek életben tartása és a felnőttek munkaképességének ötven-hatvan éves korig való kitolása. Németország ezen az utón halad. Évente tehát közel egy millió egészséges emberrel szaporodik. Ezen arányban Schmoller berlini professzor szerint 1965 ben: 104 millióra, Hübbe Schleiden szerint 1980-ban: 150 millióra és Leroy-Beaulieu szerint 2000 körül 200 millióra fog szaporodni a német lakosság. Ha e számokat nem tekintjük is véglegeseknek, mutatják mindenesetre a várható nagy szaporodást. A német föld pedig *már ma sem bírja eltartani* lakosságát. A német ipar és kereskedelem, a német munkások kenyere, a gyárak nyersanyaga *a külföldtől függ*. Az 1888 és 1898. tized alatt *száz* perccenttel növekedett

a külföldi élelemnek Németországba való bevitele; s 49 perccel több nyersanyagot és félgyártmányt vitt be Németország Ugyanezen tized alatt, mint a megelőző tíz év alatt. S mivel Németország a kivándorlás által sem akarja elveszteni fiait, hanem megakarja tartani őket a német uralom, a német nemzet kötelékben, kénytelen új területeket hódítani. E hódító politika szolgálatába szegődött a német császártól le, a német egyetemen át az utolsó kereskedőig majdnem az egész nemzet. Még a hatalmas szocziálista párt sem óhajtja gátolni e politikát. »Óhajtunk kell, — mondja Schmoller berlini tanár s felsőházi tag, a Flottenverein gyűlésén — minden áron olyan területek megszerzését, a hol népünk megélhet német uralom alatt.« »Ki kell terjesztenünk kereskedelmünket s iparunkat, hogy népünk megélhessen abból. Alapítanunk kell agrikultur kolóniákat. Meg kell gátolnunk a merkantilizmus túlzásait. És meg kell akadályoznunk azt, hogy három világhatalom (Britannia, Oroszország, Unió) felossza maga közt a földet és kizárja s elpusztítsa más országok kereskedelmét!«

»Németországnak központjává kell lenni az államok koalíciójának, a célból, hogy Britannia és Oroszország élet-halál harcában az egyensúlyt föntarthassa.«

E terjeszkedő német politikát szolgálta a német császárnak kis-ázsiai utazása: a szultánnak való sokféle hízelgése, törökbarát politikája. Mert meg akarja *kapni Kis-Ázsiát*. Ez lenne »az a mérsékelt égöv alatti 40—50 millió németet föntartó földművelő német kolónia!« Kis Ázsiában pedig a hatalmas muszka szomszéd ismét sokat árthat vagy használhat Németországnak.

A kis-ázsiai *igen fontos* német érdekek mellett oroszbarát politikát diktál a németeknek északi kínai céljuk is. Shantung tartományra a német kormány már eddig is több mint hatvan millió koronát költött el; s igen sok pénzt ruházott be már ott.

Ha Oroszország lesz keleten a győztes, ő, ki nem túrhatja onnan Németországot; ez nincs érdekében. Ha pedig Oroszország vesztes maradna, Britannia akkor számolhatja le a német és esetleg francia hajóhaddal Japánia segítségével, a mikor akarna. A vesztes Oroszország megbénulása esetén tehát Britannia erősen veszélyeztetné Németország aspirációit Kínában.

Ez ismét Oroszország mellé viszi Németországot. Mert Németország érdeke az, hogy a világkereskedelemben legerősebb versenytársát, Britanniát legyőzze. Készül iá erre évtizedek óta.

Átitta a közvéleményt a Britanniával való élet-halál küzdelem szükségének hite.

Schmoller egyet. tanár 1900-ban (fél millió példányban kinyomatott beszédében) emlékeztette hallgatóságát arra: »hogy a legszabadabb országokban, Angliában és Észak-Amerikában gyűlölik legjobban az új gazdasági versenytársat, Németországot, melyet tönkre akarnak tenni.« *Dr. Schäffle* tanár, a szociológus, (1898 február 4.) a *Münch. Allg. Zeitung*-ban írja: »Tengeri kereskedelmünk oly roppant nagy lett, hogy ellene mindent megkísérelhetnek versenytársaink. Az angol nemzet, mihelyt össze bír szedni akkora bátorságot, fogja először az alkalmat megragadni, hogy tengeri kereskedelmünknek és export-iparunknak a halálos döfést megadja . . . Megmozgatja Britannia az egeket és poklokat az új Németbirodalom kereskedelme ellen, azonnal, mihelyt csak merészeli.«

Schulze—Gaevernitz egyet. tanár (1898 márcz. 5. a *Nation*-ban) írja: »Midőn a jövőben elérkezik a leszámolás napja, Németországnak fölkészülve kell várnia Britanniát« stb.

Szándékosan idéztem egyetemi tanároknak, a következő, generáció nevelőinek véleményét. Bizonyítgatnom sem kell annak, a ki csak egyetlen németországi nagyobb lapot rendesen olvas s a német közvéleményt figyelemmel kíséri, tudja, hogy a német intelligens osztályból ki nem irtható az a hit, 1. hogy a növekvő német népességnek mérsékelt éghajlatú kolóniára van szüksége; a ilyen kolónia megszerzésének Britannia állja útját; 2. az angol-szász nemzetek pusztá nyereségvágyából megtámadják brutálisan a gyengébb nemzeteket; 3. és a német ipar, kereskedelem, hajózás sikerére való féltékenysége miatt egy napon kikerülhetetlenül fogja megtámadni Britannia Németországot is, hogy tönkretégye a német ipart, kereskedelmet, hajózást; 4. Britanniával tehát kikerülhetetlenül le kell számolnia Németországnak. *Gazdasági szükség és kényszerűség követeli a leszámolást.* Annál könnyebben fog ez menni, mert a brit nemzet hanyatlik általában. A brit nemzet és kormány belsejéig korhadt.

Németország győzni fog teljes bizonyossággal — mondják — a mint könnyű győzelmet aratott eddig is a fiatal német ipar, kereskedelem és hajózás a hatalmas brit iparon, kereskedelmen és hajózáson.

Ezt a jövőendő győzelmet azonban jó lesz előkészíteni már most — a hajóhad és hadsereg szervezésén kívül — okos politikával is. Okosan kell megválasztani Németország barátait.

S ugyan lehetne-e megbízhatóbb barátja Németországnak mint Oroszország, Britannia természetes ellensége? Úgy kell tehát intézni a német politika menetét, hogy Oroszországot támogassa egészen a kardkihúzásig. De csakis addig. Oroszországnak kisebb ellenségein való győzelme kívánatos Németországra nézve azért, hogy azután a megerősödött *Orosz-birodalom számoljon le a hatalmas Britbirodalommal*, Németország állítólagos halálos ellenségével.*

Inter duos litigantes, tertius gbudet. Ez a német politika ma. Diplomáciaija és sajtója által fölingerli a yankeet a brit ellen.** Hamis hírekkel tölti meg a világot a »brit brutalitásokról; Britannia, perfidül semlegességet fogad, s titokban részt vesz az orosz-japáni háborúban; angol tisztek, angol hajókon japán lobogók alatt küzdenek Oroszország ellen« stb. stb. És e híreket átveszi a német lapoktól és »a német tudósítóktól Keletről« a magyar- és orosz-, francia-, olasz sajtó egyaránt. De ne ülünk föl e hamis hírkovácsoknak. Lássuk meg e hazug híreknek célját, lássuk meg, hogy a német politikának minden eszköz jó céljai elérésére.

Hármas-szövetség ma; orosz-német szövetség holnap; brit-német szövetség ma Kínára; német-yankee megegyezés, a német császár képviseltetése egy jelentéktelen yankee hajó vízrebocsátásánál. Holnap pedig a német hajók támadólag

* A dolgokat elfogulatlanul szemlélőknek ismét elégséges lesz csak megemlíteni, hogy N.-Britanniának ama halálos gyűlöletéről keltett hír, a német politika intézőinek machinációjából eredt, hogy ezzel az ellenállhatatlan nyomással szorítsák le a német hajójavaslatokat ellenző részét a nemzetnek. A távol jövő veszedelmét, a legközelebbi jövő, legfenyegetőbb veszedelmének festették le a nemzet előtt.

** Tudjuk, hogy N.-Britannia gátolta meg 1899-ben az európai hátnak tiltakozását, mit Németország indítványozott, Kubának az Egyesült-Államok által való elfoglalása ellen. Ezzel N.-Britannia megakadályozta az aláíró hatalmak, Német-, Francia-, Oroszország és az Egyesült-Államok *háborúját*. *És oh world, thy slippery turns!* 1902-ben báró Holleben, Németországnak washingtoni követe, Britanniától el akarta orozni ezt az érdemet is. Holott Amerikában mindenki tudja, hogy a tiltakozás *szerezője* Németország volt.

A yankee nemzet hahotája temette el Holleben urat.

Hasonlóképen a Fülöp-szigetek elfoglalásakor, a német hajóhad oly kétszínű magatartást követett, hogy az amerikai és brit admirális megüzenték a német parancsnoknak, „ha 24 óra alatt el nem vonul, roncsná lövik!” Mégis két év múlva büszkén mutatott rá a német császár azon jó szolgálatokra, miket a német hajóhad tett az amerikainak! „Köszönik, nem kérnek belőle.”

szorítják vissza a yankee hajókat Kubánál és Filippinél. Császári ügynökök és táviratok izgatják a bürokat Britannia ellen; hamis hírgyártással ingerli Európát a brit nemzet ellen; fel-lázítja Oroszországot a perfid Albion ellen.

Lássuk meg végre, hogy Magyarországnak és Britanniának egy ugyanazon közös ellensége van. Lássuk meg, hogy Magyarországnak is vitális érdekei az Adrián és Földközi-tengeren közösek Britanniáéval!

Politikai prognózisunk az lesz e háborúban: Németország nem fog fegyverrel beavatkozni a japán-orosz háborúba, még akkor sem, ha Britannia és Franciaország segítené is a maga szövetségesét. Nem fog beavatkozni Németország fegyveresen, *ha*: 1. a Balkán-félszigeti földindulás; 2. az amerikai Egyesült-Államok beavatkozása; vagy 3. a rendkívül impresszionabilis császár fékezhetetlen becsvágya ezt a német beavatkozást elkerülhetetlenné nem teszik. *Ha* e három, most nem fenyegető eshetőség be nem következik, bár lesz elég kardcsörtetés, újságháború, német diplomáciai mozgolódás, »Wacht am Rheine« éneklése, egeke hasogató császári beszédek, és könnyező részvétnyilatkozatok, de Németország remélhetőleg hű marad Bülow gróf híres mondásához: »Németország szívét a fejében hordja.«

Ráczy Gyula.

KANT ÉS A SZOCZIALIZMUS*

Február 12-én múlt 100 éve, hogy Kant Immánuel Königsbergjében, kevés baráttól környezve mint majdnem 80 éves aggastyán örök álomra hunyta le szemeit. Dicsősége már akkor messzire vetette sugarait, s polgártársainál csak általános szeretetnek és tiszteletnek örvendett. Egyben azonban életében semmiképen sem lehetett része, abban, hogy működését teljesen átértették volna. Gondolkozása messze túlhaladta kortársai szemhatárát. S bármily sokakat lelkesített és gerjesztett már akkor is: a szabadság iránt való lelkesedés, a mely az 1813-iki, Kanttal borjújában hadba vonuló ifjúságot eltöltötte, nem volt egyértelmű a Kant szabadságeszméje iránt való lelkesedéssel. *Goethe*, bár legkevésbé sem állott közel Kant fogalomboncsolásához, mégis inkább Kant szellemében érzett, a mikor erről a nagy nemzeti mozgalomról szomorúan így nyilatkozott *Luden*, jénai tanár előtt: »Ugyan mit küzdöttünk ki, vagy nyertünk meg? Azt mondjuk: *a szabadságot!* Talán helyesebben azt mondhatnók, a *fölszabadulást*, nem az idegenek igája alól, hanem *egy idegen iga* alól. Igaz, nem látok többé francziákat, sem olaszokat, helyettök azonban látok kozákokat, baskirokat...» stb. Tudta ő is, mint Kant, hogy Faust-jának végső vágyát, a célét: »szabad népét szabad földön látni« nem lehet holmi külső szabadságpárádé által megvalósítani, mert annak előfeltétele egyszersmind a szellemi képességek belső felébredése és azoknak tettekkel való gyakorlása. Azután a Kant által megindított ismerettani kritikai módszert szintén már életében megrontotta *Fichte* »előkelő hangja«. Egy material-idealisztikus fejlődés gondolkozásának épen egy alaphibájához kapcsolódott, s maradandó tetteit figyelmen kívül hagyva, visszafejlődésre vezetett egész *Hegel*-ig,

*Jelen cikket, a melyet a „Socialistische Monatshefte” februári számából szerző szíves engedelmével veszünk át, érdekesnek tartjuk közölni, mert jellemző példája Bernstein és hívei azon törekvésének, a melylyel a szocializmust Kant bölcsészetére, mint forrásra akarják visszavezetni. Szerintünk kárba veszett igyekezet. *Szerk.*

a mi azután Kantot magával eltemetve dőlt romokba. Ettől fogva Kant soká újra a halottak közé tartozott, s csak az utóbbi évtizedekben kezdték ismét feltámasztani.

Külső életéről ne beszéljünk sokat; ezt halála fordulóján minden újság elvégezte. A testre gyenge, de szellemre izmos szíjgyártó-fiúnak nem volt könnyű a magasba felküzködni. A mikor 1746-ban, atyja halála után, el kellett hagynia az egyetemet, 9 évig hánykódott mint házitanító, s azután még 15 évig ette a magántanári sovány kenyeret, míg végre 1770-ben, 46 éves korában, mint rendes tanár, biztos révbe jutott. Már docens-korában az »Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels« című művében (1755) kifejtette a világfejlődés nagyszerű teoriáját, a mely őt *Laplace*-szal együtt örökre a természettudományi elmélet-alkotók első sorába teszi. Dicsőségét azonban mégis bölcselő volta tette teljessé. Oly korban, a mikor a legtöbb ember már képtelenné válik új dolgokra, klasszikus művek egész sorát alkotta, a melyek elvitázhatatlanul megadják neki a minden idők első filozófusának nevét. A »Kritik der reinen Vernunft« című (1781), s »Prologomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als „Wissenschaft wird auftreten können« című (1783) műveiben, új, a régi csapásokat egészen áttérő pályát nyitott az emberi megismerésnek és vizsgálódásnak. »Grundlegung zur Metaphysik der Sitten« című (1785) és »Kritik der praktischen Vernunft« című (1788) műveiben a szabad ember etikáját oly alapra fektette, a mely minden balga kétségbevonás ellenére is lényegében megingathatatlan. Az eszthétikának határozott ösztönzést adott »Kritik der Urteilskraft« című (1790) művével, a mely a felé csak igen kevésbé hajló Goethét is igen hatalmasan vonzotta. Azután következik »Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft« című (1793) műve, a mely lényegileg a személyes Isten, a metafizikai akaratszabadság és az egyéni halhatatlanság deista dogmáit iparkodott módszeresen új alapokra fölépíteni, de a mely mégis súlyos támadásokat, sőt államhatósági rendreutasítást zúdított rá, s következik »Rechts- und Tugendlehre« című (1798) műve, a mely erkölcsi alapelveinek a neki hozzáférhető gyakorlatra való alkalmazása. E művek közé azután egész füzérét szórta a csodás gyöngyöknek. Említsük meg ezek közül az »Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht« című (1784) és »Zum ewigen Frieden« című (1795) írásait. Az előbbit mint gazda

ságilag fejlődő történetfelfogásának próbáját,* az utóbbit nagy világozottsággal kifejtett tárgya miatt.

Ha már most Kant jelentőségét vesszük szemügyre, mindenekelőtt korával és kora problémáival való kapcsolatban keli őt megértenünk. Azután azonban azt a kérdést kell feltennünk, mit jelentenek azok a problémák és Kant által adott megoldásuk függetlenül korától s csak ehhez fűzhetjük a kérdést, mily következése lehet annak, ha a helyeseknek talált alapelveket mai korviszonyainkra alkalmazzuk.

Az alapeszme, a mely az egész klasszikus korra *Klopstock*-tól *Kantig* legsajátosabb bélyeget nyom: a *szabad*, azaz *ésszerűen* önmagát meghatározó ember. Ezzel a gondolattal az egész korszak hol világosan, hol elmosódva elvi ellentétbe kerül az előző hűbéri és abszolutisztikus korszakokkal, a melyek úgy a gondolatot, mint az akaratot és tettet *kívülről* kötelező normával nyűgözik le.

Ez az alapirányzat — hangsúlyozzuk már most — az utolsó évtizedekben hosszú külső reakció és mély szellemi álmom után újra éltető elvévé válik a modern szellemi törekvéseknek, s — bármit mondjanak is ellene — éltető elve és igazi belső kiindulópontja a szocializmusnak is. A szabad önmeghatározás eszméje nélkül semmi értelme sem volna hadraszállani »az elnyomás és kizsákmányolás minden fajtája« ellen, a mit pedig az erfurti program megtesz. *Marx* Károly ezért nagyon gyakran hangsúlyozza a »kizsákmányolás« mellett a »függési viszonyt« is, a tőke értéktermelő funkciója mellett uralmi eszközi funkcióját is.** S a 24. fejezet híres, látszólag tisztán gazdaságilag fejtegető 7. szakaszában ez a vezérlő gondolat: »a munkásnak magántulajdona termelési eszközein« (»a kisüzem alapja«) »szükséges feltétele a munkás szabad egyénisége kifejlődésének« is.

A kapitalista magánuralom »tagadása az egyéni, saját munkán alapuló magántulajdonnak«. Ennek az uzurpált magántulajdonnak szocializációja »visszaállítja az egyéni tulajdont«, tehát következésképp a munkás szabad egyéniségét is. Azaz: a szocialista mozgalom szükségképi célja a szabadság vissza-

* V. ö. Conrad *Schmidt* „Über die geschichtsphilosophischen Ansichten Kant's" című, a »Sozialistische Monatshefte« szemle 1903. évi 2. kötetének 683. és következő lapjain megjelent értekezését.

** L. »Das Kapital". I. k. 2. kiad. (Hamburg, 1873.) 643., 671. stb. oldalon.

szerzése a szocializáció, azaz minden kooperatív üzem társiasítása révén.

Ezzel megjelöltük a pontot, a melynél a mai szocializmus a klasszikus korról bensőleg összefügg, noha nem kapcsolódik hozzá egyenes történelmi következképen. De a szocializmus ép azért, mert történelmileg a klasszikus szellemnek nem magasabb formájához, hanem epigonjaihoz kellett fűződnie, tartalmát éa gondolkozási módszereit sem vehette át teljesen. S végzetes tévedés azt hinni, hogy a klasszikus kor azért, mert a gazdasági fejlődés, a gazdasági és természettudományi megismerés tekintetében túl van szárnyalva, teljesen meg is van már haladva.

Az a kor persze még nem ismerhette a népnek gazdaságilag uralkodó tőkésekre s gazdaságilag függő tőkejobbágyokra való folyvást terjedő szétesését. Ennélfogva szocialista irányzatok szükségkép idegenek voltak előtte. Más nyomás nehezedett rá: a szétbomló, de bomlásában mind kiállhatatlanabb hűbéri-abszolutisztikus kiváltsági rendszer nyomása. Történelmi feladata volt: a kiváltsággal szembeállítani a szabadságot és egyenjogúságot s ezeket alapfeltételükkel, a törvényhozásban való részvétellel együtt közvetlenül az öntudatba, közvetve az alkotmányokba bevinni, a hűbéri rendszert ennélfogva legelőbb is *elvileg* legyőzni.

Ezért mindenekelőtt önmagának kellett átdolgozni a szabad emberiség eszméjét, s kutatni a törvényeket, a melyen alapul. Németországban a viszonyok mások voltak, mint Angliában, a mely akkor fejlesztette ki anyagilag és szellemileg a modern élet gazdasági föltételeit, s mások voltak, mint Franciaországban, a hol a politikai kérdések tolultak előtérbe, s a hol a nagy forradalom először iktatta törvénybe az *emberi jogokat*. Németországban a gondolkozók jobbára arra szorítkoztak, hogy a szabad személyiség *belső törvényeit* kikutassák. De ép ebben rejlik a német szellemi hősök, egy *Lessing, Herder, Schiller, Goethe* és *Kant* páratlan tetteinek jelentősége. Ezért egy nép sem tud hasonlókát melléjük állítani. Náluk, s nem az epigonoknál, aknázhat a szocializmas, a szabadságeszme mai hivatott képviselője még sok ki nem merített kincset. A szocializmus a *klasszikus kor örökösének* hívja magát. Nos, akkor szerezzé meg örökségét, hogy birtokolhassa!

Ez áll az említettek mindegyikére, de legkiterjedtebb mértékben ama férfiú eszméire nézve, a kinek emlékét az imént

ünnepeltük. Ezek az eszmék ugyanis a tömegek előtt a legkevésbé ismeretesek, mert a legalapvetőbbek és legmélyebbek. Salakjairól egy évszáz harczolt a levegőben, ám a maradandó, a mit fölfedett, a szabadság eszméjére nézve leggyakorlatiasabb, csak igen kevesek figyelmét keltette föl. A gondolkozás, az akarat és tett szabadságát ő okolja meg először mélyebben. A következőkben már most azt akarjuk röviden mázolni, a miben Kant e két mezőn, az ismerettan és erkölctan mezején új utakat tört.

Nézzük végig mindenekelőtt erkölctanát, etikáját. Mert ha ő először ismerettanát dolgozta is ki: ez lehetetlen volt a nélkül, hogy erkölcsi alapeszméi ne vezették volna. Az erkölcsi akarat módja föltétele a megismerésre való akaratnak is. Kant szemében a *szabadság* a kiinduló pontja a megismerésre való törekvésének, de, a mint ezt a »Kritik des reinen Vernunft« második kiadásának előszavában világosan kijelenti. Igaz, hogy a szabadságot ő mint *intelligibilis* szabadságot nagyon is metafizikailag fogta föl, olyképen, a mint azt ma már nem tudjuk megtenni, azonban a túlzás mellett ott az igazság is: a józan akarat törvényszerűségének eszméje.

Miben áll ez a törvényszerűség? Az emberi társadalmak kifejlődése folyamán az ember fizikai impulzusain kívül magasabb, a másokkal való együttélés és külső-belső életének gazdagodása által létrehozott impulzust is alakított ki. S ezzel karöltve kifejlődött az a képessége, a melynél fogva nem követi a pillanatnyi impulzust, hanem megtanulja összes impulzusait áttekinteni, azután rendezni és uralmában tartani. Ez az áttekintő és szabályozó tevékenység bennünk az *ésszerű*, ez tesz belsőleg *szabaddá*, s ennek a törvényszerűsége az *erkölcsi törvény*. Ébredésével és nöttével átnyúlik az emberek közti még ősgyökerű társadalmi viszonyokra is. Elveti az erőszakot és elnyomást észszel fölrüházott lények közt s itt is ésszerű szabályozásból eredő törvényt követel. Mert az ember csak ilyennek rendelheti magát alá. Ez, fejlődéstörténeti nyelvre áttéve, Kant alapvető fölfedezése etikai téren. Ebből következik.: Az egyedben egy elszigetelt impulzusnak sem a félelem, sem az öröm impulzusának nem szabad zsarnokoskodnia a többin, ha szabadságot akarunk.

Mindnek alá kell rendelve lennie a szabályozó öntudat törvényhozásának. S ugyanez a következés kifelé az ésszerű lények társadalmára nézve. Itt nem szabad egyesek önkénye

törvényt, hanem a törvénynek kell uralkodni, még pedig annak a törvénynek, a mely »lehetővé teszi, hogy az ember szabadsága a másikéival együtt fönnálljon«.

Ez másképp hangzik, mint például az az esztelen, elvileg mégis kényszertekintélyt magában foglaló probléma, melyet Stuart *Mill* óta máig folyton hallunk: az ember életének mely része tartassák fenn egyéniségének, mely része utaltassék át a társadalomnak? Mintha a társadalom valami más volna, mint egyéneknek részben határozott tudatos szempontokból alkotott, részben természetszerűleg nőtt szervezete. Persze nem egyének merő összege, mint a manchesterizmus akarja, de nem is oly organizmus, a mely az egyéneket mint sejteket fogná magába. Nem, hanem az egyének összrendezésének koronkint meghatározott módja. Igaz, hogy ha ez az összrendezés a theokráciai vagy világi abszolutizmus szempontjából vagy valami hasonló szempontból megy végbe, akkor bizony kérdezni kell, mennyi szabadságot tarthat meg az egyén. Ha azonban maga a személyiségek szabadsága a cél, csak az lehet kérdés tárgya, mely rend biztosítja ezt a szabadságot a mindenkori technikai fejlődési fokon. A rendnek az a képeése, hogy szabadságot biztosít, az egyedüli erkölcsi mértéke az alkotmányoknak.

E szerint oldható meg az a kérdés is, mely cselekedetek jók, melyek rosszak. A tekintélyi etika egészen határozóit cselekedeteket jelent ki helyeseknek és helyteleneknek, mert neki csak az adott rend a szent. A szabad ember erkölcsi etikája szerint azonban ugyanaz a cselekedet egyszer helyes, másszor helytelen, a szerint a mint az adott esetben előmozdítja-e vagy békózza-e az akkori rend mellett az észszerű összműködést, avagy a jobb rend kialakítását.

Ebből folyik, mily értelmetlen beszéd Kantnak formalizmust és merevséget szemére vetni s azt állítani, hogy ő ellentmond úgy a boldogságra való természetes törekvésnek, mint a fejlődés eszméjének. A boldogságra való törekvést Kant egész kifejezetten elismeri, s csakis módszerileg választja szét az erkölcsi funkciótól. Nem akarja, hogy »utálattal tegyék, a mit a kötelesség parancsol,« hanem, hogy az erkölcsi elhatározást és szabályozást ne zavarják külön érdekek. S így korántsem akarja, hogy *tartalmi* parancsokat egyszersmindenkorra ezentéknek nyilvánítsanak, sőt ép szabaddá teszi az észszerű fejlődés pályáját. E részt *Dietzgen* hozzá hasonlóan gondolkozik, a mikor »Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit« című könyvecskéje

végén azt mondja, hogy nem az erkölcs, sőt még nem is az erkölcs valamely határozott alakja ellen száll síkra, hanem amaz arrogancia ellen, a mely az abszolút, az általános erkölcsiség meghatározott formáját akarja fölállítani. Ez a követelés föltételezi az etika formalizmusát, vagy különben anarchia kél lábra.

Az anyagi erkölcsi elvnek ellenben mindig vagy autoritarius- vagy anarchikusnak kell lennie. Ennek az utóbbinak példái *Bentham* boldogságelvei. Ezek megfelelnek a szerzési liberalizmusnak, a mely az összes egyedek anarchikus boldogság-törekvéséből származtatja az összességet, e mellett pedig lefokozza az államot bakterré, az erkölcsiséget toldó-foldóvá. Ha valahol, úgy épen erkölcsi alapelve föllállítása által messze túlhat Kant tana horderejével az említett liberalizmus tendenciáin. Ép ebben tanúsítja már, mint válik el az erkölcsi liberalizmus, a melynek a fejlődés folyamán a szocializmust okvetlen saját következményének kell tekintenie, a szerzési liberalizmustól, a mely imperialis Wolf-féle liberalizmussá fejlődik.

Hogy Kant erkölcsi alapelvéből kiindulva az erkölcsi parancs jellege is egészen megváltozik, önként értetődik. Az autoritarius etika kívülről parancsolja *Tedd!* s követeli, hogy e parancs alkalmazkodjék az akarathoz. Kant szabad etikája ellenben ezt a »Tedd«-et belülről, az eszes akarat említett törvényszerűségéből vezeti le. Így kell *kategorikus imperativus*-át is érteni, bárminő scholasztikusan is hangzik. Kant előtt csak annyiban van erkölcs, a mennyiben akár tudatosan, akár tudattalanul, ebből a belső elvből származik, s a helyesről való szabad meggyőződésen alapul. Minden erkölcs, a mely félelmen vagy reményen épül föl, csak látszólagos csalóka erkölcs.

Ezek a leglényegesebb és alapvető eszmék, a melyekkel Kant az ethika birodalmában a világtörténet legnagyobb és páratlan forradalmi egyikében közreműködött. E forradalom keresztüvitelének munkája kellő közepében állunk mi ma. Ez a forradalom ebben áll: helyettesíteni a zsarnoki uralmat és önkényt a mindenek észszerű összeműködésén alapuló törvénnyel. Ez alapján véve persze a Krisztus törvénye alatt egyesülő minden ember testvériségének régi gondolata, »Isten országának gondolata a földön való békességgel, igyekszik itt újra megvalósulni. Az a békeüzenet azonban, sajnos, az egekbe

tevédt s azok a fonalak, a melyekkel szerinte már itt a földön kellett volna az embereket egyesíteni, nem egyszer csakis a leigázás köteleivé verettek. Kant százada újra visszahozta a földre azt a tant, s a további fejlődés a szabadság és jogegyenlőség gondolatát legalább az alkotmányokban szentesítette s az emberek tudatában annyira megerősítette, hogy lehetővé vált azt sikeres fegyverül fogadni az újra megizmosodott elnyomási irányzatokkal szemben.

A mi persze amaz alapelvek *alkalmazását* illeti, természetes, hogy Kant e részt nem messze előzhette meg korának fejlődési fokát. Igazi szocializmusról gazdasági értelemben nála szó sem lehetett. Ő csakis egy, korához mérve előrehaladt liberalizmust képviselhet, de épen az erkölcsi s nem a szerzési liberalizmust. Doktrinair korának megfelelőleg a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom éles szétválasztását tanítja. Abszolutisztikus államban meglepő bátorsággal kereken kijelentette: »A törvényhozó hatalom csakis a nép egyesített akarátáét illetheti« és: az állampolgárok »jogi, lényüktől elválaszthatatlan attribútumai« a törvényes szabadság, polgári egyenlőség és önállóság. Ennek néhány közelebbi kifejtését azonban ma már balra s jobbra való kisiklásnak kell tartanunk. Ha pl. tételét, hogy a törvényes szabadság abban áll, hogy ne engedelmesskedjünk más törvénynek, mint a melyhez szavazatunkkal hozzájárultunk, szó szerint venné, lengyel anarchia támadna. S ha megfordítva nem akarja megadni a segédeknek és cselédeknek a közületben való szavazóképeességet, mert polgárilag nem önálló, ez a nézet, bár tudvalevőleg egyezik a a francia *Constituante* nézetével, s érthető az elszigetelt gazdasági rendszer álláspontjáról, mégis, ha a bonyolultabb tőkeüzembe tekintünk, ellentétben áll az erkölcsi jogalappal. Még több ily részletet lehetne itt felhozni.

Az elv alkalmazásának szemünkben is lényeges és súlyos következésű fogyatékosága, a mely magát az elvet is érinti, a következő; Kant, a mint különben korát tekintve, érthető, kitűnő általános elve mellett is, túlságosan ragaszkodik az egyének más egyénnel szemben elkövetett cselekedeteihez.

Ezért nem látja az erkölcsi alapelvek általa végzett fölforgatásának teljes horderejét. Az autoritárius korszak az etikát szükségkép csaknem egészen az egyesnek Isten, önmaga, embertársai és a tételes állami törvény iránti kötelességeire korlátozza; az a kötelesség ellenben, a mely magában a törvényhozásban való

résztételből ered, még nem is lehet meg. Ez a kötelesség azonban újabban az előtérbe lép s Kant morálprincípiumának épen erre kell első sorban és pedig közvetlenül irányadónak lennie. Ez persze a mi érdekpoltikusainkat nem fogja akadályozni abban, hogy a törvényhozást merőben hatalmi eszközként saját érdekeik keresztülhajtására használják föl, s ez által a törvényeknek törvényjellegét hamisítsák meg. Az egyes cselekedetekre azonban Kant alapelve csak közvetve állhat meg, nem pedig, mint ő hiszi, közvetlenül. Például, az általános elvnek megfelel az, hogy sohase legyünk hazugok, se önmagunk, sem mások iránt. Ha mint törvényhozók működünk, ennek az elvnek közvetlenül s kivétel nélkül engedelmességekünk kell. Ha azonban, mint Kant követeli, pl. az üldözött gyilkosnak az igazsághoz híven megmondjuk, hová rejtőzött áldozata, abba az erkölcsi szigorúságba esünk, a melyet a be nem avatottak oly gyakran magának Kant princípiumának rovására írnak (pedig azt csak az elv *alkalmazásának* rovására kellene írniok). Ez tesz sok embert Kanttal szemben előre elfogulttá.

Itt is, mint más esetekben a kötelességek összeütközését kell megfontolni.

Kant továbbá nem tudta tiszta öntudattal megépíteni a hidat, a mely erkölcsi alapelvétől az igazság alapelvéhez vezet, s bizonyára ép azért, mert a törvényhozói kötelességek kiemelkedő fontosságát még nem ismerhette meg. A tekintélyi rendszerek, a melyek bizonyos határozott társadalmi rendet s ezzel együtt határozott erkölcsi követeléseket szenteknek nyilvánítottak, szükségkép mindazt is szentnek nyilvánították, a mi e követelések helyességébe és rendíthetlenségébe vetett *hitet* biztosította és erősítette. Innen ered a hit kényszere is, a melyet tagjaikra tukmáltak. Mert, ha egyszer az emberek a társadalmi rend szellemi oszlopait bírálni kezdik, ezzel a rend szentsége és fennállása is veszélyeztetik. S tényleg minden új renddel az eszmék, illetve hit rendszerének megújulása jár karöltve. Az autoritárius időben persze az új rendszer ismét autoritárius lett. Ámde bekövetkezett az az idő, a mikor követelték, hogy az állampolgárok összessége résztvehessen a törvényhozásban. A mikor ez bekövetkezik, képtelenséggé válik követelni, hogy az ember megbarátozott tételes rend s annak szellemi oszlopai helyességében előre higgyen. Ehhez diametrális ellentétben támad az az erkölcsi követelés is, hogy az ember minden előítéletől szabaduljon s tisztán, tárgyilagosan vizsgálja meg, mi

mozdítja elő legjobban a szabad emberek együttélését. Az ember akkor őszinte, ha azt hiszi, hogy a helyeset cselekszi. Hogy azonban mit szabad helyesnek hívni, azt csak akkor vizsgálhatja meg elfogulatlanul, ha lelkén semmiféle tekintélyi hitel nem uralkodik, hanem csak a megismerés törvénye.

Kant megismerési princzípiuma ily módon bennrejlő logikával függ össze erkölcsi alapelvével. S e szempontból vessünk eme második, de idő szerint első nagy vívmányára, *ismerettanárra* egy pillantást.

Kant alapvető műve a tapasztalat, azaz a természetnek mindnyájunkkal közös észlelése. A többi, a mit mond, mind ehhez kapcsolódik. A tévedések, a melyeket mindnyájan már a természet pusztá érzéklésében elkövetünk, mint pl. valamely fénynek csillaggal, vagy egy szálló pehelynek madárral való összetévesztése stb. már arra a kérdésre bírnak, mily alapokon nyugszanak a helyeseknek vett *kapcsolatok*. Kant, Hume-hoz fűződve kivált azt tekintette a mélyebb kérdésnek, hogy van az, hogy változások észrevése alkalmával mindig az okot tudakoljuk, a mikor — úgy látszik — csak előzőt és következőt veszünk észre. Ez vezette őt további kérdésekre, pl. a *substantiára*. S így fölfedezte, hogy a felénk özönlő különböző érzetek összevisszaságát azzal rendezzük, hogy térbeli összefüggésben szemléljük s az itt egymásután egymeműen fellépő érzeteket határozott gondolatfonalakkal fűzzük össze. Ha pl. ma egy fának ugyanazon környezetben azonos látképét nyerjük, egész ösztönszerűleg azt mondjuk, ez *valóban*, azaz nézetünktől függetlenül, *ugyanaz* a fa. Azt állítjuk, hogy elválasztott, *különböző* nézésnek megfelel a térben *egy* tárgy. E kapcsolat révén válik tehát csak a hasonneműen visszatérő érzetek, illetve érzéklések sora *észre-vevéssé*, a *térbeli tárgy*, a térbeli *substantia* észrevevésévé.

Ha már most az ilykép összefűzött észrevevés lánczolatához valami új járul, a mely más észrevételekhez viszonyítva tért, formát, szint változtat: ez az előbbi tárgytól idegen, a mennyiben észre kell venni, nem fog új, az előbbiekkal kapcsolatban nem álló tárgynak tekintetni, hanem olyasvalaminek, a mi *időben* kapcsolatba lépett vele, azaz a régi tárgy *változásának*. Azzal azonban, hogy egy tárgy változásának tekintetik, a tárgyon észlelt új dolog — a mi előbb nem volt meg rajta, s minek mégis valahol kellett lennie — ráutal egy kapcsolatra, a melyhez előbb tartozott, vagyis az okra. Ez a második gondolatfonál tehát már benne van magában a változásnak

észrevevésében. A tárgy változásának észrevétele magában foglalja az újonnan hozzájárulónak kapcsolatát valami kívül állóval. Íme tehát a substantia, az ok már benn vannak magában a természeti észrevevésben, vagyis helyesebben, az általunk alakított kapcsolatok teszik csupán számunkra összefüggővé a szétszórt benyomásokat. Ha ezt a körülményt kinyomoztuk, ha tudjuk, hogy térben és időben szerzett benyomásainkat okvetlenül rendeznünk *kell* azokkal a gondolatkapcsolatokkal, annak is nyitjára jöttünk, miért kell minden új benyomásnál »a priori« kérdeznünk, hová tartozik az a térben, vagy minden változásnál, mi az oka? Ez a híres »a priori«-nak első, alapvető formája.

De továbbmenve az is nyilvánvaló, hogy a következtetések, a melyeket ez alapvető kapcsoló-elemek révén levonunk, mint például a matematika, vagy a matematikai természet-tudomány következtetései, mindenesetre érvényesek magukra a dolgokra is, a melyeken azok alapulnak. Az oly következtetés, a melyet érzetanyag alapján vonunk le, sohasem biztos. Ha azonban egy csillagot adott momentumokból helyesen kiszámítottak, a messzelátó később megleli az adott helyen. Ez az »a priori«-nak második lényeges, tudományos jelentősége.

Kant azonban még egy harmadik »a priori«-t is tesz ehhez, a mely alkalmas most jellemzett művét teljesen kikökeníteni. Helyesen ismerte föl, hogy a megnevezett gondolatkapcsolatokkal vagy kategóriákkal mi rendezzük az érzeteket vagy szemléletet észrevevéssé. Azt is fölismerte, hogy csak ez által válik észrevevésünk egy *objektív* világról való *tárgyi kijelentéssé*. De itt fölmerül a kérdés: hogy állíthatják ezek a gondolatkapcsolatok, a melyek *bennünk lévő* gondolatok, a tér és idő, a melyek bennünk lévő képzetek azt, hogy nekik *megfelel* egy minden észrevételtől független világ?

Annyi bizonyos, hogy ezt a kérdést föl kell vetni. De megoldani nem lehet azzal a lépéssel, a melyet Kant minden alap nélkül tesz meg, a mikor azt állítja, hogy ha ama gondolatkapcsolatok és szemléleti formák *tér és idő* »belőlünk erednek«, a mi szellemünk termékei, akkor ez a világ, a melyet észreveszünk, csak képzetek összege, a melyek alapja a *magánvaló* (Ding an sich) előttünk teljesen ösmeretlen marad. Ez a harmadik »a priori«, ez a belőlünk való eredet a priori-ja a Kant filozófiájának elferdítő és megzavaró eleme. Ebbe kapcsolja tanát *Fichte*, a ki ama alapfölfedezést semmibe se vévén, mindent az énből sző ki. S az ezen s a *magánvalón* folytatott

vita miatt mindaz, a mi Kant *a priori*-jában nagy, máig a sötétben maradt.*

Valóban: A kategóriák és szemléleti formák *bennünk* vannak, mert *mi* gondolkozunk, *mi* veszünk észre. S ha *sohasem tudnák is kikutatni, hogy* magyarázható ez meg, az a *tény*, hogy *mi csakis* akkor tudunk észrevenni, ha már *magában az észrevevésben* ítéletet hozunk tőlünk függetlenül létező dolgokról, ez a tény — mondom nyomatékkal — csakis akkor volna eltörülhető, ha természeti észrevevésünk egyes szemléletek tarka tömegére volna fölbontható. Minthogy azonban ezt az észrevételt nem tudjuk így fölbontani, az őt képező s a tárgyi világra vonatkozó ítéleteinket sem vethetjük félre. S a mit megint határozottan hangsúlyoznunk kell, nincs semmi jogunk ezt az észrevételt olyképp átmagyarázni, hogy annak csak a jelenségek világára, azaz csakis pusztá képzetek világára van érvénye.

Ha tehát *Dietzgen* kérdi: »honnan tudjuk tehát, hogy a természeti jelenségek mögött . . . egyetemes, határtalan, abszolút természet rejlik, a mely az embernek nem teljesen nyilatkozik meg? ** erre azt kellene felelni: mert ez a természeti *jelenség* már magában foglalja az *abszolút* természetre vonatkozást, a mely nélkül mint észrevevés nem léteznék.

Hátra van még az a kérdés, mint juthatnak az illető gondolatkapcsolatok ily vonatkozáshoz? Vajjon megelégszünk-e *Dietzgen* feleletével, hogy ez a vonatkozás »velünk született; az öntudattal adva van«, vagy pedig vajjon az egy probléma megoldásánál nem vetődnek e fel újabb problémák, erre itt nem akarunk kitérni. Annál határozottabban kell azonban egyrészt Kant pozitív művére, másrészt az ezt elsötétítő hibára rámutatni. Előtte persze egészen magától értetődő volt, hogy az elemek, a melyek segítségével az érzeti elemeket összekapcsoljuk, minthogy *bennünk vannak*, az érzettől függetlenül *bennünk támadnak*, s ezért nem is kérdi tovább, hogy miért.***

* Be kell vallanom persze, hogy én e harmadik „a priori” kiküszöbölésével az újkantisták közt ma még egyedül állok. De e teljesen zavaró metafizikai elem elvetését ép oly szükségesnek tartom, hogy a hamis metafizikába való visszafejlődést megakadályozzuk, mint például a szerzési liberalizmust, a mely a tőke zsarnokságára vezet, szétválasztandónak tartom az erkölcsi liberalizmustól, a melyet szocializmussá kell fejleszteni.

** Joseph Dietzgen: Kleinere philosophische Schriften. (Stuttgart, 1903.) 198. lap.

*** Az a kevés hely, a melylyel a tér és idő szubjektivitását látszólag megokolja, tényleg csak azt okolja meg, hogy ezek a formák szükségképi alapok.

A *Kritik der reinen Vernunft* második kiadásának bevezetését rögtön ezzel a híres mondattal kezdi: »Hogy minden megismerés a tapasztalattal (vagyis a természet észrevevéssel) kezdődik, az kétségtelen, de azért a megismerés nem csupán »a tapasztalattól ered. Mert lehetséges, hogy maga tapasztalati megismerésünk össze van téve abból, a mit benyomások által befogadunk s abból, a mit a mi saját megismerő képességünk: (érzéki benyomások által csak előidézte) magából hozzáad.« Ez a *magából*, ez a harmadik, hamis »a priori«, a másik kettővel persze gyakran nehezen szétbontható módon olvad össze, de ha az emberiség akarja Kantot olvasni, hogy maradandó művét megértse, éberem kell vigyázni, hogy ezt a megamisító mellékadálékot mindig kiküszöbölje.

Ha ezt megteesszük, egészen más, elmélyített betekintést nyerünk Kantba, s sokkal könnyebben felfogjuk az általa valóban véghezvitt nagy művet. Az a zavaró kör, a mely szerint a világról nyert képzet objektíve érvényes, s ismét objektíve nem érvényes, az én-ből teremtett, s megint nem az én-ből teremtettként jelentkezik, akkor elesik, s akkor az észrevevés világát csakugyan elemzésének megismeréséből hitelesítettük. Akkor továbbá abban a helyzetben vagyunk — nemcsak merőben természettudományi okokból, hanem mélyebb megismerési okokból is, hogy a tiszta tárgyi leiekbe, s tárgyi istenbe vetett hitet (Dingseelenglauben und Dinggöttesglauben), a melyet Kant paralogizmaiban oly finoman szétrostolt, biztos kézzel eltávolíthatjuk. Akkor persze az intelligibilis világ is elesik, s vele az a menedékhely, a melybe Kant fogalmi istene, fogalmi szabadsága, s fogalmi halhatatlansága elrejtőzött. Ezzel azonban más tényláncolatok, a melyeket fogalmi rendszerébe beszőtt, az élő, nem fogalmi, elevenen folyó és patakzó belső élet tényei is fölszabadulnak. Mert a *természet*, mint ugyancsak Dietzgen mondja, »nem merül ki a megismerésben«. Itt, bár már nem Kant segélyével, hanem *Lessing*-gel és *Herder*-rel való kapcsolatban fölfedezhetjük a vallási igazságok forrását is, a melyeket a tárgyi istentan testesített és dogmatizált alakban kívül keres, s hasztalan fárad, hogy a világ mellett létező világnak tüntesse föl, holott a tárgyi istentan *bennünk* meglevő reális tényeket külsőleg szimbolizál.

A gondolkodás gyakorlati használatára mindenekelőtt megnyertük törvényszerűségét. Ez azonban nemcsak abban áll, mint némelyek helytelenül gondolják, hogy a gondolkodás önmagával

megegyezik, hanem abban is, hogy az adott dolgok *reális összefüggéseit egyértelműleg magyarázza*. Ez a helyesség kritériuma. Most már nem azért helytelen valami, mert a bibliának, vagy az egyház tanításának, vagy valamely tételes tudományos, jogi vagy gazdasági rendszernek ellene mond, hanem ezek a tanok és rendszerek ismét megvizsgálandók abban az irányban, hogy az alapjukat képező tények a többi összes ismeretes tényekkel *egyértelműleg* vannak-e kapcsolatban; s csak, ha megismerésünk mindenkori fokán ekkép kapcsolódnak és magyaráztatnak, lehet és szabad azokat tudományosan igazoltaknak tekintenünk.

Ezek szerint persze a sok szocialista által vallott relativisztikus fölfogás is szükségkép elvi korrekurát szenved. Nem úgy áll a dolog, mintha szabad volna beérni annak állításával, hogy ma ez, holnap meg az az erkölcsi rendszer, s hogy ma ez, holnap az a tudományos meggyőződés érvényes. Mert épp arról van szó, hogy az időnkint helyesnek elismert dolog összhangban áll-e egyáltalán és meddig a tudományosan mindenoldalú megegyezés kritériumával. Az *érvényes* szó kétfélet jelent. Azt mondhatjuk ugyan: a fiúra nézve még nem érvényesek azok a követelések, a melyeket a férfúval szemben támasztunk, ámde akár fiú, akár férfi számít ki valamely számföladatot, az a kérdés, hogy helyesen van-e az kiszámítva, tehát, hogy az eredmény mint helyes, érvényes-e, egészen függetlenül bíraltatik el attól, hogy fiú vagy férfi számolt-e. Épp így áll a dolog, valamely megismerés vagy erkölcsi nézet helyességével, függetlenül a történelemtől, a mennyiben nem pusztá alkalmazásról van szó.

Hogy viszonylik már most a megismerési ítélet az erkölcsi ítélethez? Az tényekre, ez emberi akaratra és tette vonatkozik. Tényleg megmagyarázhatjuk, hogy jut valaki egy büntettig, s megmondhatjuk, hogy nem vagyunk biztosak a felől, hogy hasonló körülmények közt nem cselekedtünk volna-e mi is éppen így.

Ha azonban azt kérdik, hogy az ily akarat és tett a józan lények közösségének föltételeivel megfér-e, egyszerűen azt felelik, hogy nem, és helytelennek jelentik ki. A rothadt alma rothadt és nem jó, ha nem is akarna más lenni. Mindkét ítéletforma összekeverése zűrzavarra vezet. A korlátolt földbirtokostól és a csak üzleti számvitelében jártas gyárostól nem várhatni, hogy a szocializmust helyesnek tartsa: de erkölcsileg *követelni* kell tőle, hogy ő neki is meglegyen második szigorú jelentősége. S megfordítva, a szocializmus éppenséggel nem azért helyes,

mert a fölfelé törekvő munkásság osztályharcza viszi előre. A *proletárgyakorlatból* helyességének legkisebb kritériumát sem lehet levonni. Az a körülmény ugyan, hogy az emberek s kivált a munkások növekvő száma a körülmények fejleménye folytán az ő érdekükből is hozzáhajlik, reményt nyújt, hogy keresztülvihető, de erkölcsi helyessége egyedül a következő következtetés-lánczon alapul, a mely a fentebb mondottak szerint talán a marxistáknak nem éppen csodálatos és meghökkentő: Ha az ember ember akar lenni, szabadnak kell lennie. Szabad csak akkor lehet, ha észszerű módon más emberekkel társul, ha e társulatban észszerűen akar és cselekszik. Ennélfogva oly élet-rendre van szüksége, a melyben nem a fizikailag, gazdaságilag vagy jogilag erősebb joga, hanem jogegyenlőség uralkodik. Ez a jogegyenlőség azonban ott, a hol kooperatív gazdaság fejlődött ki, lehetetlen, ha a kenyéradó egyéni kényekedve megadhatja vagy megtagadhatja. Ennélfogva oly rendre van szükség, a mely mellett minden kooperatív üzem termelési eszköze az önkezelésben van, azaz tényleg közös tulajdon.

Ebben s csakis ebben az értelemben lehet a szocializmus erkölcsi szükségét megokolni. S ebben az értelemben a szocializmus Kant eszméinek, nem légből kapott következése, hanem eszméinek a ma lefolyó kapitalisztikus fejlődésre való alkalmazásának következése. E fejlődés folytán szaporodott például az 1882—1895. terjedő rövid időben az önálló munkások és alkalmazottak száma több mint két millióval, a névleg önállóké azonban csak kétszázezerrel, s egészben véve már majdnem háromszor oly nagy a gazdaságilag önálló munkások száma, mint az önállóké, s a névleg önállók is bizonyára csak legkisebb részükben valóban önállók a ma kifejlődött tőkehatalmakkal szemben. Az a berlini kézműves, a ki megtakarított 1000 márkáját egy földhitelintézet 4%-os papírjaiba fektette, s ugyanezen intézet jelzálog hitelnyújtása folytán azután lakbérét 50 márkával emelték, részvételéért tehát 10 márka veszteséggel bünhődött, sok esetre tipikus. A mint itt a kisemberek takarékbetétei eszközei annak, hogy ugyancsak tőlük magasabb összegeket lehessen zsebelni, azonkép a telekspekulációk, a ringek, a vámok, az állami és községi kölcsönök* semmi mások, mint desztilláló-készülékek, a melyek

* E desztillációnak egy schematikus példáját 1. „Ethik und Politik.” (Berlin 1899.) című művének 111 és következő lapjain.

tudva, vagy öntudatlanul arra szolgálnak, hogy a kisemberek vagyonát a gazdagabbakra csöpögtessék. A lassan-lassan megérő belátás a dolgok illetén állásában (a minék persze a tőkeuralom testvére: a sajtó be nem avatott csapataival buzgón ellenműködik), majd a többi osztályok is, sőt utoljára, ha szemük megnyílik, a ma még vámmokkal bolondított parasztok is tudatára jutnak, hogy valami bűzlik Dániában, s hogy ennek másképp kell lennie.

Hogy ennek a változásnak hová kell irányulnia: a szövetségi formához, ezt a krimmitschau-féle tapasztalatokkal már régóta fölrazott munkások jobban tudják, mint a többiek. Hogy azonban mily messze s mily eszközökkel menjen végbe, ez újabb vita tárgya. *Előbb* kell-e a politikai hatalmat kézrekeríteni? Vagy lépésről lépésre kell előrehaladni komprommisszumokkal, városi és falusi nempolitikai szövetsézetek alakításával, az árfolyamértékek s kivált a földjádékoknak megadóztatásuk útján való eltüntetésével, alkalmas üzemek államosításával és kommunalizációjával? Ezek, úgy látszik, pusztán technikai kérdések. De a technikai kérdésekre való feleletet is a *czél* vezeti.

Mi hát ez a *czél*? A *szabad ember*, mint *Marx* is mondja, a magukat szabadon igazgató emberek közössége; s a szocializáció-a, *czél*nek csak eszköze. A mi ezt a *czélt* előmozdítja, jó, a mi gátolja, rossz. S a mi a leggyorsabban, legbiztosabban, legtökéletesebben hozzávezet, az a legjobb.

Vajjon az erőszak? Ez megszabadítana, mint a szabadságharczok, ha sikerülne; de annak eszközei hiányzanának, hogy hasznát vegyék. Az ész és az erőszak tűz és víz. Csak akkor *szükségjog*, ha kényszerhelyzet idézi föl. Akarni azonban nem akarhatjuk. *Bernstein*-nel együtt azt mondjuk, hogy minden lényünkkel kerülnünk kell. Arra van szükség, mint *Engels* kifejezi, hogy az agyvelők általánosan revoluczionizálódjanak, megszabaduljanak az autoritárius rögeszmétől s *belássanak* a szabadság úgy belső, mint külső föltételeibe. Szükség van a szövetségi önkormányzat általános képességeire, lehet-e ezt, miként *Elm* véli, másképp is elérni, mint már mai gyakorlattal? S e végre hő, kitartó akarat, a végső *czél* iránt való szívós odaadás is kell.

Nem egy, sok mindenféle út vezet e felé és sokféle fegyverre és eszközre van e végre szükség. Segíthet-e még ebben valamit Kant? Nem név s jelszó forog itt kérdésben,

hanem az, hogy ad-e használható erezet fegyverek kovácsolására. Ő talán mégis kiaknázatlan bányá még, a mely egykor az üzemismeret fogyatékosága folytán fölhagyatott, s lehet, hogy ma már, a mikor jobban tudjuk szétválasztani a salakot, igazabban használhatjuk. Kutassuk ki őt e részt, ne vessük őt félre túlhamar illetlen előítéletben elfogódva, hanem győzzük le jobb belátással. Mert minden nagy gondolat csak akkor van meghaladva, ha maradandó tartalmát magasabb egységbe fölvevük.

Franz Staudinger.
(Darmstadt).

SZEMLÉK.

Antonio Labriola.

(1843—1904.)

Egy napos téli délután, midőn a nehéz diplomata-batárok s a könnyű zöldséges kocsik hosszú sorban kanyarogtak a lármás római boulevardon, a Café Aragnoban üresen maradt egy t rzsasztal. Az a csomó mindenféle sorsú ember, a ki szokás szerint összegyülekezett, hogy apró újságokat beszéljen, finom maliczi kat adjon tovább s j v s-men s közben erről is, arról is v lts n egy-egy szót az öreg professzorral, e d elut n könnyes szemmel nagykor n hazasz ledt. Soha soha többé nem fog Antonio Labriola a Café Aragno m rv nyasztalain l csevegni, előadni, vitatkozni, lelkesíteni és csittítani. Mindhal lig — mi tagadás benne? — az volt az   igazi otthona, a füstös, zsvajjos tarka kávéház, melynek üvegablakain enyhe aranyf nyben sz remltet be a római január napja. Ez a szenvedély nála szimbolikus volt. Semmitől  gy nem undorodott, mint a fontoskod st l. A mély gondolkodók gyakori játékos kedve volt minden elméletének, minden nyilatkozatának finom g ngy lete. Sohasem tudott oly cs f nd ros és könyörtelen lenni, mintha komolykod sra bukkant. E réven semmi azonosság közte s a német szocziálista elmélet ama részleges kisaj t t i közt, a kiket B. Oppenheimer szerencsés ötlettel „Katheder-szoczi list k”-nak csúfolt.

Hiszen Antonio Labriola is katedr r l hirdetett szoczi lismust. A marxista vil gn zletnek nemcsak az  r k város egyetemén, de egész Olaszországban el s  tanítómestere volt. Meg tudta kritizálni mestereit a nélkül, hogy hátat fordított volna nekik. Jóval Bernstein előtt revizionista volt, de Bernstein után is marxista maradt. Tűzbe ment a marxismus rt, híveket szerzett neki és Crispi üldözései idején is kitarzott mellette vértanúi pose nélkül, de az Adolf Wagnerek előkelő és alkalmazkodó óvatossága nélkül is. Nem mondhatjuk oly mélynek, mint Werner Sombartot, nem oly eszmegazdagnak, mint Achille Lori t,

nem oly gyújtónak, mint Enrico Ferrit, de mindezeknél világosabb, egészségesebb, klasszikusabb. Az analysisben gyengébb, a synthesisben erősebb amazoknál. És volt egy kiváltsága, mely ma már kiveszöfélben van az egyetemek tájáról: a legnehezebb eszmejárást is könnyedén szólaltatta meg. A gondolatok gyötrelmes és misztikus vívódását magányos otthonába rejtette vagy elhordozta hosszú Campagna-sétáin; — azt vélte, e belső, kínos harcához nincs köze a világnak, a mint hogy haszna sincs belőle. A kristályba tömörült, kész eszmejárással lépett elő könyvekben és egyetemi katedrán, ezért menten maradt attól a bizonyos dadogástól, mely sokszor úgy szeretne hamleti tépelődésnek látszani. Kávéházi tanyáján, az ókori peripatetikus iskola ez ultramodern megújhódásán kívül legszívesebben nemzetgazdasági katedráján tanított. Könyveiben sem tudott szabadulni az előadó, tanító modortól és a czéhbeli nemzetgazdák bizonyára megmosolyogták, a miért „Discorrendo” cz. gyönyörű könyvét kezdő regényíró módjára levélformában írta meg.

Midőn Róma egyetemén a bonyolódott, ottan-ottan száraz, erőltetett, vagy hegelien subtilis marxista elméletet a nyolczvanas évek végén elő kezdte adni, a hallgatóság még mit sem sejtett az északi gondolatkolosszusokról, melyek az Alpeseken túl azidétt már annyi elmét foglalkoztattak. A nyolczvanas évek chauvinista olasz fiatalságának szeméből még nem szikkadt fel a Garibaldit sirató könny s az intellektuális pályák különösen hangosak voltak a romantikus szabadelvűség utolsó csatazajától. Átment a fiatalság vérébe a *fuori i barbari* harci kiáltás s csak természetes, hogy e réven az ifjú sanguinismus mértéktelenül lebecsült mindent, a mi északról jött, megcsúfolta ízléstelenségét, elvetségét és tehetetlen összevisszaságát. Íme: ily gondolatkör vette körül a nápolyi hegelianusok közül kikerült Labriolát, midőn előadásait a társadalom materialista fejlődéstanáról megkezdte s rögtön azzal vezette be, hogy manapság már csak a tökfilkók utópisták. Sikere váratlan volt qualitásban is, terjedelemben is és a marxismusként genialis olasz *avant-garde*-ot nevelt rövid másfél évtized alatt. Hogy az olasz egyetemek Turintól Cataniáig telítve vannak tudományos, mert kritikai szociálizmussal — jó részben Labriola érdeme. Jelentős mozzanatnak véljük életében, hogy mint Herbart tanítványa kezdte és pedagógusnak indult, Ennek nyoma mindvégig elkísérte: kedves volt neki az őszinte közvetlenség, az oktatás egyszerű, hangja s nem izgató vagy hízelgő beszédek intézett a munkásokhoz, hanem egyenkint tanítgatta őket, mint a gyermekeket. A mi, különös módon, hiányzik az ősi félsziget nem egy nagyobb geniejéből — teszem: Cavourból, D'Annunzióból, Ferriből — az olasz nép bájos, meleg humora: Antonio Labriolanak egyik legfőbb ékessége volt. Talán inkább emlékeztet valamelyest Filippo Turati egyéniségére, a ki, miközben miniszteri tárczával kinalgatták, ezüst-rímes lírai dalokat írogatott az azúr égről és az arany csillagokról. Első bohémjei ők a szociálizmusként, melynek eddig

csak hívóit, taktikusait és vértanúit láttuk. Sikerök a vaskalaposság és nagyképűség jelentős veresége a marxizmusnak vaskalaposságra és nagyképűsége kedvező porondján.

Antonio Labriola szellemes, komoly szeméből utolsó megtörésökig a Mezzogiorno örök cigánylelke is kicsillogott. Nem csodáljuk, hogy — mint barátai mondják — boldog volt, ha gyermekek közt lehetett. Életbölcsélete Ruskin szavaival mondható el: legboldogabbak vagyunk, ha olyanok tudunk lenni, mint a gyermekek. *Iff. Leopold Lajos.*

Magyarosság és irodalom.

A társadalomtudomány egyik legbiztosabb tétele, hogy a tágabb köröket felölelő szociális érzelmek magasabbrendűek, mint a szűkebbre határoltak és hogy az emberi nem ezeknek az érzelmeknek folytonos expansiója felé halad. Tudja mindenki, hogy a családi kötelékek miként dagadtak ki törzsiékké, tudjuk, hogy miként öntötték el a szimpátia hullámai a törzs határait, s töltötték meg a nemzeti kereteket. Senkisémet kételkedhetik benne, hogy a délnémet lokálpatriotizmus vagy az erdélyi magyarnak mindenféle értelemben korlátolt szűkebb hazaszeretete fejletlenebb valami a nagy német nemzet, vagy az összes magyarság szolidaritásának érzésénél. S tudjuk azt is, hogy az emberiség ezen a ponton sem áll meg, hiszen már is túlment rajta. A mint már a közfelfogás szerint is erkölcstelen az, a kit családi szeretete nem enged a nagy nemzeti érdekekig eljutni, a ki családját ezek rovására szereti, a ki családjának a köz kárával is képes előnyöket kiprotegálni, éppen úgy mindenesetre magasabb annak az erkölcs, a kit hazafisága nem akadályoz meg az emberi szolidaritás ujjongó átérzésében.

Ennek a fejlődésmenetnek szigorú párhuzamát fellelhetjük a művészeti és irodalmi ízlés terén. Mindenféle partikularizmusnak szépsége állandóan halaványul az emberi közösség ragyogó napfényében. A tájszólás minden nyelven bántó, és csak az egész nemzet kiegyenlítődött, a különösségektől megtisztult nyelvét találjuk szépségnek. Az ethnologicumok kultusza, kivesz az egész vonalon és a ríkító specialitásokból a művészet minden terén csak az marad meg, a mi belőle egy megnevesedett európai műízlésbe be tud olvadni. Még az emberi arcznak kiáltóan faji jellege is megszűnt szép lenni, hogy helyet adjon egy összeolvadottabb szépségideálnak. A kiáltóan ángliusz, a kétségbejítően germán, a hét mérföldnyire francia, a nevenségesen cseh-tót, a mokányul magyar, a tipikusan zsidó, esztétikailag egyaránt bántó és a karrikatura határán álló. S hogy ennek így is kell lennie, az emberi szépség típusai kialakulásának egyetemes törvényéből könnyű volna levezetni, ha az itt helyén volna.

Nem kivétel az irodalom sem. Egyre sűrűbben lépnek fel az egész művelt emberiség óriás közönségéhez szóló írók, a kik világra-

szóló emberi problémáikat az egész civilizált világnak hallhatóan fejtik ki, a kiknek művészete kitör a nemzeti nyelv szűk békőiből, hogy minden civilizált nyelv közkincsévé váljék. Ezek a nagyok nem norvégesek, vagy dánosok, francziások, hanem első sorban általános emberiek és ezzel a nagy emberi igaz voltokkal dobogtatnak meg ugyanabban az órában a civilizáció minden zugában ezer meg ezer szívet.

De nem akarunk kelleténél többet bizonyítani. Tudjuk, hogy ez, a nemzetek határait átlépő irodalom csak az emberiség egy körének irodalma, a mely mellett épp oly égetően szükség van ama határokon belül megvonuló s specifikusan francziás, angolos, magyaros vagy németes irodalomra.

Egy a minap megjelent munkából, a melyet e lapokon méltatni másnak lesz feladata, *Jászi Oszkárnak Művészet és Erkölc*s című könyvéből megtanultuk a művészeti és irodalmi ízlés rétegezettségét, megtanultuk, hogy a művészetek erkölcsi elemei sohasem lépnek fel a művészetekben elsődlegesen, hanem csak visszatükrözései a már valahol meglevőnek, részei az *asszociatív szép* tág birodalmának. Az a körülmény, hogy sokan vagyunk minden országban és itthon is, a kik ennek a *mindennemű faji partikularizmustól független szépn*ek kultuszát üzzük, egyszerűen azt jelenti, hogy már sokan vagyunk, a kikben a fent vázolt intellektuális és morális fejlődésmenet igen messzire haladt és immár esztétikai visszhangját is követeli.

Az irodalomnak holmi mostanában kísértő szervezkedésekkel kizárólagos magyarosságokra való kényszerítése — ha ez ugyan lehetséges volna — annyit jelentene, mint egy általános fejlődésmenetet ezen a földön megakasztani és egyúttal annyit jelentene, mint a magyar társadalom bizonynyal nem legrosszabb rétegét arra szorítani, hogy ideáljainak esztétikai visszhangját csak idegen nyelven találja meg.

Az időszakos sajtónak abban a polémiájában, a mely az utóbbi napokban e kérdés körül folyt a magyar toll és gondolat egyik kitűnő mestere *Ignotus* fejtette ki az itt reflektált álláspontot. Hogy ezért heves támadásokat kellett elviselnie, bizonyára benne sem keltett meglepetést. De a vita — mindenesetre már túlságos — hevében *Ignotus* «gyík ellenfele olyat is talált mondani, hogy Ignotus ugyan sokat olvasott ember, de csak ötleteket produkál és a tudománya csak amolyan szemfényvesztő mutatvány, mint a mikor a vándor fakír a parkettre szórt marék földben egy narancsmagból negyedóra alatt narancsot termel. Vannak tévedések, a miket minden nyilvánvalóságuk mellett is jól esik konstatálni, és Ignotusról éppen társadalomtudományi folyóiratban jól esik elmondani, hogy írásai — egészen eltekintve művészeti értéküktől — igen mélyreható és meglepő intuítióval vannak telve és hogy éppen csak a sok mindennek összeolvasását igénylő és hosszadalmas bizonyításnak hiánya az, a mi azokat súlyosabb tudományos jelentőségüktől megfosztja.

S—ő.

Az édes asszonyok.

(*Lovely woman. By T. W. H. Crosland. Grant Richards, London 1903.*)

Annak az ominózus egy szótöbbségnek, melylyel egykor a maçoni zsinat megszavazta az asszony lelkét, ime most, annyi évszázad után egyensúlya akadt. Egy angol season-könyv, egyike ama népszerű rakétáknak, melyek helyeslő derűtség között szoktak szikrákra bomolni. Mr. Grosland, miután könyvét szellemesen a Kivételnek ajánlja, „a ki tizenkét boldog *hó* alatt megerősíté az összes szabályokat”, lakonikus formájú, de egyébként elég velőtlen mondatai rövid egymásutánjában következőket tárja elénk:

Az asszony, a kit mi legnagyobb áldásként imádunk, igaz, mosolyogva jött az emberhez, de két kezében a fájdalmat hozta. Már a tíz éves kis lány „hütlén, bosszúvágó, fősvény, kegyetlen, arczátlan, ostoba, féktelen és logikátlan”. A szerelmes lány számító és kiszámíthatatlan, a feleség lelkiismeretlen, önző és álnok, az anya tehetetlen, vak és ostoba, az anyós . . . , a „terzo sesso”, a modern nő elkeresi a férfi elől a kenyeret. De tőle nem félti Crosland a világot, mert „bár a férfi meg tud lenni a nő nélkül, a nő nem élhet férfi nélkül”, ée a mindenség meg fogja semmisíteni az asszony vakmerő és meddő törekvéseit. A nőírók közül csupán az egy Ouida kap kegyelmet, költő egyedül *talán* Mrs. Browning. A mosónő, a sportswoman, a színésznő: egyik sem kerüli el Grosland porba sújtó ítéletét. Az özvegy asszony, úgymond, még legkiválóbb válfaja a nőnek, úgy, hogy szinte azt kívánná: bár minden asszony özvegy volna. A mi a nő szépségét illeti, az legenda. Öröktől fogva csak a férfi volt szép. „Mutassatok nekem — így kiált fel — egy nőt, a kibe nem vagyok szerelmes, és én ötven szépséghibájáról győzlek meg benneteket”. És ez nem elég. Volna mód rá, hogy a nő ezer eredendő bűneért abszolutiót nyerjen kemény birái szívében. De a nő, az elvetemült zsarnok és rabszolga egyben, az oktalan nő: *nem tud öltözködni!* Crosland különben sem épen választékos nyelve itt zabolátlanul kitör, mint a hogy nagy izgalomban az ember visszaesik rég elfeledett, rég leküzdött tájszólásának hibáiba. Tanácsokat ad az asszonynak, miként öltözködjék a férfi nagyobb dicsőségére: ne feledje soha, hogy két okból ruházkodik az ember: azért, hogy melegen tartsa testét, és azért, hogy a bérkocsik lovai meg ne vaduljanak tőle.

Így Mr. Crosland. A hol kaczerkodik a gondolattal s a komoly, harcra vágó meggyőződéssel, még ott is illenék rá egy nemrégiben megteremtett szó: ő is „ein Typus der Incompetenz”. Valóban, könyve oly sekély, hogy minden mélyebb evezőcsapás homokba ütköznék. Ámde a „*Lovely woman*”-t Londonban két hónap alatt mindenki elolvasta és figyelmet és meggondolást és küzdelmet érdemel, a mi ebben a jelenségben a *typus* kristályosodása. Talán nincs mélyen érő társadalmi kérdés, mely fölé hitványabb hidak épülnének, mint

épen a nőkérdés fölél. Mióta a nők az előttük tátongó problémák, szakadékos kérdések fölött biztossággal haladnak előre, e lankadó, szomjas és rendületlen karaván füléhez sok olyan rekedt kiáltás ér el, mint a minő a Croslandé. Az ilyen irodalmi clownokat nem is tekintve, a nő egyenjogúságának gondolata ellen mint a gomba támad a sok-sok jajveszékélő, fenyegető és intő irat. A tisztára gazdasági kérdést, mely a kapitalisztikus rendszerből fakadt és csak a városok fojtó levegőjében tudott nagyra nőni, melynek megoldása és elsimulása csak a termelés szabályozásában kereshető, épen a sötétben bújkálók vonják ki a természettudomány napsütéses mezejére. Hogy a nő eredeti determináltságánál fogva tudományos pályára nem alkalmas, egyenrangú, egyenlő erőfeszítésű, egyenlő eredményű munkára képtelen, a férfinak sem társa, sem versenytársa nem lehet. (Újabban Möbius könyvei gazdagítják jelentékenyen a női szabadság ellenes táborát.)

Hiába volna szembe szögeznünk ez állítással a végtelen testi és szellemi munkát, mely eddig is a nő erejétől tellett (javarészt épen az „inferioritás” ürügye alatt). Hiába mondanók, hogy a nő a történelem folyamán még soha sem volt abban a gazdasági helyzetben, azon lehetőség vagy kényszer hatása alatt, hogy minden erejét kifejtse. És diadalmasan hiába soroljuk el George Sand, Sonja Kowalewska., Mme Curie, Duse, Ada Negri, Beatrice Webb nevét, a kik az áradat ellen sem veszítették el léleketüket és ott értek partot, a hol akartak. Az ellenség talán mindezekre csak egy „asszonyi” mosolylyal válaszol, mint valamelyik francia király, a midőn minisztere szemére veté túlságos inkonzekvenziáját: „Eh bien! Tant pire pour la logique”.

De ha minden asszonyi törekvést, győzelmet és reményt el is törölnénk a történet lapjairól: vájjon a biológiai determináltság mely laboratóriumban bizonyosodott be? Vajjon ki hajtá végre a kísérletet, hogy a nő agyrendszere, idegei, izmai szervezetének és természetes női hivatásának megcsorbítása nélkül nem lehetnének-e évszázados küzdés után alkalmasak sok olyan munkakörre, melyből most kizárják őket, hogy vérének összetétele, gondolatának, vágyainak lüktetése nem változnék-e a jövő fejlődés irányában, hogy ma tagadhatatlan inferioritása (nota bene szellemi és testi erő tekintetében) évezredes elkorcsosulás-e, vagy hát valóban a végtelenből fakadt determináltság?

Erre csupán a történelem felel a maga szintén determinált, ködbe vesző hátratekintésével. A *tudomány* felelet helyett kitarja az ajtókat és felrántja dohos szobák ablakait. Bizonyos, hogy titkos alagutat hiába építenének a háremből az egyetem termeibe. De évszázadok szabad és széles országutain talán elérheti a nő azt a valóságot, melyről álmodik, azt az álmot, melynek igájába hajtja mostan életét sok sok szomorú, félig rajongó, félig hitetlen asszony. A női egyenjogúság híveinek és ellenségeinek egyazon fegyvere lehet csak, egyazon érve, egyazon győzelme vagy kudarcza: a szabadság. A természetes kiválasztás gondviselő keze nem lesz mostoha a nő szenvedéséhez

sem: mindig irgalmas ítélete itt is csak gyógyulást fog adni vagy halált. Hadd vesse hát le az asszony arcza keleti fátylát, hadd lépje át a nő a klubok, hivatalok, kórházak küszöbét: hátha csak elfelejté a varázsszót, mely az élet ragyogó magaslataihoz vezet, hátha megtalálja vérének új gerjedésében, agyának lázas hajnalában. És ha mindez beteg delírium: el is fog múlni, a mint rendeltetett. A férfi nem lesz vesztes miatta. Hány igazán kiváló, öntudatos asszony nyújtja ma is kezét, önállósága, érvényesülése, egyénisége diadalának küszöbén valamely *mellékszerep* után. Lehet, hogy egykor az egész női nem kiforrott eszménye, megjárta tövises útja egybehajol azzal a „tudománynyal”, mely ma tagadja egyenjogúságát. De feleletet csak az életből szabad elfogadnunk.

Mondják az olympusi Zeusz-szoborról, a melyet Phidias faragott remekbe, hogy ha egyszer felállana, fejével betörné a templom menyezetét. A világ megremegne tőle, a föld megvonaglana. A modern női ideál is ma még ilyen mozdulatlanul fenyegető kőszobor. Egykor majd elválik, nem jobban szeret-e bálvány maradni. *J. Liviq.*

„Sturmgesele Sokratee”.

(*Sudermann Henrik új színműve.*)

A „Sturmgesele Sokrates” a berlini közönség előtt — mondhatnók teljesen — megbukott. Mert még az a közönség is, a mely Sudermann éles harczoló elméjét különben szereti, csak akkor szereti azt igazán, a mikor ő a modern, a teljesen modern asszonyi lelket mutatja be neki. A „Sturmgesele Sokrates”-ben pedig szinte teljesen nélkülözi mindazt, a mi — szemében — érdekes és izgató. A kritika hideg és kíméletlen volt. Szinte egyértelműleg állapította meg, hogy Sudermannak az a kísérlete, hogy ezúttal politikai darabot írjon — nem sikerült. A szabadelvű sajtó haragudott reá, mert a szabadelvű eszmékkel rosszul bánt el. A szocialista sajtó gyanús közeledést látott, a saját világa felé és sietett a kéretlen barátságot erélyesen visszautasítani. A konzervatívok örültek, ha régi ellenségükön egy kissé elverhetik a port, és igazi konzervatív szokás szerint, bővebb indokolás nélkül, de igen alaposan lehordták. Mindent összefoglalva — Sudermann új darabja megbukott.

Pedig, szerény véleményünk szerint, a „Sturmgesele Sokrates” jó darab, nagyon jó darab, talán egyike a legjobb történelmi tragédiáknak, a melyet az utolsó évtizedekben megírtak. Ez, az első pillanatra, különös felfogása egy olyan színdarabnak, a melyet szerzője „Komödie”-nek nevezett, és a melyben senki se meg nem hal, se meg nem örül. Hanem ellenkezőleg, a darabnak hőse, a kiben a darab tragikuma is megtestesül, a végén rendjelet kap. És a „Sturmgesele Sokrates” mégis tragédia. „Gazdátlan eszmék haszontalanok, akárcsak a gazdátlan kutyák” mondja a. darabban az egykor demokrata.

báró, a ki visszatért rendjének hagyományaihoz. Egy ilyen gazdátlan eszme tragédiáját írta meg Sudermann, egy olyan eszméét, a mely egykor tömegeket lelkesített, tömegeket vitt a torlaszokra, a kartács-tűzbe, a számkivetésbe — tömegeknek volt szent, magasztos, egyedüli eszményük — és a melytől a tömegek elfordultak, az egyesek pedig, a kik még megőrizték, sorra elhagyják és megtagadják. A nagy szabad-elvű eszmények, a negyvennyolczas demokrácia már mindenütt lejárták magukat** — az utolsó húsz esztendő története e mellett szinte kiáltó bizonyosságot tesz. És a kik a régi világból még résztvesznek a közéletben — már nem találják meg a helyüket. Sehol sem volt ez a fejlődés teljesebb és tisztább, mint Németországban — és ennek a fejlődésnek — úgyszólván kezdetébe helyezte Sudermann új darabjának a milieujét. Lássuk a mesét, a melyet elmond nekünk.

Kelet-Poroszországnak egy kis vidéki városkájában játszódik a darab a hetvenes évek elején, talán egy-két évvel Sedán után. A városka egyik vendéglőjében még minden héten összejön az a titkos szövetség, a melynek tagjai egymást „Sturmgesele”-nek nevezik és a történelemből vett nevekkal szólítják egymást. Olyan szabadkőműves-féle titkos társaság az egész, a mely azonban már erősen meggyengült és megfogyott. Az alapítás idejében — az ötvenes években, a mikor a negyvennyolczas eszmék ellen mindenütt könyörtelen reakció dühöngött — számosan voltak és elszánt, kipróbált férfiak tartoztak hozzájuk. Sokan még nem rég a csatamezőn harczoltak, mások a börtönökből kerültek ki, a melyekben elveikért szenvedtek. Ámde az idő haladt. Húsz esztendő telt el — és a szövetségnek most már csak hat tagja van. Tulajdonképen csak öt, mert a demokrata báró, a ki a szövetség elnöki tisztét viselné, már esztendőök óta nem tette be lábát a városba. Öregén, betegen, mogorván él vidéki birtokán, valahol az erdők mögött, de a szövetség azért még mindig fennáll. Lelke egy fogorvos, Hartmayer, a ki makacsul, lelkesen, szinte göresös fanatizmussal ragaszkodik a régi ideálokhoz. Abból, a mi körülötte történik, semmit sem akar észrevenni. Nem veszi tudomásul, hogy a gyűlölt porosz hatalom megnyerte Königrätzet és Sedánt, megcsinálta az egységes német császárságot és régi ellenségeinek egész seregét meghódította a nagy német eszmének. Nem veszi tudomásul, hogy az a tömeg, a mely negyvennyolczban velük együtt küzdött a barrikádokon, már szintén elszakadt tőlük és a szocializmusban keresi a boldogulást. Még mindig azt hiszi, hogy a tömeget az ő eszméi vezetik, és a mikor meghallja, hogy egy szocialista vezető népgyűléseket tartott — felkiált „A nép a miénk. A nép a miénk — a demokratáké. És senki se merje a nép lelkét elvitatni tőlünk”.

A titkos szövetség többi tagjai már nem ilyen tiszta vérű demokraták, mint ő. Igaz, a zsidó rabbinus híven kitart mellette. Ez a rabbinus fényesen van megcsinálva. Meggondoltan, csendesen, kissé melankolikusan látja a változást, a melyet barátja nem akar észre-

venni. Ő tisztán látja, de azt hiszi, hogy még lehet segíteni rajta. A másik három sokkal silányabb anyagból való. Egy gimnáziumi tanár, a ki frázisai számára nem talál jobb helyet. Egy volt államhivatalnok, a kit elcsaptak, és a ki gyűlölködve, agyarkodva nézi az államot és a társadalmat. És végül a fűszerkereskedő, a ki egyszer régen véletlenül belekerült a mozgalomba és azóta benne van, a nélkül, hogy kicsinyes, korlátolt agya tudná, hogy miért.

Ez a helyzet a darab elején. A rabbinus látja, hogy a szövetség nem tarthatja tovább magát, úgy a mint van és egy ajánlatot tesz. Vigyék be fiaikat is a társaságba. Ily módon számbeli és erkölcsi támogatást fognak kapni. Hartmayer lelkes barátja az eszmének. Neki két fia van — az idősebb ugyan nem egészen a kedve szerint való — eljár a szocialista gyűlésekre, és a fogakat is új módszer szerint — fájdalom nélkül — gyógyítja, egyszóval ujtó. Azért ő is be fog válni, de főleg az ifjabb fiában bízik az öreg. Az az ő vére. Elküldte az egyetemre, hogy tagja legyen annak a „Burschenschaftnak”, a melyben egyszer régen ő tanulta meg a márcziusi ideálokat. És ez a fia is éppen az nap érkezik meg. Nincsen semmi akadálya sem annak, hogy mindketten fel ne vétessenek a szövetségbe.

Ez a felvétel azután nagyon szomorú lesz. Mihelyest a három fiatal ember (a harmadik a rabbinus fia) összekerül — már látjuk, hogy ezek sem egymást, sem az öregeket nem fogják megérteni. Az idősebb Hartmayer még az egyedüli, a ki valami kegyeletes érzéssel gondol apja ábrándjaira és nem akarja az örömét elrontani. De a fiatalabb — a kiben az apja úgy bízik — „Corps-Student” lett és már híven eltanulta azt a tartalékostizti gondolkozást, a melyben Németország „államfenntartó elemei” büszkeségüket találják. Az apja előtt még titkolni próbálja ezt a változást — de a hajdani iskolatárssal, a zsidó rabbinus fiával szemben egészen fesztelenül szemtelen. A rabbinus fia sem rokonszenves egy cseppet sem. Ő a modern zsidó, a ki kikerült a politikai ghejtóból és annál rosszabbul érzi magát a társadalmi ghejtóban. Czinikus, stréber és úgyszólván nihilista, eszmékben nem hisz, ideálokat kicsúfol és a mikor az apja megkérdezi tőle, hogy tulajdonképpen hogyan tartozhatik ő ilyen gondolkozás mellett hozzánk, a vállát vonja és azt feleli — Uram Istenem, hát hiszen valahova csak kell tartoznom. A zsidóság egy nagy részének demokratizmusát jól és találóan világítja meg ez a mondás. Demokraták — mert mások nem lehetnek — mert kétségbeesett kapaszkodásuk a másik világba rendesen eredménytelen marad.

A fiatal emberek tehát tagjai lesznek a szövetségnek. De a szövetséget nagy veszedelem fenyegeti. A „Landrat” — régi ellenségük, a ki már egyszer feljelentette őket, váratlanul megjelenik közöttük. Igaz, hogy most nincsenek rossz szándékai. Ellenkezőleg, neki van szüksége az öreg Hartmayerre. A városba királyi herczegek jöttek vadászatra, és az egyik herczeg kedvenc vadászkutyája beteg. Egy

mérges fogdaganata támadt és az állatorvos történetesen be van rúgva, nincs a ki segítsen. A „Landrat” az öreg Hartmayert keresi és ott találja a különszobában, a szövetség rendes helyiségében. A falakon megfakult negyvennyolczas zászlók csüngenek, képek, jelvények a régi időből, — a „Landrat” azonnal tisztában van azzal, hogy a szövetség még fennáll, ámbár a kormány mar évekkal ezelőtt betiltotta. De úgy tesz, mintha nem venne észre semmit és kéri Hartmayert, hogy segítsen rajta. Az öreg demokrata hátraszegi a fejét. Mit? Hogy ő egy herceg vadászkutyáját gyógyítsa? Soha. Van valami szomorúan groteszk ebben a jelenetben, a mikor a nagy demokrata jelszavak, a mikor Marquis de Posa híres mondása „Ich kann kein Fürstendiener sein” — egy beteg vadászkutya miatt hangzanak el. A Landrat dühös lesz, fenyegetőzik és végül arra czéloz, hogy a szövetséget ismét perbe fogja fogni. Ekkor feláll Hartmayer idősebb fia, a ki szintén fogorvos. Ő hajlandó a kutyát gyógyítani. Az apa nem akar füleinek hinni. Mi ez — az ő fia elárulja a közös ügyet? De a fiú mégis elmegy. Hartmayer kétségbe van esve. Fantasztikus agyában Brutus és Toscani jelenetet gondol ki. Összehívja a szövetséget, hogy az mondjon ítéletet az áruló fölött. Erre az ülésre végre — esztendők óta először — bejön az elnök, az öreg mankón járó báró is. De a tagok nincsenek túlságosan vésztorvényszéki hangulatban. A gimnáziumi tanár nagyon szereti ugyan a nagy szavakat, de a fegyelmitől félt, A fűszerkereskedő úgy találja, hogy neki voltaképen semmi köze sincsen az egészhez. Az öreg báró pedig csak azért jött be, hogy kíméletlenül megmondja nekik az igazságot. A negyvennyolczas eszméknek nincsen többé semmi jogosultságuk. És ők nem merész forradalmárok többé, hanem elaggott szószátyárok — a kik tehetetlenségüket nagy szavak mögé próbálják rejtetni. Az öreg Hartmayer azonban makacsul ragaszkodik a maga igazságához. Követeli, hogy a fiát ítéljék el. A fia nagyon csendesen beszél. Megmondja, hogy szíve tulajdonképen a szoczialisták felé vonzza, a kutyát pedig azért gyógyította meg, mert nem abban találja, a demokratizmust, hogy egy állatot szenvedni hagyjon. Az öreg görcsösen a másik fiába kapaszkodik. Ekkor kisül az igazság. A kedvencz fiu „Corpsstudent” és Bismarckért lelkesedik. A felfordulás most már általános. A báró gyorsan véget akar vetni az egész kérdésnek, és indítványozza a szövetség feloszlását. A többiek helyeselnek. Csak Hartmayer marad hajthatatlan.

A fiaiban csalódott — ám jó, elüzi házából a fiait. A „Sturmgesellek” szövetségét feloszlatták — ám jó, de a „Sturmgeselle Sokrates” megmarad. Mindenki távozik, — az ajtónál az öreg báró visszafordul és még egyszer odabiczeg hozzá a mankón. — Egy könyvet küldök majd neked, öregem — mondja, és reáteszi vállára a kezét — egy könyvet, a mely jól illik jövődő magányodhoz. A címe „Don Quihote”.

Az öreg azért mégsem marad egyedül. A szövetség feloszlott, és az irattárát neki kellett volna elrejttem. Igen — de az irattár mégis

a „Landrat” kezei közé került. A szövetség tagjai még egyszer megjelennek nála. Mindegyik meg van ijedve, mindegyik őt okolja és szidja és mikor meghallják, hogy a „Landrat” már a lépcsőn jön fel, a harcias demokraták a hátulsó lépcsőn menekülnek el. De az öreg Hartmayer is meg van törve. Egyedül, elhagyatva áll, a kikben bízott, a kikre támaszkodott, mind cserben hagyták, és most — úgy látszik — a fegyház vár számára. De a „Landrat” nem a fegyházba viszi — ellenkezőleg, rendjelet hoz a számára. A fia, a mikor megkérdezték, hogy milyen jutalmat kíván a kutya gyógyításáért, azt kérte, hogy az apjával bánjanak jól. Ő persze attól félt, hogy az öreget perbe fogják majd és azt akarta megakadályozni, de odafenn másképen fogták fel a kérést és rendjelet küldtek neki. A demokrata eszmék bajnoka tehát rendjelet kapott. A „Landra” elmegy — az öreg Hartmayer pedig egészen elvesztette lába alatt a talajt. Nem tudja, hogy mit tegyen. A rabbinus — az egyedüli ember, a ki nem hagyta el — bevezeti a fiait. Nem tud már rideg lenni velők sem és megöleli őket. Az ablak alatt most elvonul a menet, a mely a Sedán-ünnepélyre megy. A fiatalság egy része ujjongva ugrál a katonák körül. Ezeket mind elvesztették. Az öreg elfordul, mellette komolyan ott áll a fia, a szociálista fia, a ki nem tűzött ki a mai ünnepélyre zászlót. A fia megszorítja az apja kezét. — Légy nyugodt apám. A ti munkátokból azért semmi sem veszett el. Ő is elmegy. Odakünn még mindig szól a zene — az öreg a rendjelet nézegeti, egy pillanatra feltűzi, azután megint leszakítja a melléről és eldobja. „Én-én is részt akarok a nagyból — azaz egészéből” kiált fel. Azután eltakarja a kezeivel az arcát és keservesen sírva fakad. A darabnak vége.

Hartmayer utolsó, kétségbeesett felkiáltása — íme ez a „Sturmeselle Sokrates” tragikum. Az öreg azt hitte, hogy egy nagy, hogy egy egész eszméhez kapcsolta hozzá életét — és meg kell győződnie arról, hogy két ellenkező irányú fejlődés között egyedül maradt. Az iskolai esztétika talán nem fogja az elmondott cselekményben a jó tragédia alkatelemeit megtalálni, talán kérdezni fogja, hogy hol van a hős tragikus vétsége és tragikus bukása — és én mégis azt hiszem, hogy Sudermann új darabja teljes és tökéletes történelmi tragédia. Igaz — jelmezek nincsenek benne. A szentatya követe nem jelenik meg skarlatpiros keztyűkben, titkos ügynökök nem járnak a színpadon — a harangzúgás, a kürtrivallgás, a tömjénillat és a jambusok — a történelmi tragédiák szokott ingredienciái teljesen hiányzanak. De talán mégis inkább történelmi darabot ír valaki akkor, a mikor a történelmi fejlődésből egy részt világosan és tisztán mutat be nekünk, mint ha vértékbe és palástokba burkolt bábukkal modern és banális szerelmi cselszövényeket játszat el.

Az pedig, hogy Sudermann a lefolyt ötven esztendő nagy szellemi átalakulását felismerte és bemutatta — az kétségtelen. Éppen ebben van a darab bukásának az oka is. Még túl közel állunk, még túlsá-

gosan benne vagyunk abban az átalakulásban, a melyet bemutat — minthogy elfogulatlanul tudnánk ítélni fölötte. A pártszempontok igazságtalanok egy olyan darabbal szemben, a mely maga nem foglal el pártállást. De a fejlődés tovább halad, és a mikor a jövőendő nemzedékek már mint egy elmúlt történelmi korszakra fognak a mi korunk küzdelmeire visszatekinteni — méltányolni fogják azt a mély politikai költészetet is, a mely a „Sturmgeselle Sokrates”-ben határozottan megvan.

Wolfner Pál.

Egy könyv Keletázsia Jövőjéről.

(M. von Brandt: *Die Zukunft Ostasiens. Ein Beitrag zur Geschichte und zum Verständnis der ostasiatischen Frage. Harmadik átdolgozott kiadás, Stuttgart, Strecker és Schröder 1903.*)

Régi és közkeletű kép az, hogy az emberiség kultúrája egy növényhez hasonlít, mely kicsiny, jelentéktelen magból, gyenge csemetéből hatalmas, terebélyes fává nő, mely gyökereit mind kiterjedtebb földrétegekbe bocsátja, hajtásait és ágait mind magasabbra és messzebbre kiterjeszti és így mind több élő lénynek ad üdítő árnyékot, védelmet és tápláló gyümölcsöt.

Szép és igaz ez a kép, a míg csak hasonlat kíván lenni és nem tudományos analógia. Mint olyan azonban tovább vezethető. Az emberi kultúra és társadalmi élet fejlődésében nemcsak a fent érintett, tetsző oldalról tüntet fel hasonlatosságot a növénynyel, hanem egy más oldalról is, mely még a teljesen tárgyilagos, elvont gondolkodású természetvizsgálót is bizonyos bánatos érzéssel kell, hogy eltöltse. „Így kell ennek lennie; de miért is kell így lennie!”*

A növény egyes részei csak addig fejlődhetnek egyenletesen, harmonikusan, a míg a mindnyájuk működéséhez szükséges tápanyagok, víz, levegő, fény, meleg korlátlanul rendelkezésükre állnak. A mint azonban két gyökérszálnak csak ugyanabból a sárrétegből lehet táplálékot szívnia, megkezdődik kettőjük között a verseny, a harc, melynek eredménye néha mindkettőnek, de rendszeren az egyiknek elcsenevészedése, működésének korlátozása, vagy éppen megszűnése. Hasonlóképp fogják el a korlátolt helyen nőni kénytelen fa ágai közül az erősebbek, jobb helyzetűek a napvilágot, a meleget, az esőt a gyengébbek elől, sőt durván elállják hajtásaiknak útját is. Pedig mind ugyanazon növény életét élik, annak köszönik létüket és annak fennmaradása, növekedése érdekében működnek és — küzdenek egymással.

Az emberi kultúra is lényegében egy. Gyökerei, alaptényezői mindenütt ugyanazok és nem képzelhető benne oly részleges haladás, mely végeredményében ne válnék előbb-utóbb az egész emberi társaság közjavává. De azért fejlődése még sem teljesen egységes, működő elemei, az emberek és ezek különböző csoportjai különféle módon és értelemben érezték a haladás szükségét és ezért különféle eszközök által vezetették magukat abban. A föld, illetőleg annak az egyes ember-tömegek által birtokbavehető részei szűkeknek bizonyultak az egy eredetű, egy végcélú, de mégis egymástól elütő szükségletek, kívánságok, eszmények számára. Folytonosak voltak eddig a harcok az emberek kisebb-nagyobb csoportjai között; a legyőzöttek kipusztultak, vagy kényteleneknek érezték magukat további cselekvéseikben a maguk kívánságai helyett a győzőket követni. De — mily rövid is az egyes ember élete! — a győzők nem örülhetnek soká a kivívott múlt elő-

nyöknék; alig néhány évtizeddel győzelmük után mindnyájan szép csendesen ott porladoznak azokkal együtt, a kiket legyőztek, vagy akár ki is pusztítottak. De győzelmüknek megvan egy végső következményeiben soha meg nem szüntethető, tehát örökre kiható eredménye: az emberi kultúra legalább egy bizonyos területen az ő életfelfogásuknak, eszméiknek és nem a legyőzöttekének megfelelő módon fejlődik tovább.

Az emberi társadalmi kultúra hajtásai közül számosan csenevészek, terjeszkedésre képtelenek voltak; ezek nem hatottak ki egy kezdetleges, szűk csoport körén túl. Más hajtásait elnyomták, elsovasztották ellenségeik; ismét mások, miután lehetséges fejlődésük pályáját befutották, önmaguktól elhanyagoltak vagy átalakultak. A kultúra ezen hajtásai ma már csak azokban a hatásokban léteznek, a melyeket a kultúra ma is élő, virágzó törzseire gyakorolhattak.

Négy nagy törzse létezik, él a társaságban élő emberek kultúrájának; mindegyik képvisel megélhetési módok, életformák mellett nagy eszményeket, melyeknek tényleges elérése óriás haladást jelentene az emberiség életében. A kultúrának ez a négy törzshajtása: az európai, amerikai, az elő-ázsiai (mohamedán), az indiai és a kelet-ázsiai.

Sok-sok kötetet töltene (és tölt is) be a különbségek felsorolása, melyek az emberi kultúra négy főágazatát — szándékosan nem beszéllek külön kultúrákról — egymástól elválasztják. Hiszen ezek a különbségek az élet legrészletesebb mozzanatainak felfogására, a látszólag legcsekélyebb jelentőségű cselekedetekre is reányomják bélyegüket. Teljesen elszigetelten, függetlenül, zavartalanul azonban egyik kultúra-törzs sem fejlődhetett; valamennyi érintkezett a többivel és ez az érintkezés minden esetben harcot jelentett. Ez a harc csak kivételes esetekben folyt a meggyőzésnek eszményi fegyverével, rendszerint a, kultúra-törzseket képviselő embereknek stratégiai, politikai, gazdasági gyilkos küzdeleméből és kölcsönös irtásából állott az. Mik is voltak ezen küzdelmek első tekintetre felismerhető eredményei?

Az indiai és keletázsiai kultúra-törzsek érintkezése előidézte a buddhizmust, mely mindkettőre hatással volt. Ennek daczára mindkét kultúra-törzs megtartotta önálló életét és fejlődését.

Az előázsiai kultúra-törzs az iszlám hódításai korában elragadta az indiai kultúratörzs érvényesülési területének és emberanyagának egy részét, a hódított területen azonban igen sokban az indiai kultúra-elveknél megfelelően átalakult.

Az elő-ázsiai és kelet-ázsiai kultúra-törzsek a népvándorlások és az iszlám harcok közben ismételten áttörtek egymás területére. Végre — tekintve az iszlám megszilárdulását a mongol fajú népek egy részénél — a kultúra elő-ázsiai ága volt győztesnek tekinthető.

Már ezekből az adatokból is láthatjuk, hogy a nagy kultúra-törzsek erős hajtások, melyeknek sajátlagos önálló fejlődését vereségek, területük és emberanyaguk egy jelentékeny részének elvesztése sem képes teljesen elnyomni. Nem változik meg ez a benyomásunk, ha az európai (európai-amerikai) kultúra-törzsnek a többi hárommal való érintkezéséből származott eredményeket vesszük szemügyre:

Az európai kultúra-törzs legtöbbet érintkezett és küzdött az elő-ázsiaival. Átvette, de teljesen át is hasonította az utóbbinak némely elemét, a XVII. század óta pedig minden ponton vissza szorította azt, területet terület után ragadva el tőle.

Az indiai kultúra-törzsnek az európai egyszerűen föléje helyezkedett és elszítja a táplálásra szolgáló természeti anyag egy részét.

Ugyanezt kívánja tenni a kelet-ázsiai kultúra-törzszsel, mely azonban ellentáll és ebből származnak a bonyodalmak, melyek ezidő-szerint az egész művelt világot izgalomban tartják.

Helyesen fogja fel és világítja meg ezt a művelődéstörténeti szempontból oly érdekes helyzetet Brandt kelet-ázsia jövőjéről írt munkája most megjelent kiadásában. A 93. lapon a következő jellemző mondatot találjuk: „Az 1900. és 1901. évek eseményei egyáltalában nem fokozták a kínaiak nagybecsülését az idegenek iránt. Ez utóbbiakat ma kevésbé tekintik egy magasabb műveltség hordozóinak, mint valaha; csak a genus homo náluknál talán erőteljesebb, de mindenesetre durvább példányait látják bennük; ez a felfogás fájdalom, *nem nélkülöz minden jogosultságot* és egyáltalában nem könnyíti meg az európainak a polgárosítás munkáját, melyet ez hivatásának tart.” — Továbbá a 110. lapon: „Kultúra és vallás a világtörténelem legnagyobb igazságtalanságainak és kegyetlenségeinek fájdalom, még ma is alkalmazásba vett fedőpajzsai ürügyeül, de nem mentségéül szolgálhatnak annak, a mi egy alapjában békés, csak saját országában bőrért védelmező népen történt.” — És ugyanott: „Csak arra kell gondolni, mi történt volna Poroszországban, ha pl. 1840-ben Franciaország és Anglia erőszakkal vasút- és bányaengedélyeket csikartak volna ki a kormánytól, erre ama nemzetekből számosan az országba jöttek volna az elért előnyöket kiaknázni, míg ugyanakkor a katolikus országrészekben angol protestáns, a protestánsokban pedig francia katolikus missionáriusok támadták volna meg az idegen és a saját kormány védelme alatt a benszülöttek vallását. Egy becsületes válasz erre a kérdésre egyszers-mind megmutatja, mennyire jogosult a kínai zokon venni azt a módot, a hogy saját országában kifosztják.”

De hát a lelkiismeret szava — mely a testvériszályokban is elég gyenge — teljesen elhallgat, ha egy annyira idegen kultúra-törzsről van szó, mint aminő a keresztény európainak a kungfuce és buddhista kelet-ázsiai. Hogy mily ür tátong a kettő között a legmagasabb eszmények pontján, ezt legkirívóbban élénk állítja George Trumball Laddnak a japánokról adott, Brandt munkájában idézett jellemzése: „Szemmel-látható, hagyományos, a megalázkodás határáig elmenő udvariasságuk mellett a legmesszebbmenő szemtelenségre látszanak képeseknek; csekélységekért eldobják életüket, hogy önfeláldozó bátorságukat tanúsítsák és e mellett — angol-szász fogalmak szerint — gyakran a leg-alávalóbb gyávaságot és aljasságot tanúsítják; míg némely dolgokban a legfinomabb esztétikai érzékkel bírnak, másokban a legcsekélyebb mérték és tisztességérzet hiányzik náluk. A legnemesebb érzésekből és indulatokból a legutálatosabb büntettek némelyike származik. *De mindezek az ellenmondások érthetők lesznek, ha részánjuk magunkat, hogy a kérdést a néplélektan szempontjából tekintsük.*”

Brandt ezt teszi úgy jelen könyvében, mint kelet-ázsiaról kiadott több más jeles munkájában is. Mint német diplomata egy emberöltőt töltött a távol keleten. Könyvein meglátszik a porosz tisztviselő adatgyűjtő lelkiismeretessége és konzervatív világnézete, sőt német hazafisága is. De azért erősebb benne az elfogulatlan jóakaró ember, mint a porosz állam hivatalnoka; a miként diplomata működése idején őszintén támogatta tanácsaival a japán kormányt, úgy munkáiban is a tiszta igazságot kívánja előadni tekintet nélkül arra, hogy az abból levonható következtetések kinek kedveznek.

„Die Zukunft Ostasiens” című munkájának célja Keletázsia viszonyait és várható fejleményeit a német közönséggel a valósághoz hűen megismertetni és ezáltal az ott követendő politikára befolyást

gyakorló embereknek a helyes utat megmutatni. Ezért röviden, áttekinthetően vázolja a három keletázsiai államalakulat: Kína, Japán, Korea újabbkori történetét, ezen államok és népek mai helyzetét. Reátér az európaiakkal és amerikaiakkal eddig folytatott érintkezés módjaira és hatásaira; végül levonja következtetéseit a jövő alakulására nézve. Állításait sokhelyt tényekkel és statisztikai adatokkal támogatja; példáit igen szerencsésen választja, a mennyiben ezek mindannyian élénk világot vetnek a jellemezni kívánt társadalmi, közgazdasági és politikai viszonyokra és átalakulásokra.

Fentebb azt írtam, hogy most folyik az európai és keletázsiai kultúra-törzsek harca a kultúra szükséges anyagát képező gazdasági erőforrásokért. Ennek a harcnak egyik mozzanata a jelenleg folyó japán-orosz háború. Ne mondja senki, hogy ez az állításom hamis, a mennyiben Japán épp annyira, vagy talán nagyobb mértékben elfogadta és ápolja az európai-amerikai kultúrát, mint Oroszország. Brandt jelen munkájában is kimutatja, hogy a japánok főként csak a fehérbőrűek ipari és egyéb (hadászati, közigazgatási, stb.) technikáját igyekeznek elsajátítani és életberendezésüket csak annyiban változtatják meg, a mennyire ezen újabb technika alkalmazása megköveteli. Bölcsészeti világnézetükben és etikájukban azonban legalább névleg egészen az eredetileg a kínaiaktól átvett alapokon állnak és — bár ezen mestereiktől sokban eltértek — az európaiaktól e tekintetben még sokkal messzebb állnak.

Az ópium-háború óta minden keletázsiai ember politikai eszménye a betolakodott idegenek visszaűzése. Ezzel a jelszóval lehet Keletázsiaiában lelkesíteni és győzni; ez volt kiinduló pontja és végső törekvése még a legszabadelvűbb és haladásra később keletázsiai vezetőférfiaknak (Csün herczeg, Lihungcsang, Kangjuvei) is. Sőt a mikádó, Japán egyházi fejedelme azáltal haladta meg népszerűségben és győzte le vetélytársát, a sogunnak nevezett katona-diktátort, azáltal vált Japán kizárólagos urává, hogy az idegenek gyors kiűzésével kecsegtette a távol keleti szigetek népét. Mikor a mikádó 1868-ban kezébe vette az uralmat, az volt a japánok terve, hogy három év alatt elsajátítják az európaiak fölényének összes titkait és azután örökre elűzik őket, visszatérnek a régi — oly boldognak tetsző — állapotba. (Ez is egy példája annak, hogy a keletázsiaiak az európaiak fölényét csakis technikai dolgokban veszik észre; a míg az egyes népfajokban uralkodó erkölcsi rugók különböző erejét nem tudják értékelni.) A három évből harminczhat év tett, Japán gazdasági és politikai élete európai-amerikai mintára alakult át. A mezőgazdaság belterjesebb lett, gyáripara keletkezett, a munkabérek mindinkább az európai színvonal felé emelkednek. A hadsereg és hadi tengerészet egészen európai szervezetű; van alkotmányosság és — korrupció. Nem is igen van már komoly ember Japánban, a ki a régi teljes elszigeteltséghez és kisszerűséghez való visszatérést lehetségesnek, vagy kívánatosnak tartaná. De azért, midőn torpedóikat az orosz páncélos hajók oldalának röpítették, ezt mégis csak régi programjukhoz híven, a fehéreknek a keletázsiai tengerekről való eltávolítása végett tették.

Brandt a kínaiak idegen-gyűlöletét a japánokéval összehasonlítva azt találja, hogy az előbbi inkább defenzív, míg az utóbbi agresszív. Megfelel az a két nép különböző jellemének, melyet Brandt mesterien fest. Munkája fentebb idézett mondataiból is látszik, hogy ezt az idegengyűlöletet természetesnek, tehát jogosultnak is tartja. Könyve kiméltlenül élénk állítja „az európai civilizáció előmunkásait” egész aljasságukkal és nyomorúságukkal. Felvonulnak előttünk az üzérkedő,

azután nyáját veszély idején gyáván elhagyó „hittérítő”, a kíméletlen koncesszió-vadász, a ki oly jogosítványokat csikar ki a maga számára, melyekkel élni sem tud, csak azért, mert egy más hatalom képviselője is kapott olyanokat. Az európai „kultúra terjesztői” még abban sem voltak képesek a tisztesség látszatát megőrizni, hogy legalább egymás irányában elismerést és becsülést tettek volna a „barbárok” előtt ...

Ennyi nyíltság és tárgyilagosság mellett megbocsáthatjuk Brandt-nak azt a kis német sovinizmust, melylyel Kiaocsau megszállását szerencsés „Wurf”-nak mondja. Hiszen e mellett is óva inti nemzetét attól, hogy Kínával szemben az európaiak vezetőjének szerepét újra elvállalja.

A mi a Brandt által Keletázsia jövőjére nézve levont következtetéseket illeti, ezek abban foglalhatók össze, hogy Kína még mindig az egészséges fejlődés útjára térhet, ha csak „egy kissé békében hagyják”. Japán gazdasági viszonyainak túlgyors átalakulásával, költségvetésének felszökktetésével „túlságosan nehéz fegyverzetet” vett magára, melyet állandóan el nem bírhat. A tapasztalt diplomata óva int a legjobb szándékú reformok túlsiettetett, erőszakos keresztülvitelétől, mely csak ellenállást és reakciót idézhet elő. A kereszténység terjesztése úgy, a mint most üzik, elhibázott dolog. Belsőülött papok által, a nemzeti eszmék és szokások tiszteletbentartása mellett vezetnet az csak más eredményre, mint ellenségeskedésekre és a nép etnikai támpontjainak megrendítésére, összezavarására.

E sorok írója több tudós japán férfiúval folytatott érintkezése alapján a Brandtéhoz sokban hasonló benyomásokat nyert. Az elkésereedés az európaiak terjeszkedő, fosztogató politikája miatt Keletázsiaiban valóban általános; azok a keletázsiaiak, a kik az európai civilizációt befogadják, ebben is főként fegyvereket keresnek Európa ellen. A mint már fentebb megjegyeztem, két hatalmas kultúra-törzs összeütközése esetén a legyőzöttnek létét még a súlyos veszteségek hosszú sorozata sem képes megsemmisíteni; ezért bárminő legyen a keletázsiai harc kimenetele, ez a keletázsiai kérdésnek nem fogja végét vetni. A mi különösen a japánokat illeti, ezek túlságosan előrehaladtak az árja civilizációban, hogysen teljes győzelmük esetén is visszatérhessenek régi elszigeteltségükbe. Akár az orosz győz a távol keleten, akár a japán — ott egy új, ma még nem is sejthető erejű alakulat készül, melyről egyik esetre sem jóslhatjuk meg azt sem, vajjon az európai-amerikai, vagy a keletázsiai kultúratörzs eszményeit fogja-e megvalósulás útján előbbrevinni.

Dr. Farkas Géza.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Társadalomtudományi Társaság február hó 14-én kezdette el *Pikler Gyula* elnöklete alatt „*A társadalmi fejlődés iránya*” ez. felolvasó- és vitaciklust. Az első előadás, a *Gratz Gusztáv*é volt „*A liberalizmusról*”.

Február hó 21-én ugyancsak *Pikler Gyula* elnöklete alatt *Gr. Batthyány Ervin* olvasott fel *az anarchizmusról*.

Mindkét előadást 300—400 főnyi közönség hallgatta végig és nagy tetszéssel fogadta. Olvasóink jelen füzet élén mindkettőt egész terjedelmében veszik.

KÜLÖNFÉLÉK.

Egy társadalomtudományi olvasókör terve.

A szociológiai kutatások iránti érdeklődés elterjedésének újabb örvendetes jele az a törekvés, mely egy társadalomtudományi olvasókör alakítására irányul.

A mozgalom, melynek élén *Gerster* Béla úr áll, már túlhaladta az előkészületi stádiumát, sőt az alapszabálytervezettel is elkészült.

Ezt a tervezetet az alábbiakban egész terjedelmében bemutatjuk, mert a szociológia népszerűsítését célzó ez az új egyesület bizonyára nem lesz közömbös sem olvasóink, sem a *Társadalomtudományi Társaság* tagjai előtt.

A társadalomtudományi Olvasókör alapszabályai.

1 §. Az egyesület címe: Társadalomtudományi Olvasókör.
Székhelye: Budapest.

2. §. Az egyesület célja: a társadalomtudományi kérdések iránt való érdeklődés teljesebb kielégítése és továbbfejlesztése a társadalom bármely osztályához tartozó értelmiség körében.

3. §. Ennek a célnak az elérése végett az egyesület:

a) társas összejövetelek útján előmozdítja a személyes érintkezést a társadalmi tudományokkal és a tudomány egyéb ágaival foglalkozók között;

b) gondoskodik a bel- és külföldi szakbeli és általános folyóiratainak beszerzéséről;

c) ezekből és esetleges egyéb hozzájárulásokból könyvtárat alapít.

4. §. Tagja lehet az egyesületnek minden erkölcsi tekintetben kifogástalan férfi vagy nő, a ki a társadalmi tudományok iránt komolyan érdeklődik, s a kiből megvan az ezekkel való eredményes foglalkozáshoz szükséges egyéni értelmiség.

5. §. Az egyesület tagjai kétfélék:

a) rendes tagok, a kik 3 évi kötelezettséggel havonként 2 korona tagsági díjat;

b) alapító tagok, a kik egyszerismindenkorra 200 koronát fizetnek az egyesület pénztárába.

6. §. A tagok jogai teljesen egyenlők, s kiterjednek: a kör helyiségében való tartózkodásra, a folyóiratok használatára, a közgyűléseken való részvételre, szólásra és szavazásra; nemkülönbön új tagok ajánlására s az ilyenek ellen kellően megokolt kifogás tételére.

A kártyajáték az egyesület helyiségeiben tilos.

7. §. A tagok felvétele az egyesület megalakulása után legalább egy tag ajánlata alapján történhetik, mely a kör helyiségében 2 héten át kifüggesztendő.

Ha ez alatt az idő alatt senki sem tesz kifogást a jelölt személye ellen, a választmány felveszi őt az egyesület kötelékébe.

Ellenkező esetben az ügyet a legközelebbi közgyűlés elé terjeszti s erről a jelöltet a közgyűlés előtt 4 nappal értesíti.

8. §. Megszűnik az egyesület tagja lenni:

a) a ki három évi kötelezettségének lejártá előtt egy hónappal bejelenti kilépését az elnökségnek;

b) a ki egy félévi tagsági díjával hátralékban van, s a kinek kiválását a választmány ezen az alapon kimondja;

c) a kit a közgyűlés bármely tagnak kellően megokolt indítványára a tagok sorából kizár.

A c) pontban említett indítványról az érdekelt a közgyűlés előtt 4 nappal értesítendő, s kilépése az indítvány feletti szavazás megkezdése előtt bármikor tudomásul veendő.

9. §. Az egyesület rendes évi közgyűlését január havában tartja. Rendkívüli közgyűlés hívandó össze bármikor és bármennyiszor, ha az elnök vagy az egyesületnek legalább 20 tagja kívánja.

10. §. A közgyűlés hatáskörébe tartozik:

a) a tisztikar és a választmány jelentőségének átvétele és a felmentvényről való határozathozatal;

b) a költségvetés megállapítása;

c) a tisztikar és a választmányi tagok megválasztása;

d) a tagok felvétele a 7. §. 3. bek. esetében;

e) a tagok kirekesztése (8. §. c) pont);

f) az alapszabályok módosítása;

g) az egyesület feloszlata, s ezzel kapcsolatban az egyesület vagyonának hováfordítása kérdésében való határozathozatal; végre

h) a közgyűlés előtt legalább 8 nappal előterjesztett indítványok és interpellációk elintézése.

11. §. A közgyűlés ideje legalább 2 héttel előre kifüggesztendő a kör helyiségében.

Ha az egyesület feloszlata van napirendre tűzve, az összes tagok meghívók útján értesítendő.

12. §. A közgyűlés határozatképességéhez a tagok $\frac{1}{3}$ részének jelenléte szükséges.

A 10. §. d) és e) pontjaiban jelzett tárgyaknál csak a kifogást, illetőleg indítványt tevő tag szólalhat fel.

A szavazás ebben a két esetben titkos, minden más esetben nyilvános.

A tagok felvétele és az egyesület feloszlata az egyesület tagjainak, a tagok kirekesztése a jelenlevőknek $\frac{2}{3}$ szavazattöbbségével határozható el. Minden más határozat hozatalához elégséges az egyszerű szótöbbség.

Ha a közgyűlés az első alkalommal határozatképtelen marad, egy hónapon belől, de két hétnél nem hamarabb új közgyűlés tartandó, mely a megjelent tagok számára való tekintet nélkül határoz és pedig a 10. §. d), e) és g) pontjainak esetében a jelenlevők $\frac{2}{3}$, minden más esetben azoknak egyszerű szótöbbségével.

A 10. §. f) és g) pontjaiban foglalt tárgyakra vonatkozó közgyűlési határozatok jóváhagyás végett a m. kir. belügyminisztériumhoz felterjesztendők.

13. §. Az egyesület vezetőségének tagjai (az egyesület választmánya):

- az elnök,
- az alelnök,
- a titkár,
- a pénztáros,
- az ellenőr,
- a könyvtáros és
- 6 választmányi tag.

Mindezeknek megbízata az egyik rendes közgyűléstől a másikig terjed.

14. §. Az elnök képviseli az egyesületet a tagokkal és harmadik személyekkel szemben, s gondoskodik a közgyűlés és a választmány határozatainak végrehajtásáról; egybehívja a közgyűlést és a választmányi üléseket, azokon elnököl és szavazategyenlőség esetében dönt; a költségvetés keretem belül utalványoz az egyesület pénztárából.

Az alelnök az elnököt akadályoztatása esetén mindezekben helyettesíti.

15. §. A titkár vezeti az egyesület írásbeli ügyeit: levelezést, meghívásokat, vezeti a közgyűlések és a választmányi ülések jegyzőkönyveit, a tagok névsorát és őrzi az egyesület irományait és pecsétjét; nemkülönben gondoskodik a kör helyiségének bérletéről, fűtéséről, világításáról és takarításáról.

16. §. A pénztáros felelőség terhe alatt kezeli az egyesület jövedelmeit, átveszi és az ellenőrrel nyugtáványozza a befolyó pénzeket, teljesíti az elnök által utalványozott fizetéseket; ezekről könyvet vezet, s a pénztárforgalomról negyedévi kimutatásokat terjeszt a választmány elé.

17. §. Az ellenőr láttamozza a pénztáros által kiállított tagdíjnyugtáványokat, legalább negyedévenként pénztárvizsgálatot tart, s annak eredményéről jelentést tesz a választmánynak.

18. §. A könyvtáros ügyel a könyvekre és folyóiratokra, az előfizetésekre, megrendelésekre és albérletékre vonatkozó határozatokat végrehajtja, s ezekre nézve előterjesztéseket tesz; a könyveket és a folyóiratok bekötött évfolyamait az idevágó határozatok értelmében kölcsönadja, s a künnlevő könyvekről és folyóiratokról kimutatást készít.

19. §. A választmány végrehajtja a közgyűlés határozatait, s intézi az egyesület ügyeit, a mennyiben azok a közgyűlés vagy egyes tisztviselő hatáskörébe nem tartoznak.

Határozatképességéhez legalább 5 tag jelenléte szükséges. Határozatait mindenkor egyszerű szótöbbséggel hozza meg.

Legalább negyedévenként, lehetőleg márczius, június, szeptember és december havában tart ülést. Rendkívüli ülést tart, ha az elnök vagy legalább 3 választmányi tag szükségét látja.

A választmány összes határozatai ellen felelbezésnek van helye az egyesület közgyűléséhez.

20. §. Folyóiratok beszerzése ügyében az elnök, a titkár és a könyvtáros egyértelműen a választmányi ülés összehívása nélkül is intézkedhetnek a költségvetés keretén belül, a választmány utólagos jóváhagyása reményében.

Az ilyen intézkedéseknél az egyesület céljának és anyagi eszközeinek korlátai között a tagok kívánságai lehetőleg teljesítendőek.

21. §. Az egyesület, jövedelme a tagsági díjakból, az alapító tagok befizetéseiből és esetleges egyéb bevételekből áll.

Vagyona: a leltár és az esetleges megtakarítások.

22. §. Ha az egyesület az alapszabályokban körülírt célját és hatáskörét túllépné, s a szabályszerű vizsgálat azt igazolná, hogy eljárása az állam vagy az egyesületi tagok érdekét veszélyezteti: a m. kir. belügyminisztérium azt a vizsgálat eredményéhez képest vagy az alapszabályok szigorú megtartására utasítja, vagy végleg feloszlatja.

Utóbbi esetben az egyesület vagyona a budapesti m. kir. tudományegyetem könyvtárának tulajdonába megy át.

Helyreigazítás.

A *Huszdik Század* februári számában, *Széchenyi István, mint evolutionista* cz. szemlében azt írtam, hogy *Tegze Gyula*. Bartha Miklóst az organikus teoria hívei közzé sorozza. Ezt az adatot tisztán emlékezetből mondtam, mert biztos voltam affelől, hogy *Tegze* 1900-ban megjelent *Szerves Társadalomtani Elméletek* cz. munkája egy jegyzetében ezt a kijelentést tette.

Sajnálatomra azonban memóriám ezúttal cserben hagyott, mert *Tegze* tanár úr figyelmeztetésére az illető jegyzetet felkeresve meggyőződtem róla, hogy mindössze azt a tényt tartotta fontosnak megörökíteni, hogy *Bánffy B.* megnyitó előadásában . . . továbbá *Bartha M.* előadói beszédében — melyet ... a „Székely kitelepítő bizottság” nevében tartott — tesznek említést a társadalomról.. . E kijelentések azonban specziális tárgyak . . . általános leírást egyik beszéd sem ad. (334 l.)

Ennélfogva készséggel kijelentem, hogy tévedtem: *Tegze* tanár úr nem mondja *Bartháról*, hogy organiczista, hanem csak, hogy „említést tesz a társadalomról”.
Jászi Oszkár.